

T A R T A L O M

▶ 3	ELEK TIBOR	
	25 évesek vagyunk	
▶ 4	SKOBRÁK MÁTÉ	
	Csak mondatok, bújócska, minek néz, koronazene	(versek)
▶ 7	FEKETE VINCE	
	Vályusút	(vers)
▶ 9	HÁY JÁNOS	
	Vers életért	(vers)
▶ 11	GRECSÓ KRISZTIÁN	
	kerítés	(vers)
▶ 13	SZVOREN EDINA	
	Hálára kötelezett emberek	(novella)
▶ 15	MARKÓ BÉLA	
	Kérés	(vers)
▶ 17	GÖMÖRI GYÖRGY	
	Hatvannyolcadik születésnapomra, Pilinszky szerelmei, Premier	(versek)
▶ 19	VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ	
	Közelít valaki, Szöknek már számból, Kék tó, tiszta tó	(versek)
▶ 22	DARVASI LÁSZLÓ	
	Akik áttáncolják a háborút	(regényrészlet)
▶ 28	ACSAI ROLAND	
	Hát így, Tímea-jelenés, Nincs visszaút, Ezek a sarlósfecskék	(versek)
▶ 30	SZABÓ T. ANNA	
	Hétfátyoltánc, Úr, Ez a csend	(versek)
▶ 32	BÉK TIMUR	
	Szakadékokat keresünk, A bika monológja #1, A szomor	(versek)
▶ 34	PATAKI TAMÁS	
	Hungarooptimizmus	(regényrészlet)
▶ 38	BOGDÁN LÁSZLÓ	
	Vaszilij Bogdanov: A vörös pók hálójában	(versciklus)
▶ 43	GÉCZI JÁNOS	
	Mandragóra, Csöndes	(versek)
▶ 45	TÓZSÉR ÁRPÁD	
	Az átlátszó patkány	(vers)
▶ 46	HARTAY CSABA	
	Te szoktad siratni a disznót?, Svájcinéger bever egy csomó mindenkinek	(novellák)
▶ 50	LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ	
	Csillag Bár	(vers)
▶ 52	ZALÁN TIBOR	
	Irgalom, Vergődés	(versek)

		PAPÍRHAJÓ
▶ 57	KISS OTTÓ	
	A szandálfa, Színek háborúja, A fekete esernyő	(mesenovellák)
▶ 59	MOLNÁR KRISZTINA RITA	
	A lila nyakkendő dala az akáchoz, Kis rózse dalok, Pók-bók, Január	(vers-játékok)
▶ 61	TÓTH KRISZTINA	
	Fogas kérdés	(vers)
▶ 62	SZEPESI DÓRA	
	(Meg)világító mesék – Beszélgetés Tóth Krisztinával	
▶ 64	LOVÁSZ ANDREA	
	Gázol a szerelemről – Gimesi Dóra: A macskaherceg kilencedik élete	(kritika)
		MŰHELY
▶ 67	ELEK TIBOR	
	Rossz időkben bukkott angyalok. Grendel Lajos: Rossz idők járnak; Bukott angyalok	(tanulmány)
▶ 76	CSEHY ZOLTÁN	
	Az örök ritornell. Kalandtúra Tózsér Árpád Imágók című kötetének szövegei közt	(tanulmány)

	Rendszerváltoztatások 150 és 30 évvel ezelőtt	
▶ 82	CIEGER ANDRÁS	
	Az érzelmek viharában – Az 1867-es kiegyezés rendhagyó megvilágításban	(tanulmány)
▶ 88	ROMSICS IGNÁC	
	A kiegyezés megítélése az 1919 és 1945 közötti magyar historiográfiában	(tanulmány)
▶ 93	KISS GY. CSABA	
	Harminc év után: 1988. január	(tanulmány)
▶ 98	ERDÉSZ ÁDÁM	
	Történetek a vidéki rendszerváltozás kezdeteiről	(tanulmány)

▶ 104	SZOMBATHY BÁLINT	
	Az autonóm művészetért – Gulyás Gábor: Mire való a művészet?	
	Kiállításokról kurátori szemmel	(esszé)
▶ 107	HÓVÁRI JÁNOS	
	„Gyulától New Yorkig” – Gondolatok Molnár Gyula grafikusművész gyulai kiállításának megnyitóján	(esszé)
▶ 110	GYARMATI GABRIELLA	
	Hommage à Gedeon József	(esszé)
		FIGYELŐ
▶ 113	KOLOZSI ORSOLYA	
	Pusztulás gyerekszemmel – Totth Benedek: Az utolsó utáni háború	(kritika)
▶ 116	JÓNÁS ÁGNES	
	Célia, avagy a nem létező főhős – Rakovszky Zsuzsa: Célia	(kritika)
▶ 118	VASS EDIT	
	Világunk takargatnivaló darabja – Antal Balázs: Le	(kritika)
▶ 121	MÉNESI GÁBOR	
	Magánszemmel látni és láttatni – Tarján Tamás: Éltesse megírt istene	(kritika)
▶ 125	VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF	
	Mándy-portré és korrajz egyszerre – Darvasi Ferenc: Köztünk vagy	(kritika)
▶ 128	KISS LÁSZLÓ	
	Stand up-Hrabal – Bödöcs Tibor: Addig se iszik	(kritika)

25 évesek vagyunk

Kedves Olvasó! Nem tudom, észrevette-e előző évfolyamunk lapszámainak fejlécén, hogy negyedszázados a *Bárka* – vagy mondjuk így, fiatalosabban: 25 évesek lettünk! Ilyenkor illik megállni egy pillanatra, számot vetni az eltelt idővel, s talán örülni, ünnepelni is egy keveset.

Az tudom, hogy nagyon sokan tartottak velünk az elmúlt 25 évben alkotóként, szerkesztőként, munkatársként a fedélzeten, és közönségként a különböző vízpartokon. Itt köszönöm ezt meg nekik és a fenntartóinknak, támogatóinknak, a különböző minőségben minket segítőknek. Nem is őket emlékeztetem a következő történeti adalékokkal, hanem inkább azokat, akik csak az utóbbi években csatlakoztak.

A Bárka 1993-ban a Tevan Kiadó műhelyében jött létre Cs. Tóth János kiadóigazgató és Kántor Zsolt főszerkesztő irányításával. 1997-ig ők is szerkesztették a – különböző okok miatt – rendszertelenül megjelenő, többnyire tematikus számokat. Igaz, az 1996/3–4. számot már magam, vendégszerkesztőként. 1997-től átalakult, kibővült a szerkesztőség, és rendszeresen, negyedévenként jelentkező folyóirat lettünk, amelynek kiadásában ettől kezdve már a Békés Megyei Könyvtár a nagyobb szerep, 1999 novemberétől pedig a szerkesztőség is a könyvtárba költözött. 2008-ban a megyei kulturális intézmények átszervezésének részeként a Bárka kiadója a Békéscsabai Jókai Színház lett, és azóta a szerkesztőség is a színház épületében működik. Még előtte, 2007-ben elindítottuk és azóta működtetjük a Bárkaonline internetes magazint is.

A megújult formátumú lap 2000/1. számának Olvasóköszöntő zárójelében így foglaltam össze az előző 3-4 évben is már szépen formálódó fő törekvéseinket:

„Mi, a szerkesztők az egyetemes magyar kultúrában gondolkozunk, és arra törekszünk továbbra is, hogy a Bárka nyitott, befogadóképz legyen minden érték iránt, tekintet nélkül a korra, nemre, származásra és lakhelyre; az uralkodó és a háttérbe szorított kánonokhoz, a különböző művészeti irányzatokhoz, csoportokhoz való tartozásra. Hangzatosnak tűnhet, pedig szerényen szeretném bejelenteni, hogy tudatos kánontörés a célunk, irodalmi és művészeti vizeink keresztl-kasul hajózása, egy olyan termékeny eklektika létrehozása a Bárkában, amely a különböző szemlélet- és beszédmódok, formaelvek szerint létrejött alkotásokat szükségszerűen dialóguskényszerbe hozza, talán nem ellenére a szerzőknek sem, de mindenképpen az olvasók örömére. Szeretnénk remélni, hogy a regionalitás és az egyetemesség a minőség- és értékelvű szemlélet és gondolkodásmód keretei között nincs feloldhatatlan ellentétben egymással; a látszólag lokális érdekeltségű témáknak és a térségben élő, ide kötődő szerzőknek a »vidéki« folyóiratok többségénél hangsúlyosabb szerepeltetésével ezt is bizonyítani próbáljuk. Fokozatosan erősíteni szeretnénk a társadalomtudományi anyagok jelenlétét a lapban, publikálási lehetőséget biztosítva ezáltal a régióbeli tudományos műhelyek munkatársainak is.”

Akkoriban voltak, akik megkérdőjelezték egy ilyen folyóirat-profil létjogosultságát, de azt remélem, hogy eddigi történetünk során sikerült bizonyítanunk nemcsak az életképességét, de a folyamatos értékteremtő szerepét is. S az igazat megvallva, ebben az újabb keletűen szétszaggatott magyar világban, a mi helyzetünkben, a mi kondícióinkkal, lehetőségeinkkel, ma sem tudnék jobbat, szükségesebbet közvonalazni.

Jelen számunkat eredetileg egy olyan reprezentatív Bárka-számként képzeltük el, amely nemcsak a fő törekvéseinket, az aktuálisan legfontosabb szerzőinket, de az aktuális szerkesztőinket, munkatársainkat is felvonultatja. Aki szerkesztett már folyóiratszámot, az tudhatja, hogy nagyon hamar le kellett mondanunk ennek az ötletnek a megvalósításáról, hiszen egyetlen pillanatban mindannyian nem férhetünk a fedélzetre (s akkor a szervezés, szerkesztés során adódó, esetlegességekkel, véletlenekkel, különböző előre kalkulálhatatlan alkotói helyzetekkel még nem is számolunk). Nyilvánvaló, hogy az előző számainkban is ott voltak, voltunk és a következő számainkban is ott lesznek, leszünk mindazok, akik a Bárka aktuális törekvéseit valósítják, valósítjuk meg. Például nincsenek itt művekkel jelen a 2017. év Bárka-díjasai (lásd a 138. oldalon) sem, hiszen éppen az előző számokbeli publikációikért kapták az elismerést. Viszont ők is benne vannak már az *Emlék egy állapotról* címmel a jubileum alkalmából kiadott szépirodalmi antológiánkban, amelyben minden olyan költőnk és prózaírónk szerepel, aki az elmúlt években ebben a díjban részesült (megrendelhető a szerkesztőség címén). És néhányan nem lehetnek már itt, bármennyire is szeretttük volna, például az a Bárka-díjas Tarján Tamás, aki még elvállalta, hogy megírja 25 éves történetünket egy szép tanulmányban... Néhányan azért itt vannak (vagyunk) mind a legidősebbek, mind a legfiatalabbak közül, nem is beszélve a középgenerációk alkotóiról, és bízom benne, hogy egy az eddigi történetünkhöz méltó lapszámmal ünnepelhetünk.

Kívánom magunknak és a barátainknak, szerzőinknek és olvasóinknak, hogy az elkövetkező negyedszázadban ne csak megmaradjunk, de tovább is erősödjünk, a magyar irodalmat, művészetet gazdagítva ezáltal!

Csak mondatok*

„A világ egy kopott szekér,
Haladna, de nem messze ér...”
Arany János

Igen jó volna tudni mindent,
mindent, amit csak tudhat ész.
A kulcs ugyan még készülőben,
de a világ már kulcsrakész.
A gondolat szülőházaja:
egyedülálló épület;
egyéb híján ütött magára,
magán kívül vak és süket.
Magamat látva, nézve téged,
még célja sincs és oktalan;
minden válasz kérdésbe téved –
na, mondd ki már, dadogd, ha van!...
Léptékenként egy új igazság
megérett már és elrohadt;
miénk csak egy kisujjnyi nagyság:
elég saját, hogy elfogadd.
Csak menni kell és esni-kelni –
e bús ritmusból származunk;
épphogy lecsúszni, elsietni.
Amíg kitart spirálkarunk,
szabadságunkban áll akarni
megtenni azt, mit tenni kell;
saját fejünk után haladni,
s beérni végleg ennyivel.
Önnön-magunktól értetődni,
megállapodni legbelül;
jól járni végül és bedőlni –
komor titok, mi felderül.
A névtelent ha így becézem,
kifejezetten jól vagyok.
Magára ránthat minden érvet,
a világ is csak mondatok.

* Az Arany János Emlékév alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeum által meghirdetett „Egyszóval... a költészet” című pályázat Líra és kisepikai művek kategóriájának 1. helyezett alkotása.

bújócska

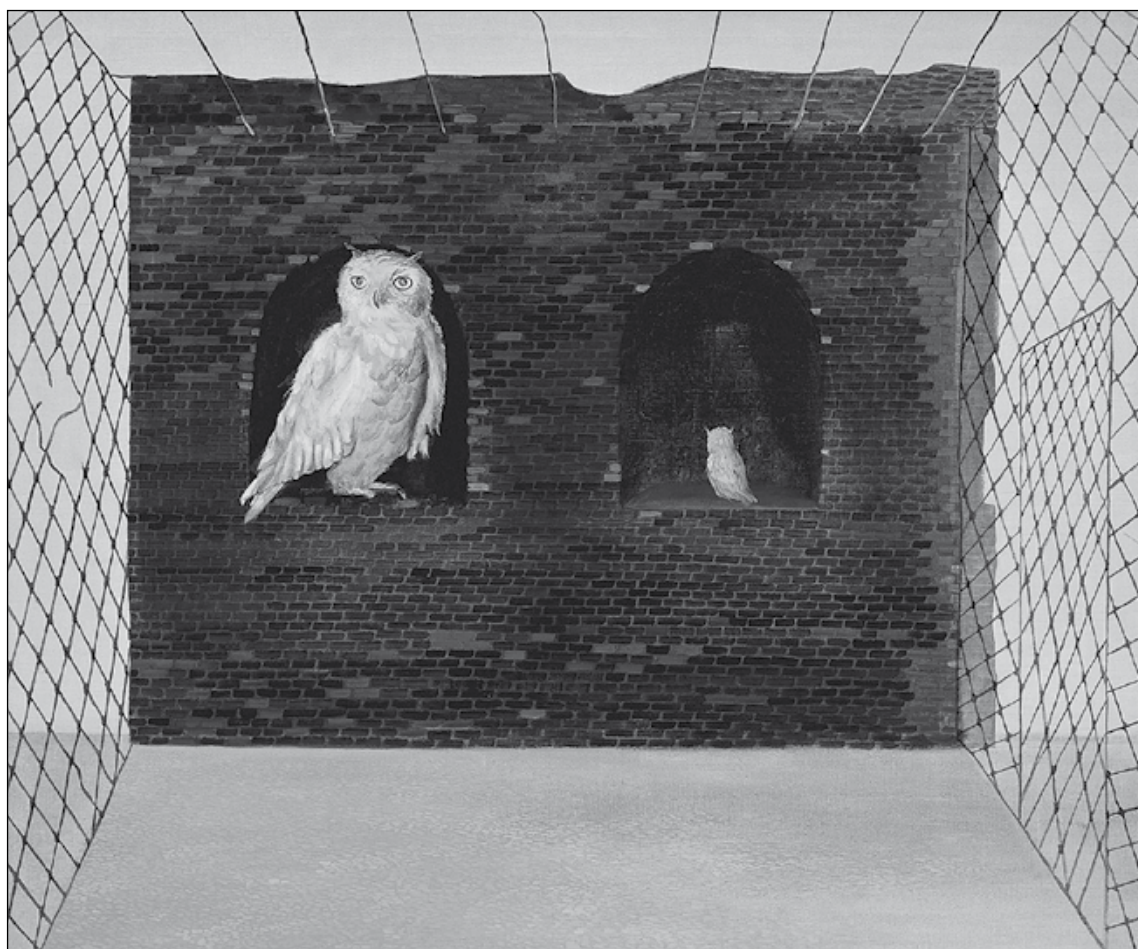
aki keres az mindig megtalál
mert te ezredszer is
ugyanoda
vagyis te nem mindig
ugyanoda de ugyanoda
valaki mindig
a kérdés tehát csak az
hogymikor nyer a hunyó
ami éppen elég izgalom
csak egy kevéssel kevesebb
mintha nem volna játék
tehát te ezredszer is
megvagy
megvagy és nevensz
nevensz mert egyre biztosabb
hogymelrejtőzni el lehet
de megkerülni muszáj

minek néz

nem néz ennek annak
a fiú látva lát
tudja nem tanulta
a lélek számtanát
mindenkit úgy szeret
ahogymel lehet
szelíden körbetekint
nem hagyva holtteret
mint aki túl van minden
s mindennek még előtte
mintha két szemében
örökélet érlelődne

koronazene

a nyomorúság mindenhol
ugyanaz
de nincs
két egyforma könyörgés
emlékezz az ember végül
földet ér
de ne félj
könnyű lesz a bocsánat
ahogyan az erdőn
szél zenél
a kegyelem
olyasmi lehet
mint csupasz
faágak összekoccanása

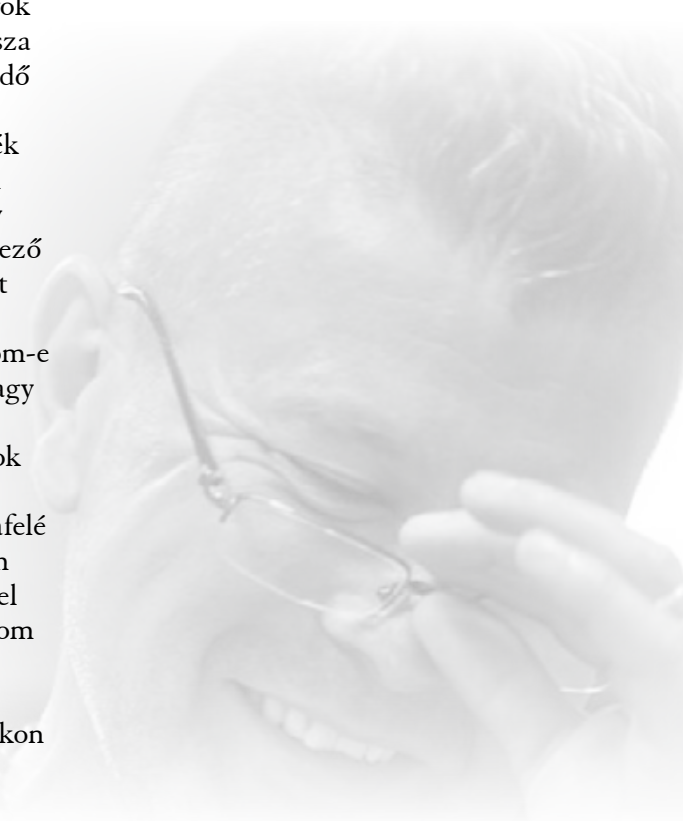

Országh Lili: Bagoly hálóban (1955; olaj, vászon; Antal–Lusztig-gyűjtemény; fotó: MODEM Archívum)

Vályásút

Valami elképesztő erejű könnyűség
jóérzés pillanatokon belül szétáramló
harmónia terjed szét lassan vajon miért
bennem a mélyben a medencében a falu
apró pislákoló esti fényei alattam mint
egy-egy karácsonyfadísz kihunynak-
kigyúlnak a domb ölében kezemben fejsze
támaszkodni az emelkedőn-ereszkedőn
s a kutyák ellen a hazatérő tehéncsordák
körül loholó terelőkutyák ellen s mint
a fokos síkos meleg vasa a kezemben
langyosan melegen de inkább forrón
valami sistergő bugyborékoló massa
kavarognak a szavak a hangok a képek
a gondolatok a nyers a hideg hangok
a türelmetlen mondatok jövök vissza
a kereszt mellől a falu fölé emelkedő
kereszt mellől fúj a szél a tetőn
a kereszt alján a Mária-út fehér-kék
jelzése vajon hova vezet kérdezem
nyugat avagy kelet felé feléd avagy
el tőled hova vezet merre a következő
jelzés látom-e érzem-e és a hangot
belülről hallom-e zaklatott vidék
zaklatott élethelyzet látom-e hallom-e
a medence a dombok a hegyek avagy
hegynek nevezett dombok között
látom-e hegyélek csúcsok fennsíkok
a peremeken vörösen alábukó nap
látom-e érzem-e eltévedtem visszafelé
eltévedtem a régi utat nem találom
pedig itt csatangoltam évtizedekkel
ezelőtt azt a vályús utat nem találom
itt csatangoltam a csemetéskert
fái között a dombokon völgyeken
hegyéleken sáros-poros vályús utakon
s most nem találom tücsköket
csalogattam ki a járatukból lopva

Mărășeștit szívunk a mélyben a forrás
 mellett egy hatalmas gyökér ernyős
 rejtékében s most nem találom visznek
 az apró fények a falu felé porzik a fővény
 a lábam alatt felettem a csillagos ég
 koraőszi hűvöse s most nem találom
 a fejsze fokán lassan eltűnik az utolsó
 napsugár is mint a telefon képernyőjéről
 is a derengés amelyről még pár
 falufotót alkonyatfotót keresztfotót
 készítettem s küldtem imént még a
 házakról a medencéről gyerekkoromról
 ami nem az már kialudt a fény bennem
 is eltűnt az az utolsó sugár a telefon
 kijelzőjén is csak a falu távoli fényei
 vibrálnak már s a csillagoké pislog
 most a két-három vályúsút fölött állva
 merre menjek hol van a ház az udvar
 a hangokat hallom a telefonomból
 az iméntieket azok szólnak most
 csak hozzám hogy vajon hol vannak
 hol a te hangjaid is a nyerseks hidegek
 türelmetlenek s most azok is itt menetelnek
 a fejemben miközben a porban az úton
 a csillagok pislákoló fényeivel
 fölöttem masíroznak az így mondtad
 töltelékszavak töltelékszövegek
 menetelnek masíroznak de most már
 mintha nincs nem is volna relevanciája
 az egésznek ebben a könnyűségben
 jóérzésben felszabadultságban rettenetes
 harmóniában ami ki- és átáradt majd
 végigáramlott rajtam mint akkor
 azon az egykori délutánon pont abban az
 órában valami megmagyarázhatatlan
 könnyűség jóérzés harmónia
 mennyei égi harmónia bizsergető
 remegtető erő amikor apám akkor
 utólag kiszámoltam kábultan és
 tompán és sziszegve beteszi a
 fejét az épp induló vonat kerekei alá
 hazafelé tartva akkor is éppen
 erdőről mezőről valahonnan
 az a megmagyarázhatatlan könnyebbség
 rettenetes harmónia jóérzés áramlott
 szét rajtam bennem körülöttem
 aminek nincs is már relevanciája
 nincs is már azt hiszem.

Vers életért

Idő, idő, te nagy úr,
 milyen meséből jöttél,
 hogy nem marad utánad,
 csak mérgezett alma
 és kiszáradt kút.

Idő, idő, te nagy úr,
 ki vagy te,
 hogy soha nem vagy,
 talp alatt,
 de minden úton
 útban vagy.

Idő, idő, te nagy úr,
 mit szedsz szét
 és mit építesz fel,
 kinek markolod a kezét,
 és kinek engeded el?

Idő, idő, te nagy úr,
 milyen úr vagy,
 hogy vizünkből kiiszol,
 kenyerünket feleszed.
 hogy mindent odaadsz,
 amit elveszel.

Idő, idő te nagy úr,
 csak most az egyszer
 elég legyen,
 hogy máját vetted
 megkínóztad,
 vérét vetted,
 megkínóztad,
 nyálát vetted
 megkínóztad,
 torkát vetted
 megkínóztad.

Idő, idő, te nagy úr
csak most az egyszer,
ha van szived,
ne most vidd el,
akit megmarkoltál,
hogyan elviszel.

Ámos Imre: Könyöklő figura (1941; tus, papír; Antal–Lusztig-gyűjtemény; fotó: MODEM Archívum)

kerítés

Radnóti hódolat

nem foszlik el a fércelt reszketés
a hazugságok huzal-kabátjában
tart ilyen makacsul a cérna
ahogy régi ösvény felett
összeborul a sás csak mert
a száraz összehajoltak
alattuk ott lapul a csapás

vonalakba vagonolva
mindenünk régi műtétek
rajzolt forradása terhességi-csík
sikító fehérje a hason
kócos fűcsomófejek között
kifeszített mézskígyó
isten vén háromszög

vonalzójával rajzolt
tizenhatos-sarka
forgalmas mecseki makadám
a szüretelő szőlőhegyen
egy végtelen gerinc
és még egy
akárha lehetne páros szerv a Tisza-gát

a műhold képén vagy isten kijelzőjén
ilyen a kerítés is amiről mindjárt
tudod bár nincs jelzője hogy melyik
a gyűlölet szögesdrót-szitája amiért
mi kik ily korban élünk e földön
az ő színe előtt majd megmérettetünk
deréköv a haza hízott hasa alatt

lovaskocsi döcögött ott
egykor és a boglyák mögött
cserfes lányok és éhes fiúk
lesték a hajnalt

vagy tán tanya volt a határban és tűzhely
csattogós lepke szunyókált
az eperfás vajdasági udvaron

és most messzi földek emberei a régi életüket
álmodják a barakkok gyomrában ott
és félnek és félnek és félnek
és mi félünk és félünk és félünk
és a végtelenben egyik
párhuzamos rettegés
sem ér a másikkal össze soha

Reigl Judit: Dominancia-központ (1958; olaj, vászon; magántulajdon; fotó: Maklár Galéria Archívuma)

Hálára kötelezett emberek

Falun nyaralok, burukkolnak a galambok. A tornácon olvasgatók, ölemben Pestről kölcsönzött, vaskos helytörténeti munka, *Rétköz ezer arca*. Figyelmem gyakran elkalandozik, szemlélődöm, sok mindenre rájöttem itt (a kaszaspók, mint az útra kelő Eiffel-torony).

Borozgatni kezdenék, amikor betoppán D. J., táskájában kalapács, fűrész, colstok, tegnap hiába vártam. A padlásfeljárót kell, ahogy itt mondják, becsinálnia, hogy elvegyük a denevérek kedvét a röpködéstől. Hogy megöljük őket, helyesbíték némán.

D. J., akit hét évvel ezelőtt fél szemére megvakított az öccse, a házra rogyó óriástuja alatt állítja le a biciklijét, hiába mondom, hogy ott ne, hogy ne ott. Dolgozni kezd. A stukatorban van a denevértanya, tájékoztat. A könyvet beviszem a nyári konyhába, lelki-furdalásom van, ha kétkezi munkát végző emberek előtt vastag, keményfedelű kötetekkel mutakozom. Azannyt, ezzel ölni lehet, jegyzi meg segítőm, amikor minden óvintézkedés ellenére meglátja a könyvet. Kibetűzi a címet, és hamar megértem, nem tudja, hogy Rétköznek hívják a tájegységet, ahol él.

J. a padlásfeljáróhoz támasztja a létrát, komótosan fölmászik, méricskélgni kezd. A konyhából nézem, hogyan boldogul a fél szemével. A létrát egy rokonszenves, kissé bőbeszédű utcabeli férfitől kaptam, aki vadászpuskával tette el láb alól a nagyobbik fiát. Lelőtte, a holttestet pedig a felesége meg a kisebbik fia segítségével ásta el a kertben, két házzal odébb, a páros oldalon. D. Jóska (ez most kicsúszott a számon, pedig a ház tulajdonosának anonimitást ígértem) először léckeretet ácsol, arra jön majd a furnér. Lesz még egy másik léckeret is, ami magát a fedlapot tartja meg. Meglepetésemre D. J. a kerékpár vázát használja fűrészbaknak. Az én feladatom, hogy erősen szorítsam a féket, fogjam lábam közé a kereket. J-nek van vízszintmérője is: az átlátszó hólyagban úszkáló folyadék neonszíne falusi viszonyok közt úgy hat, mint egy futurisztikus látomás. Mindegy.

J. óriási használt szegeket ver a lécebe, jókora szakaszon ki is állnak a fából. Olyan, mint valami – most nem jut eszembe. Kiderül, hogy J. a furnért saját konyhaszekrénye hátáról feszítette le: ez olyasvalami, amit nem értek. Kétezer forintot ígértem, ha megszabadít a denevértől.

Elharapott mondatokban beszélgetünk, ha beszélgetünk. Könnyen átragad rám az itteni hanghordozás, ha nem vigyázok, a szatócsboltban – van racsnis csavarhúzójuk is – legközelebb már *hellau*val köszönök, akár a helyiek. Söprögetek kicsit, lapátra segítem a denevérürüléket. Az előző nap reggelén vettem észre, hogy az apró szürkésfekete hurkák a stukator szálirányos repedésein potyognak a tornác cementkövére. (A stukator itt, falun egy homlokzathoz rögzített, üreges faácsolmány.) Egyébként söprögetni mindig lehet, ez itteni felismeréseim egyike. Meg hogy van valami az életemben, amire mindkét állítás igaz: a legelrontottabb a fontos dolgok, legfontosabb az elrontottak között. (Aztán Eiffel pókja meg a szárnyverdesés.)

Felröppennek a szomszéd galambjai, nyakamat tekergetve követem harmadonként eltolódó tojásdad köreiket. Ma ez csak tizenegy, gondolom, máskor megvannak húszan is. A galambász felesége, aki esténként vízbe áztatott fűzfavesszővel korbácsolja a náluk nevelkedő állami gondozott gyereket, azt mesélte, hogy galambjaik két évvel ezelőtt másodikak lettek egy országos postagalambversenyen. Ha nem vagyok résen, a végén még a kupát is megmutatja. Szép a kertjük, dús és mélyzöld a fűjük.

D. J. rájön, hogy elméretezte a fedlapot. Nem iszik, nem káromkodik. Új lécet keres, hogy a rést betakarja egy fatoldalékkal, amit majd a furnérra szegez. A tákolmány helyenként most már négy-öt emeletes: támléc, furnér, léckeret, pótfá, pótfá a pótfán, meg persze a szög, ami az egészről görbén, mint egy boszorkány ujjá, kimered. J. fölmászik a magasba, helyére próbálja a leginkább – ez

az! – töviskoszorúra emlékeztető alkotmányt. D. J. egyik zsebéből kiáll a vízszintmérő, másikkól a kalapács nyele. (Micisapkát hord nyáron is, amelyet apám apja hordott, ferde bibével.) Az utca kutyái panaszosan vonítani kezdenek. Ők már hallják, hogy közeledik a purinás kocsi. A cigányutcák kerítés nélküli házai miatt a purinás fickó kutyariasztó sípot szerelt a furgonjába, én pedig igyekszem emelt fővel viselni, hogy a jelek szerint azokban a tartományokban is zajlik az élet, amelyekre süket vagyok. Kérdelem D. J-t, hogy kávét kér-e vagy szódát. Kérdésemet a madarak nem értik, de legalább hallják (ők uralkodnak ezen a világon). A gyári hibás kávéfőzővel kínlódom. Két hét alatt végül is szépen megszoktam ezeket a redukciókat. A konyhában nincs meleg víz, a vécépapírt a csatlakozó idom elégtelen átmérője miatt tanácsos nejlonzacskóban gyűjteni. A Rétköztől szóló könyvet öntudatlan mozdulattal odébb tolom egy fazék takarásába, közben az óriástuja lassan ingó alsó ágaira téved a tekintetem. Mióta észrevettem, hogy búbos banka fészkelte a fa odvába, áhítatosan a nagykapun közlekedem. D. J. még mindig a létra tetején: amikor zsebéből kifordul a vízszintmérő, utánakap, de hiába. A műszer a cementlapon végzi, a jelzőhólyagocska finom vonásokkal rovátkolt üvege megsérül, a víz elfolyik, az oldallap behorpad. Tudom, hogy a vízszintmérőt J. attól a fiától kapta, amelyik néhány évvel ezelőtt leugrott egy villanypóznáról, hogy jogosulttá váljon a rokkantságára, és ne kelljen dolgoznia, ezért aztán ritkán jut pénze ajándékokra. D. J. nem mutatja, hogy bánkódna a gajra ment vízszintmérő miatt. Büszkén jelenti, hogy a fedlap a helyére került. Mielőtt indulna, azért figyelmeztetem a résekre is. Messze vannak, muszáj ellenszenvesen a magasba mutogatni. Mióta itt vagyok, megváltoztak a mozdulataim.

D. J. a létrát nekitámasztja az eresznek, és purhabbal tömíti a stukator legnagyobb repedéseit. A gyorsan dermedő, öntágu anyag hólyagjai túlnőnek nemcsak a repedéseken, de magán a stukatoron is. Jó nézni, ahogy dagad, egy pillanatra azt kívánom, bár soha ne hagyná abba. Majd egy sniccerrel lemetsem a fölösleget, mondja J., s én szemérmesen elhallgatom, hogy ilyenem Pesten sincsen. Adok neki konyharuhát, hogy a kezét megtörölje, aztán megyek, hozom a pénzt. Úgy emlékszem, az ezresek a könyvem lapjai közé készítettem, most mégsem találom. Kétszer is végiglapozom *Rétköz ezer arcát*, mert az illusztrált oldalak a sok festék miatt hajlamosak összetapadni, a meleg pedig csak ront a helyzeten. A purinás kocsi már a szomszéd utcában jár, a homokdűnékre épült házak közti völgy túloldalán – a könyv Szöveteni-csatornának hívja –, a vonító kutyák kara rázendít ott is. D. J., akiről a ház tulajdonosa azt mesélte, hogy a kutyája torkát, mivelhogy felbosszantotta az éjjeli ugatás, saját kezűleg metszette át egy gondosan megélezett késsel, ujjával a pohár falához szorítja a kiskanalat, a kávét úgy hörpinti fel. A madarak ötven-hatvan fős rajokba verődve készülődnek az éjszakára. Ha megszállják az óriástuját, láthatatlanná válnak. D. J. megáll a konyhaajtóban, végigmér, és elmélázva mondja: ugye, hogy jobb itt, falun. Hát, gondolom, nem jobb, de szebb. Mondom is. Megvan a kétezer forint, a fazék alatt lapult, J. a micisapka alá rakja. A galambász füttyent, hallom, hogy a galambok azonnal dúcra szállnak. Szárnyverdesésük: mintha túlsúlyos nők kacagnának egy nyikorgó heverőn.

Kikísérem J-t a kertkapuhoz. Amikor indul, ráver a biciklinyeregre, mintha a számára tompora volna. Még visszafordul, és figyelmeztet, hogy dugjak csavart a purhabos szifon szórócsővébe, ha nem akarom, hogy az anyag belekössön. Köszönöm, Jóska, kiáltok utána, s hogy ne a *Jóska* legyen az utolsó szó, ami napnyugta előtt elhagyja a számat, megismétlem, hogy köszönöm. Attól félek, a hálára kötelezett emberek arcában ott a szenvedő Krisztus.

Széket húzok a tornácra, felütöm a Pesten kölcsönzött könyvet, és megkeresem a helyet, ahol D. J. érkezésekor abbahagyta az olvasást. Bort is töltök, poharamat a lábamhoz teszem. Föl-fölpillantok a beszegezett padlásfeljáróra (remélem, nem fognak kaparászni). Amikor poharam után nyúlnék, az ívelt, átlátszó talp fogságában meglátok egy fényes hátú, fekete futrinkát. Úgy hagyom. Később majd veszek másik poharat a borhoz. Folytatom az olvasást, bár szürkülni kezd. A *Rétköz ezer arca* alapos, gazdagon dokumentált munka. Kitér nyelvi és földrajzi sajátosságokra, a történelem kevésbé dicsőéges fejezeteit sem hallgatja el, meglepetésemre pedig még az ásványtani passzusai is olvasmányosak. Egy kis szerkesztői gondosság hibátlan kiadvánnyá tette volna.

Kérés

Lassíts egy kicsit, Istenem!

Ez már hatvanhat. Nem kilométer, nem mérföld, hanem esztendő. Szédülök minden kanyarban. Miért sietsz?

Hiszen tudod, hányingerem volt mindig az autóbuszban is. Anyámtól örököltém.

Ahogy mondani szokás, valószínűleg nem lettem volna jó úrhajósnak.

Beletörődtem közben sok mindenbe, de amikor nem én vezetek, ma is rosszul vagyok, ha túl gyorsan megyünk. Most pedig nem én vezetek.

Azt sem tudom, merre tartunk.

Legfeljebb sejtem. Lehet, hogy fent a mennyországban sem érezném jól magam, mélységiszonyom lenne. Igaz, a pokoltól is félek. És attól is, hogy semmi sincs ott, ahol a menny vagy pokol lehetne.

Egyre gyorsabban hajtasz, Uram, egyre vesztebbül nyomod a gázt, ha szabad ilyent mondanom.

Hova rohanunk? Legalább tudnám, hogy mi a cél. Vagyis egyáltalán van-e cél?

Nyelik a napjaimat, heteimet, hónapjaimat a surrogó gumikerek. Mind kevesebbet mutatsz

a tájból, és ráadásul mintha már jártunk volna erre. Vagy annyi történt csupán, hogy a fák fák, a kövek kövek, a folyók folyók, a felhők felhők, amikor már elég sokat láttunk belőlük? Menjünk lassabban, kérlek! Szálljunk ki! Uzsonnázzunk az asztalkendővel leterített motorháztetőn! Vagy a csomagtartón, ez igazán mindegy.

Nézelődjünk még! Keressünk valami újat!

Vagy mégsem! Csak haladjunk egészen lassan, hogy egy romos házról eszembe juthasson minden új ház, ahol eddig megfordultam.

Egy-egy szélfújta jegenyefáról minden
 jegenyefa, amelynek kérgén valaha
 végighúztam a kezemet. Hatvanhat nagyon sok.
 Mégis meg lehetne sokszorozni ezt is, ha az új
 pillanatokba begyömöszölhetném a régieket,
 az új emlékekbe minden hasonlót,
 amire emlékszem. Sohasem szerettem
 kapkodni. Gondoljuk végig, Istenem!
 Te ezt nem tudhatod, de amikor két szerelmes
 már valamennyire ismeri egymást,
 és nem akarnak minél gyorsabban
 bizonyosságot szerezni, hogy célba fognak érni,
 vagyis amikor már képesek szeretkezés közben
 tervezni is, elkezdik lassítani ők is az utat.
 Mindenféle kitérőket tesznek,
 látszólag azért, hogy felkutassák
 a másik test legrejtettebb zugát is.
 De nem. Már biztosak a megérkezésben,
 és éppen ezért az odavezető út is
 boldogsággal tölti el őket, bármennyire is
 közhelynek tűnik, amit mondok. Az így felfogott
 utazás segít megérteni a beteljesülést.
 A késleltetéstől több lesz, megrendítőbb,
 mélyebb a kielégülés. És a halál is persze.
 Vagy mégsem oda igyekszünk? Te tudod,
 nem én. Álljunk meg időről időre! Hagyd,
 hogy nézzem a délutáni fényt a fűvön
 meg egy lassan kúszó csigát, ilyesmiket!
 Hatvanhatal száguldunk, Uram,
 és holnaptól talán már hatvanhéttel,
 ha közben meg nem érkezünk.
 Hát nem nekem teremtetted,
 amit el akarsz venni tőlem?

Hatvannyolcadik születésnapomra

Ezen a napon, mint néha máskor is
 előtt a hála,
 hogy élek még, s dúdolhatok
 Ötvenhat dallamára,
 hogy ég még bennem a láng,
 amit a lélek szított,
 mikor kimért pályámról kilökve
 világgá-taszított.
 Azóta, lázas bolygóként, egyre
 keringek körötted,
 magyar forradalom, nem-hűlő napom,
 eszméletem egén sugárzol mindörökre.

2002. április 3-án

Pilinszky szerelmei

Álmában a költő szerelmes
 csak azt nem tudja: kibe
 Felébred fogat mos tisztálkodik
 de ébren is tovább álmodik –
 egy másnyelvű nőbe szerelmes
 meg a kor rejtőző szentjeibe

Premier

Lajossal ezúttal egy színház előcsarnokában
 találkoztam. Feltűnően elegáns volt,
 új, sötét öltönyben, mintha nem is a Lajos lenne

(sohasem láttam korábban nyakkendősen).
Vidám volt és egy bemutatóra készült,
ki volt írva a darab címe: „Kántor Lajos” –
rendezte az a jólismert rendező,
akinél egyszer már fellépett Páskándi
és Panek, meg a tragikus sorsú Szilágyi Domonkos.

2017. augusztus 18-án

Benczúr Emese: Ne zárkózz el (2010; installáció, hófogó háló, öntapadó fólia; magántulajdon; fotó: Darabos György)

Közelít valaki

Már nem lomb,
még nem avar.
Még színeket
játszik az erdő.
Apró poronty
még most a halál,
de éj anyja
emlőjén felnő.

Szoptam volt én is
azt a csecset,
tudatom
nem volt tán tiszta.
Szétmarta szám
a tömény ecet,
s testembe
nem leltem vissza.

Lebegni jó,
ölelni jobb volt,
de el már borom
sem érem.
Hologram vagyok
a hold homlokán
egy virtuál'
hóésésben.

Sem hideg, sem hang,
Sem fájás, sem fény –
az idő sem
érinthet engem.
De közelít valaki,
megfogja kezem,
s tudom: már
minden rendben.

Szöknek már számból

Szerelem, tündéri értelem,
amíg csak lombosodsz, légy velem.
Felségvizeiden jó nagyon:
hullámom vagy te és csónakom.

Szerelem szigete, légy honom,
s Te, velem született démonom,
ne keltsd gyámoltalan híremet.
Aknázd alá inkább szívemet.

Szerelem, eltűnő édenem,
helyed még ki sem hűlt térdemen,
szöknek már számból jó ízeid,
írhatom hiányod verseit.

Szerelem, felséges fájdalom,
adj helyet fejemnek válladon,
hadd hibernálódjék már az ész.
A lélek lassacskán útra kész.

Kék tó, tiszta tó

(Pátzay Pál: Törülköző nő)

Az éjjel valami bronzeső eshetett.
Szerelmem boldogan alája vetkezett,

viháncoló szíve százat dobbanhatott,
bársonyló bőrére a bronzvíz ráfagyott.

Emelné törülközőjét, de hasztalan:
a merevség átka örökre rajta van.

Úgy áll ott fél lábon, akár az őrdaru.
Cselédje lehet csak a louvre-i félkaru.

S lenne bár kacérabb – testéhez illene,
de szerény szépséget adott rá mestere,

s egyforma hűvösen – éjjel vagy délelőtt,
azzal vár érkezőt, búcsúztat elmenőt.

Szívét kibontani jó reggel felkelek,
csak takarodjatok, bronzöntő fellegek!

Mert itt van május és belepistul a nap,
kiscipó mellére a vándor ráharap,

s panaszkodhatja már, hogy kék tó, tiszta tó.
Nászukra áldást most sem ígér a rigó.

A bronzízű csókra vevő magam vagyok,
ölelj meg, bronzleány, s vihettek, angyalok.

Szigliget, 2017. április 30.

Bukta Imre: Vidéki polgármester pláza makettel (2011; grafit, tus, tempera, színes ceruza, kréta, papír; Gerendai-gyűjtemény; fotó: Darabos György)

Akik áttáncolják a háborút

(regényrészlet)

A fiatalabb Lackó fiú, ami korkülönbség persze csak egy-két percet jelent Sándor javára, és a felesége, Anna évek óta vándorolnak. Rendre másik rokonnál húzzák meg magukat. Nincs lakásuk, állandó otthonuk, leginkább Erna segíti ki őket, szállást, ételt ad nekik, ha éppen szűkölködnek, olykor csöndesen perel velük, szidja őket, máskor elveszti a fejét, fakanállal hadonászik előttük, a pokolba kívánja a léhűtő párt, de segít rajtuk. Anya, mit tehetne mást. Ha loptak, raboltak, ha öltek volna, akkor is kinyújtáná a kezét. De ezek csak lusták. Tévelygők! Hol itt, hol ennél a rokonnál, aztán amannál szállnak meg egy hétre, néhány hónapra, esztendőre is akár, de nincsen már semmi kétség afelől, hogy menthetetlenek, érti az egész rokonság, hogy Lackó Zsolt semmittevő, és Anna sem a dolgos kezéről híres, mert inkább képeslapok és magazinok fölött táncol a tekintete, táncosnők, Pest, a színház, a züllött éjszakák töltik ki a csapongó fantáziáját, moztatják a tekintet, amíg van vetítés a városban, és az is micsoda dolog, hogy szipkával cigarettázik, akár a tér sarkán is, a piacoló kofák között. A Templom utcán is, ha úgy hozza a kedve! Nem szégyelli.

Mindig úgy költözködtek, és gyakran kellett hurcolkodniuk, mert megelégték és kidobták őket, lejárt a többször meghosszabbított türelmi idő, hogy Anna cipelte a két bőröndöt. Meg-megbotlott a magas sarkú cipellőjében a csorba utcátéglákon, ahogy a kacsázó férfi mögött haladt, Lackó Zsolt meg a gramofont ölelte, a hátára keménypapír bőrönd volt felszójazva, húzta nagyon, tele volt lemezekkel. Mert nekik is volt gramofonjuk, nem csak Radu Kipternek, aki többször látta őket így hurcolkodni, intett nekik a kapuból, fújta feléjük a füstöt, jól van, megint kirúgtak benneteket. Ti bolondok! Anna meg úgy tett, úgy akart menni, mintha nem húzná a karját a két nehéz, gyűrött ruhákkal teli bőrönd. Csorgott róla az izzadság. Férje ölelte a gramofont, ennek így kellett lenni, mert a zene volt a mindenük. Csajkovszkij olyan, mint az álom, megcukrozva. Azt is álmodta a két ember, hogy ballet-táncosok. Azt is, hogy két ellenséges család szerelmesei. Sírtak zongoraversenyeken, likőrt ittak, egymás könnyét törölgették. Amikor Kassát ismeretlen gépek '41 nyarán megbombázták, és az ország belépett a háborúba, ők, ahogy mondták, igazán ideiglenesen, éppen megint Erna kenyerét ették. Szólt a zene, a Diótörő. Erna, aki a kastélyban bármit meghallgatott a gróf úr jóvoltából, és már régóta fölismert, el is dúdolt néhány zeneművet, itthon nem akarta ezeket tudni. Vattát dugott a megkínzott fülébe, kendővel kötötte át a fejét. Nem idevaló ez. Szóltanul kavargatta a tarhonya levesét, gyúrta a pogácsa tésztáját. Szólt a belső szobából, aminek az ablaka előtt fölmagzott a kóró, Mozart. Míg végül egy távoli rokon, aki hasonszőrű volt, mint ezek a semmittevők, hasonlóan bohém alak, egy igazi, hamisítatlan selejt, viszont egy tehetős selejt, rájuk hagyott egy komoly pénzösszeget, kártyán nyerte a városi Kaszinóban, egy gazdag gyáros és néhány földbirtokos volt a kárvalott, aztán csoda történt, mert egyszeriben megállt, nem játszott tovább, söpörte a zsetonokat, beváltotta őket, aztán csak ült a nagy kupac szerencsésén az elhízott seggével, fogta a pénzt, tartotta, számolgatta naponta, kocogtatta a fogához, pedig volt rá jelentkező elég a családból, a nyereségen legalább egy házat lehetett volna venni, de nem. Nyertem, enyém, senkié! Zsolt és Anna egyszer meglátogatták a nagyvárosban, elvitték hozzá a gramofont, és egész este zenéltek ennek a nagy seggű Anti bácsinak, akiről azt beszélték, hogy néger szeretői is voltak fiatalkorában. Megittak azon az estén két üveg likőrt, és legalább két palack tokaji bort, ezeket is ők vitték, a fiatalok. Süteményt is ettek, habos lett az egyik lemez, Verdi. Othello habban úszott. A hab dombocskáját karcolta a gramofon tűje, abba futott bele, abból szaladt

ki, hogy nevettek. Ott aludtak, talán hangosan szeretkeztek, fölverték Anti bácsit a sokszobás polgári lakásában, pedig már jól szétnéztek, maradni is jó lett volna, de nem, mert hajnalban szépen, különösebb teketória nélkül ki lettek rúgva, esett.

Elég volt! Menjete most már Isten hírével, meg az Ördögével! Majd meghalljátok, hogy döntöttem. Nem érdekelte Anti bácsit, hogy öklendezi a házcsatorna a vizet, és hogy csupa sár minden lent, akkorák a tócsák, mint a kerti tavak. Nem volt napfelkelte, csak világos lett, szürkéség. Kutya ügetett velük, kísérte őket az állomásig, egy ázott dög. Munkások, parasztok között értek a vonatukhoz. Az egyik meg rámutatott a gramofonra.

– Kintornás?

Hazautaztak, remegtek, át voltak fázva, Erna nem szólt semmit nekik, aztán ahogy a szobájukban magukra maradtak, Anna kicsomagolt, a lemezre rászáradt a hab, kisárgult. Még mindig esett.

– Zsolt, én ebbe bele fogok halni.

– Bízz bennem, szépen kérlek, Anna.

– Benned igen, benned bízom. De a világban?

– Add csak ide azt, tudom, hogy kell a habot kitisztítani.

Zsolt a kezében a lemezzel a komódhoz bicegett, amin a száraz virágok meredtek a nagy kristályvázában. Anna nem dobta ki a virágokat, amiket a férje hozott neki piacról, árokpartról, és igen, néha a temetőből is. A férfi óvatosan letépett néhány rózsaszirmot. Inkább törte őket, pattintotta. A fiókban matatott aztán, megtalálta a varrós dobozt. Az egyik szirmot a tűhegyre szúrta. A barázdákban volt a hegedűszólam, a nagyzenekari szólam, az ária. És a megszáradt, kisárgult hab. A rózsaszirm élével, és úgy, hogy a száradt anyag ne törjön ezer darabbá, porrá, piszkálta ki a megszáradt a habot. Nem dolgozott sokáig. Amikor elkészült, Anna felé nyújtotta a szirmot, aki bekapta. Újra nevettek, újra jó lett. Elállt az eső, gomolygott a pára, mutogatni kezdte magát a Nap.

Harmadnap jött a postás, pedig a háború miatt olyan bizonytalan volt a kommunikáció, övék az örökség. Az egész nyereség! Egy rendes ház ára! Már rájuk is van íratva. Fölvehetik, lemezre, habra költhetik, basszák meg magukat! Anti bácsi.

Ültek egy ideig a konyhában, el se hitték. Kelt mellettük a pogácsa tésztája.

Erna hüledezve fogja a fejét, ez egyáltalán nem jó így, ezt nem lett volna szabad, ennek a pénznek végzetesen annyi, szélbe szórták, elveszett.

A Zsoltnak pénzt adni?!

– Hagyja már abba, mama – szólt rá Anna, érdes lett a hangja a sok hallgatástól.

Lackó Sándor, aki a testvérek közül az idősebb volt, nem akart beleszólni a bonyodalomba. Mi köze hozzá, hát semmi. Néha ájtott esténként, beszélt az anyjával. Hiába rimáncodott neki Erna, végül már sírva is, megmakacsolta magát. Nem, és nem szól bele.

Azok meg már gazdagok voltak. Verőfény, napsütés, elmennek a moziba, Egy csók és más semmi, utána andalognak a trágyaszagú, kutyaugatástól hangos éjszakában, persze volt náluk egy üveg likőr.

Lackó Zsolt néhány nap múlva be is kopogtat Radu Kipterhez, aki végigméri a szép arcú, olajos hajú férfit. Jó illat árad belőle. Kelletlenül mosolyog, ő is tudja, amit a városban mindenki, a férfi aktuálisan nem éppen földönfutó. De nem tudhatja, mi a szándéka.

– Momentán nincsen eladó lemezem, Lackó úr.

– Nem azért jöttem, Radu.

– Lemezjátszóra lenne szüksége?

– Arra sem – szólt Anna a férje mögül.

– Táncolni jöttünk – mondta Lackó Zsolt. – Szeretnék megtanulni. Maga tanít táncot, nem? Vagyis tanított. Csak mert táncot tanított.

– Az voltam, régen – nézett félre, csak mert évek óta gimnasztikát tanított a gimnáziumban. Meg számtant. A gimnasztikát igencsak gyűlölte Radu Kipter, a számokat viszont szerette, mert úgy nézett rájuk, mint a táncosokra. Ezért aztán nem is úgy számolt, mint egy rendes matematikus tanár, a nyolcas például hastáncos volt. A kettes szám szomorú számár. Az egyes vigyázó órkatona. A hat kövér földesúr.

– Meg szeretnék tanulni. Kérem! – erősködött Lackó, és Anna mellé lépett. Radu Kipter intett, jöjjenek beljebb. De csak az előszobáig engedte őket. Ott még elállta az utat.

- Nem lesz könnyű – mondta közéről Zsolt arcába.
- Van pénzünk – suttofta Anna.
- Nem azon múlik, bár ezt örömmel hallom, kedvesem. Viszont a maga ura kicsit másképpen jár.
- Mint tudja bizonyára, csípőficamos vagyok, Radu.

Kicsit hallgattak, majd intett nekik, haladhatnak tovább, már a nagyszobába, s ahogy Zsolt belépett oda, bent megannyi táncos keretes képét látta a falon. Anna majdnem sikoltott. Plakátok! Színházi nyomtatványok és moziplakátok! Gyönyörű fotográfiák. Csodálatos volt, igazán, mint valami kert. Mint valami varázslat. Anna szeméből már folyt a könny. Voltak olyan képek, amik biztosan az öreg Zalatnaitól származtak. Ledér nők, fátolban, kanapén, még a combjuk is látszott. Kollovitz gróf kertje, Karolina grófnő, az anyjával, egy szekér. De milyen szekér. Van valami a ponyvájára festve, nagy folt. Olyan nehéz lett minden. Alig kapott levegőt.

- Hol fogunk táncolni?
- Még nem mondtam, hogy vállalom.
- Különbben nem hívott volna, Kipter úr. De behívott. Milyen szépek a képei.
- Az ott ... Fred Astaire? – kérdezte Anna.
- Igen, ő az.

Radu Kipter szórakozottan bólogatott, a mogyorós tálkába nyúlt. Zsolt megragadta a kezét, aztán elengedte. – Holnap kezdjük el, kérem. Ki tudja, mi lesz itt mindjárt, miféle földindulás. Ön parancsol. Verhet is bennünket. Érti? Bármilyen eszköz használatára feljogosítom. Pálca, bot, a tenyere. Csak tanuljunk meg táncolni!

Radu Kipter töltött háromfelé, aztán szétszította a pohárkákat.

– Nézze, Lackó úr, a tánc három tényezőn múlik. Egészségére. A zenén. Aztán a lelken. Végezetül pedig a lábakon, tágabb értelemben az emberi testen. Biztosíthatom, a zenével nem lesz gondunk. Nekem a tanulóm lelke sem okozott gondot, eddig legalábbis. A maga lába, a teste azonban valóban beteg.

Lackó alázatosan bólogatott, nagyon meg akart tanulni táncolni, Radu Kipter újra töltött. Kocintottak.

– Mivel följosított rá, valóban verni fogom – mondta. – Ha egészségesek lennének a lábai, talán meg se legyinteném. Akkor elküldeném isten hírével, elküldeném a picsába, uram. Ugráljon máshol. De mert satnyák a lábai, érdekel, hogyan sajátít el bizonyos mozgásformákat, ilyenekkel még nem volt dolgom, és azt hiszem, igen, élek a lehetőséggel, és verni is fogom. Verem a lelkét és a testét. Fájni fog, már most szólok. A halálba kíván majd engem. De meg fog tanulni táncolni. Megértette, amit mondtam?

Anna szorította a férje karját.

– Megértettem, hogy azzal dicsekszik, nagyokat tud ütni – mondta boldogan Lackó. Kacsázó járással ment el aztán, és Radu Kipter sokáig nézett utánuk, amikor azok elfordultak a sarkon, és már nem lehetett látni őket, ütögetni kezdte a fejét, milyen marha vagyok, milyen marha vagyok.

Aztán elkezdődtek az órák

Éppen a bécsi keringőt tanulták, amikor fölszabadult a lerombolt, szétpusztított Leningrád. Az oroszok nekiindulnak, mint valami fáradt, gyilkos folyó. Visszatámadnak, bosszút állnak. A bécsi keringő alapszinten hat lépésből áll. A britek például soha nem szerették ezt a táncot, lenézték, fitymálták, kinevették. Az efféle keringő igazán német dolog, hagyjuk, please. Ráadásul milyen förtelmes reneszánsza lett éppen a csizmák dübörgésétől, pattogó vezényszavaktól lármás Harmadik Birodalomban, de azért, Radu Kipter halkan, megvetően nevetett, ne vigyünk politikát a táncba, ha lehet, kérem. Siklás. Érezzék azt, hogy könnyedén siklanak, szállnak, hogy nem érintik az összeköpködött, véres, mocskos földet.

Nagyot csattan a hát.

– A jó bűdös kurva életbe, miért ütött meg?!

– Meggértem, Lackó úr. Én az elején megmondtam, hogy odavágok, ha téveszt. Elvétette a lépést. Meg akar tanulni táncolni. Hát meg fog, én garantálom. Nem érdekel, hogy húzza a lábát. Egyáltalán nem. Engedje le az öklét, és figyeljen, hogy csinálom.

Lecsúszott a tű a lemezről, Anna homloka fénylett, beborította az izzadság. Még a pisze orra alatt is fénylett. A dekoltázs megszakadó, titokzatos mélyéből szállt föl az édes pára, Radu Kipter átölelte. Végigsimított a gerincén, amitől a nő eltátotta a száját, és szaporábban kezdett lélegezni. Tett vele egy-két lépést, könnyedén, mintha valóban siklanának. Aztán elengedte a nőt, szállni engedte, a szakadék, valami végtelen víz fölé, lebegjen a semmi fölött, intett Zsoltnak, foglalja el a helyét. A bécsi keringő olyan, hogy vele szállni kell. Hagyjuk el a földet, a port, a sarat, nincs szükségünk rá. Szédülni akarunk a feltámadásig. Köszönöm. Gyakoroljanak otthon.

Amikor a szentimentálisabb természetű angol keringőt tanulják, valamikor áprilisban, éppen kihirdetik a sárga csillag viselésére vonatkozó törvényt. Néhány napon belül hiány lesz a sárga posztó. Élt a városban Vitéz zsidó, Mund Gergely bácsi, neki egyelőre nem kellett viselnie. Azért fölvette mégis, a melle fölé varratta. Most minek vacakolni, hogy meddig és mikor. Mindegy, hogy rajta van vagy nem, ez a szar, így mondta, szar, és trombitálva fújta az orrát, néhány zsidó föl is háborodott a kifejezésen, és Dávid királyt emlegették, a múltat talán nem kellene becsmérelni, de az öreg legyintett, hát ez már mindegy, ahogy ő látja, a múlt is el fogja hagyni őket. Mund bácsi rokona volt a hírneves kalandornak, Arany Sámuelnek valamilyen módon. Valahogy híre támadt, hogy a zsidók mérgezik a tejet. Még nem lett következménye.

Amikor Zsolt és Anna a tánctanárhoz igyekeznek, és éppen átvágnak a főtéren, hol egykor Kosuth Lajos is szónokolt, elhagyják a református templomot, egy kisgyerek sírására lesznek figyelmesek, zsidó asszony húzná a kislányát, aki torkaszakadtából üvölt, én is akarok csillagot, én is akarok csillagot, nagyot, bömből, az anyja végül odavág. A gyerek abbahagyja, hüppög elveszetten, a fejét lehajtja. Az asszony észreveszi őket, megijed. Megállnak, nézik egymást, az asszony menni akarna tovább. De Zsolt letérdel a kislányhoz.

- Inkább az égen nézd!
- Az égen hol?
- Majd este. Rád fog ragyogni az összes!
- Azokat már láttam, azok már nem érdekesek.
- Már elhagyják őket, de még meghallják a csacsogó gyerekhangot.
- Mami, a bácsi miért így jár? Bohóckodik, hogy nevessek rajta?

1944. augusztus első napjai vannak, túl az aratáson, már haboznak a kovászos uborkák, és a konyhaszekrényeken sorakoznak a befőttek. Radu Kipter nem tekeri el az angol rádiót, Varsóban felkelés tört ki. Föllázadtak a lefogott, karanténba, gettóba kényszerített zsidók, ezt mondják Angliából furcsa magyar hangon. Meg lehet különben szokni. Radu Kipternek is volt akcentusa. Megszokták. Vagy ő felejtette el, és most már egészen úgy beszél, mint az itteniek, minden t-hanggal jár egy lágyító h betű. Előveszi az italt. Poharakat helyez a likőrös üveg mellé. A varsói zsidókat pedig, meg fogják őket ölni. Minden zsidót kiirtanak, egytől-egyig, öregeket, csecsemőket is. Perzselő tűzzel, kartáccsal, mintha bogarakkal tennék. Le fogják mészárolni az összes párát. Ma pedig, kérem, figyeljenek, a rumbát kezdjük tanulni. Radu Kipter lágyan, légiesen mutogatott, mint egy néger, ringott a csípője.

– Arra kérem, Anna, maga is koncentráljon a csípőjére. A csábítás ugyan nem a csípőből indul, de itt, pontosan ezen a testi területen lesz a leglátványosabb a mozgásforma, és most, meg ne ijedjen, meg fogom érinteni. Érti? Nem, ne kérdezze, honnan indul a csábítás. A szemből. Ahogy nézünk. Tudja ezt maga. Bocsanat, Lackó úr, ezt, amit én most a feleségének mutatok, vagyis a nőnek tudnia kell, másképpen nem fogja eltáncolni. Elmozog valamit, de az nem rumba lesz. Így – vezeti az engedékeny testet –, így kell. Köszönöm szépen. Vegyen nagy levegőt. Most pedig fölteszem a lemezt, Peanut Vendor. Környezetünkben hallott már valaki arról, hogy ebből a városból eljutott Kubába? Nem, kérem, innen Kubába biztosan nem jutott senki.

Csönd lesz, de mint egy dunsztos üvegben.

De talán mégis megvolt ez a Kuba, mert Arany Sámuel kalandortól minden kitelhetett. Ő talán elkóborolt még addig is, szivarozott Havanna nagy, sárga és flamingószínű házai között, és szamaras konflissal, fehér rummal a kezében húzatta magát a kikötőbe, ahol hegyekben állt a gyapot. Nézte a vijjogó, keringő sirályokat. És a gróf, a nagy hírű, nagytermészetű, hirtelen haragú Kollowitz gróf? Ő is járhatott az Antillákon, természetesen. Karolina grófnő még mindig alszik. Ő már sehol se járt

régóta, még a kastélykerítésen túl se. Igen, mindenki tudja, hogy rohad a kert. A szív megszakad. Az a híres kert!

– Köszönöm, ma ügyesek voltak. Csak egyszer akartam megütni, Lackó úr.

Miért nem mosolyog Radu Kipter.

Október közepe lesz, rozsdáll az idő, több lesz a levegőben a fém.

– Tegnap Horthy beszélt, kilépnék. Kilépünk, fájront. Abbahagyjuk ezt az egész szart – közölte lakonikusan Lackó Zsolt, most már ő is hallgatta a rádiót otthon.

– Ne beszéljen csúnyán – szólt rá Anna, fészülködött.

– Letartóztatták a tengernagyot. A kormányt – mondta egy idő után Radu Kipter.

Mi lesz, mi lesz velünk. Erna a konyhában kidobta a véres zsebkendőt. Krumpli haját szórt rá, ne vegyék észre.

– Mi lesz itt? Meghalunk mind? – suttogott Anna, bassza meg, bassza meg, fogta a férje kezét, és még útközben is félt, rettegett már az egész várostól, ettől a bunkó parasztvilágtól, ahonnan nem mennek el, miért nem, a férje anyja miatt, megígérte a testvérének, annak az ostoba, makacs, kőszívű Sándornak, hogy vigyáz az anyjára, és persze, persze, Erna néni jó asszony, de mégiscsak fölállozzák az életüket miatta. Itt száradnak ki. Egy vért köpő vénasszony mellett fogynak el. Nem. Ő nem szárad ki. Aztán elfelejtett minden keserűséget, amikor meglát Radu Kipternél a falon egy Gene Kelly fényképet, ez új, istenem, suttogja, az a mosoly, hogy tud így nézni egy férfi.

Ez meg honnan, Kipter úr?!

Honnan, honnan, kívágta Radu Kipter egy olyan magazinból, bekeretezte szépen, gondosan. És a magazin? Megkapja azt is Anna. Van benne két üres téglalap, azok a kívágások. Ki a másik? Forgolódik, nézi a képeket a falon.

Ki a másik?

Errol Flynn!

– Ma a cha-cha-chát kezdjük tanulni – jelenti ki a tánctanár, és mutatja a helyes fölállást. Finoman tolja a testet, keze a vállon, a csípőn. Elengedi. Fölteszi a lemezt, feketén forog, halkan. A minap bejött egy helyi őrzár, a fegyveres fiúk nem értették, mi a csoda ez. Mit csinálnak?! Zenét ordítatnak ilyenkor? Nem üzennek valakinek, az ellenségnek? Ezzel a hangoskodással! Emberek halnak meg kilométerekre innen, a vérüket adják a hazáért, ezek meg.

A bűdös kurva életbe, tényleg!

Elment maguknak az eszük, a rangidős katona olyan dühös lett, hogy törni akarta a gramofont, őrvongott, Radu Kipter akkor azt mondta, hogy nem lehet, ez a zenegép már a német őrnagyé, igényt tart rá, bár ideiglenesen, úgy tudja, eltávozott a városból, ígérte, hogy visszajön. Bejöttek a városba a németek, tankok, teherautók, megszálltak néhány épületet, mintha itt se lettek volna, elmentek. Néhány visszajött, összeszedte, ami maradt még, állat, élelmiszer, szerszámok. Bombáztak közben, angolok, amerikaiak. Elmentek a németek, visszajöttek. Bombázás közben mindig ki kell kapcsolni a gramofont, ugrik a tű, sérül a lemez. Vissza fog jönni Von Hemmich őrnagy úr ezért a szerkezetért. És ha nem találja, bizonyára dühös lesz nagyon. És neki, Radu Kipternek sajnos, mert mást nem tehet, el kell mondani, hogy ki vitte el, kinél van. És akkor az, akinél a gramofon lesz, lehet, hogy pórul jár. Lehet, hogy baja lesz a dologból.

A két katona sokáig állt, pusmogtak.

– Gyerekek, menjetek már a picsába! – mondta fáradtan Radu Kipter, nehéz volt neki is, a háború elfárasztotta. Baj van a vízzel, az árammal, bombáznak. Meghalnak az emberek a romok alatt, kint a földön éri a légnyomás. Varjak eszik a halottakat, kutyák. Kimarad az áram.

– Hát mit nem értetek ezen? – kérdezte Zsolt, amikor csak nem akart menni az őrzár. Anna azonban figyelmesebb volt.

– Egy pohárka bort, katona urak? – már töltött is. Azok szépen megitták. Töltött Anna újra. Na, még! Egészségünkre. Nem vitték el a gépet, úgy mentek el, hogy nem is köszöntek.

Ősz volt, és az amerikai szvinget tanulták, Radu Kipter azt magyarázta, ő úgy tudja, hogy a tengerentúlon már hódít a bugi-vugi, az pedig olyan tánc, olyan ragyogó, olyan izgalmas, olyan fölszabadító, hogy, és itt tartott, amikor nyílt az ajtó, és belépett egy köpenyes alak. Vörös csillag volt a sapkáján,

órák a karján, jól látszott, föl húzódtott a vattakabát karja. Egy orosz katona volt. Dobtáras géppisztoly tartott előre, rájuk. Bámulta őket, nem mozdultak, végigjárt a tekintete, ilyesmivel valószínűleg nem találkozott. Sok halált, rombolást látott, de ilyet nem. Majd kicsit taszítottak rajta hátulról, és oda lépett mellé még egy ilyen alak. És még egy. Lettek gyorsan vagy tízen, szagot hoztak, füstszagot, lőporszagot, háborúszagot. Kint láncotalpak csikorogtak, dörrenések. A nehéz füstszag úgy áradt szét a házban, hogy nyomban elmesélt mindent, ezeknek az embereknek a zaklatott, beláthatatlan életét, akik között volt keskeny szemű, és széles arcú, usánka rajtuk. Az egyik már le is vette. Volt velük egy alak, tudott magyarul. Ő kérdezett.

– Ki van még a házban?

– Azt kérdezi, hol vannak a németek.

– Elmenekültek, elvtárs – szólt Radu Kipter, igyekezett kedves lenni, de Lackó Zsolt leginkább dühös lett, más egyéb érzelmet, meglepődést vagy félelmet nem is mutatott, a szájára tette az ujját, majd integetett, a katonák üljenek le, közben a másik kezével fogta Anna derekát, erősen tartotta, és még letáncolták az utolsó néhány lépést, amikor a gramofon tije végigfutott a bakeliten, és aztán füttyült még nekik a sercegés. Néhány lövés dörrent megint odakint. Akkor az egyik katona fölemelkedett, intett a többinek, aztán odament a zeneműszerhez, és a puskatussal szétverte.

– Konyec – mondta aztán.

Hol vannak a németek?

Beleeresztettek egy sorozatot a padlóba.

Zsolt félelmében, vagy zavarodottságában letérdelt, körömmel piszkálgatta a golyókat a padlóból, hiszen ezen mi táncoltunk, elvtársak, nézett föl, táncevaty, és fölemelkedett, mutatta is, hogy nem, nem szabad lőni, az oroszok nevettek, táncevaty, kurva matty, és aztán megfogták a szótlan, sápadt Radu Kiptert, és kilökdösték a szabadba, hallatszottak a lövések. Csönd lett. Még a kutyák is elhallgattak. Annát is kivitték, az egyik fogta a haját, belemarkolt, de Zsoltot nem bántották, táncevaty, táncevaty, mutogatták neki. Röhögtek. Kinevették a kacskaságát ezek is.

Ő meg állt a szoba közepén, mosolygott rá Gene Kelly meg néhány szibériai vadállat, a markában volt tucatnyi golyó meg hüvely, és nem tudta, mit csináljon, beszakadt a körme, vérzett.

Táncevaty!

Annát később, amikor csatakosan, vérben ázva előkerült egy reggelen, ami tulajdonképpen csoda volt, Erna ápolta, kimosta az ölet, és amikor megint jöttek érte, letérdelt eléjük, legalább négyen voltak. Erna megtalálta Anna rúzsát. Bekente magát. Őt vitték el. Öregasszony, de fiatal volt az arca, Anna ruhája volt rajta. Radu Kipterről nem tudtak meg semmit később. Erna a maga ölet is mosta aztán, pedig csak megverték, belérúgtak, amikor meglátták, mi van, miféle aszott, elégett test rejtőzik a ruha alatt, azért kell szenvedni, hogy utána jobb legyen, suttogta a láztól hallucináló Annának. Odafelelt mellé, ölelte. A fiával nem tudott kezdeni semmit, kiabált pedig, leköpte. Zsolt félrenézett, megtörölte magát.

– Táncevaty – mondta.

Elment Zsolt az Oroszországból hazajött kommunistákkal, várta a zászlós teherautó a hivatal előtt. Kísérte őket vagy vitték, mindegy. Erna szerint vitték mégis, és azt bizonygatta a menyének, hogy a férfi megígérte, visszajön Annához. A nő fölemelte a kezét, a haját igazgatta, elhúzta a száját. És a tánctanár? Arról tud valamit a mama?

Radu Kipter titokban tanítja már a táncot.

Anna egy reggel megfogta Erna kezét. Kért egy kis teát. Ivott szépen a cserepes szájával.

– Hatig számoltam, mama – mondta, és lehunyta a szemét.

Hát így

Hát így. Hát most. Hát Istenem.
A viharban te vagy velem.
Mert a vihar is kegyelem.
Hát így. Hát most. Hát Istenem.

Háttal nem kezdünk mondatot.
Hát nem. Hát igen. Hát legyen.
Nekem te leszel a szemem.
Hát tényleg vagy. Tényleg vagyok.

Tímea-jelenés

Olyan vagy nekem, mint egy Mária-jelenés,
Amit az egyház
(Jelen esetben én)
Kivizsgált
(Vagyis megérintett),
És valóságosnak találtatott.

Így lesz kegyhely
A konyha, a nappali, a háló,
És a csapból csodatévő víz folyik
(Én néha még mosogatószer nélkül
Is el tudok vele mosogatni,
Bár szerinted ez meg is látszik az eredményen).

Legegyszerűbb mondataid is próféciaák
(például, hogy „most megyek fürödni”),
Amiknek valódi értelmére
Talán csak száz év múlva jöhetnek rá.

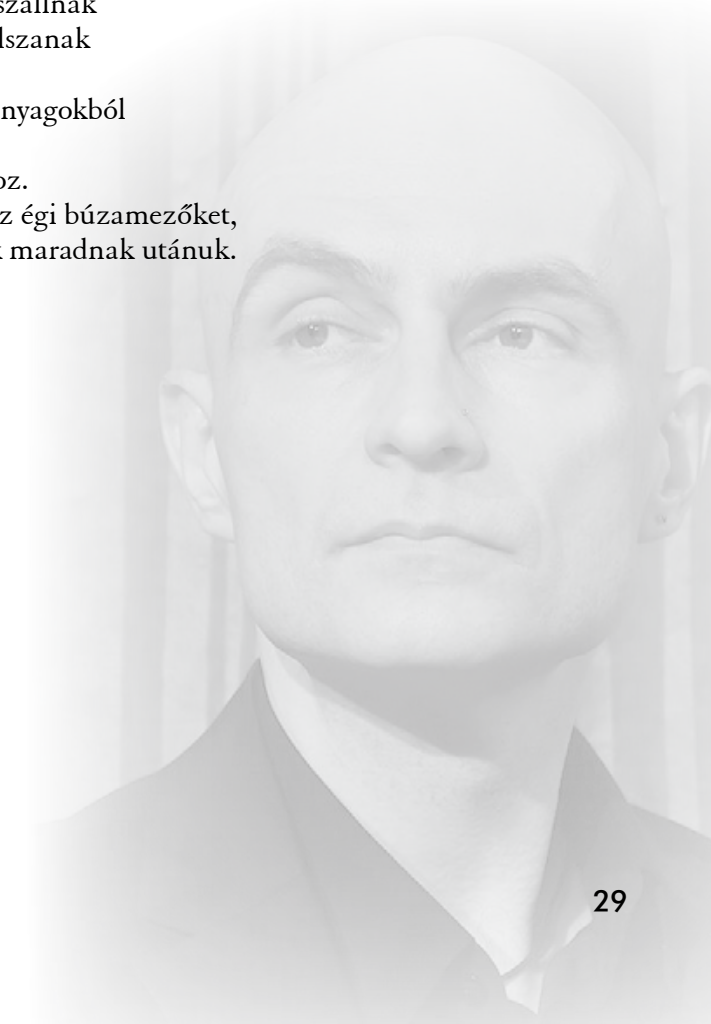
A gáztűzhely rózsái úgy égnek,
Mint oltárod elé tett mécsesek.

Nincs visszaút

Nézem, hogyan etetik a rozsdafarkúak
A fiókáikat, amíg a nyaralót
Takarítod. Még nem tudom, hogy hazafelé
Viharba keveredünk az autóval.
Még nem tudom, hogy nem tudom.
Az ablaktörő letörli majd a vízcseppeket a szélvédőről,
Mint te a homlokomról szeretkezés után.
A boldogságból nincs visszaút.

Ezek a sarlósfecskék

Ezek a sarlósfecskék gyanúsan
Hasonlítanak ránk, soha nem szállnak
Le a földre, az égen keringve alszanak
Éjszakánként,
Fészkeiket a levegőben szálló anyagokból
Építik,
És életük végéig hűek párjukhoz.
Szárnyaik sarlójával learatják az égi búzamezőket,
És láthatatlan gabonakeresztek maradnak utánuk.

Hétfátyoltánc

Tüllben forgok: látsz is, nem is.
Táncom igaz, arcom hamis.
Csalás vagyok: örök hűség.
Irizáló sokszínűség.

Hangom bűvöl: érzéki, lágy.
Beleremegsz, ha rád kiált.
Körülfonlak! Beborítlak!
Karom ápol, óv és ringat.

Rám mosolyogsz: végzek veled.
Öleltelek? Csak képzeled.
Szemem követ: te el nem mész!
Tükröd vagyok: ne engem nézz.

Mit kapni vágyasz, majd azt adod.
Nem lesz többet nyugodt napod.
Erős vagyok, vagyok gyenge,
belehúzlak az ölembe.

Vagyok szoknya, vagyok szivar.
Tomboló csend, vidám vihar.
Vad suttogás, szóária.
Hol királynő, hol pária.

Ragályos a nevetésem.
Körmöm tenyerembe vésem.
Sírok: nedves ág, ha gyullad.
Tüzem füstbe sose fullad.

Én vagyok az örvény szeme.
Vagyok mohó, kerek zene.
Fényes írisz: megbámullak,
idegeid megrándulnak.

Érints meg egy tekintettel,
nézz erősen: egyéb nem kell.
Tüzet játszom: szeress belém!
Tiéd vagyok... Vagy te enyém.

Űr

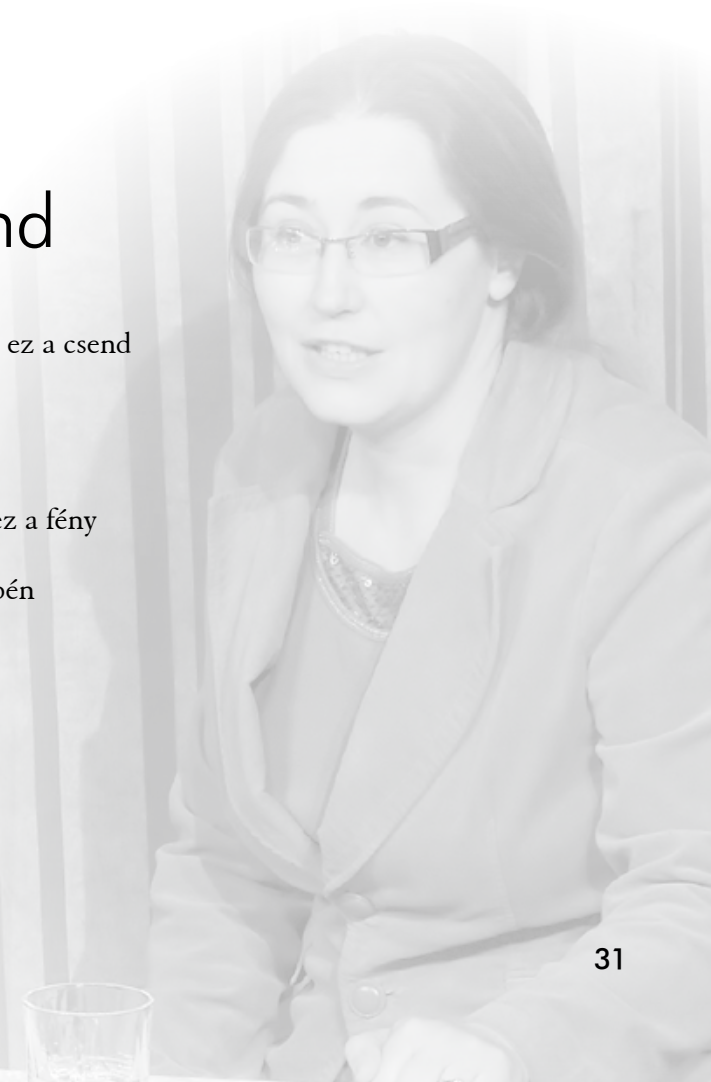
A forgás közepén
az örvény közepén
az undor közepén
a fájás közepén
az ordításban
szaggatásban
a sírásban és siratásban
a születés örök kínjában
a szakadatlan szólításban
az émelygésben szédülésben
a megváltatlan szenvedésben
kivágott nyelvben
falba vert fejben

üvöltő csend van

Ez a csend

Mit akar itt ez a csend ez a csend
kikapar a hamuból
ez a hívás mit jelent
mióta szól

Mit akar itt ez a fény ez a fény
kikapar a rom alól
sziszeg a semmi közepén
a nyelvemen
a lángoló bokor

Szakadékokat keresünk

*Mi létezik, mind a vég felé rohan.**

Kattanásra torzuló emlékeket gyűjtünk,
ezért nem tudjuk megérteni a tőlünk független dolgokat.
Más világokhoz kapcsolódunk
gyűrtfehér takarók alatt,
próbálunk egy magunkhoz hasonló, groteszk univerzummal egyesülni.

Egész testünket beborítja a felejtés átlátszó oldata,
mely a hideg napszálltól
teljesen megkeményedett.

Pikkelyesre száradt bőrünk alatt
az izmok nem képesek közelebb húzni egymáshoz a csontokat.
Gerincvelőnkben az emlékezés vágya melegszik,
s mi könnyeket izzadunk.

Zuhanni élünk –
Szakadékokat keresünk a magány fennsíkján,
a mélység érzete tesz minket boldoggá,
és a földet érés boldogtalanná.

Halálunk pillanatában végtelenül messzire kerül a valóság,
csak torz emlékeink sejtmagjaiba oldottan
maradnak meg fájó cafatjai.
Akkor megpróbálunk visszaemlékezni
az érintett univerzumokra,
és elhitetjük magunkkal,
hogy a világ nem csak azért fog hiányozni,
mert mi nem leszünk benne.

*Nick Cave

A bika monológja #1

Tizennégy szintje van a háznak.
A legfelsőről látni az égboltot, de a hosszú körfolyosókon végigfut a nedves őszi szél,
és a hideg elől az alsóbb szintekre kell menekülni.
A legalsóra csak nagyon ritkán jutok le. Egészen apró,
egyetlen szobából áll. Egy falap van benne kötömbökre fektetve.
A fa puha és száraz,
könnyedén karcolok bele a körmömmel.
Idelent nem lehet fáklyát gyújtani, mert megfertőzi a levegőt,
fojtó lesz tőle, és bódító.
Kezeimmel kell kitapogatnom a véseteket, s amely már ismeretlen nekem, mintha más
karcolta volna a fába, azt elkaparom, és újat vések a helyére.
A falba nem lehet karcolni, de ha felsértem a bőröm, a vöröset el lehet kenni rajta.
Gyermekkoromban így jelöltem meg a folyosókat, szobákat és ajtókat, de
mostanra mindet kívülről ismerem.
A vendégeim nem jöhetnek a hetedik szint alá, mert annál lejjebb túl meleg van, és túl sötét.
Veszélyes sokáig lent maradni, megváltozok tőle.
A bőrömön habos lesz a verejték, a szám teljesen kiszárad,
a gondolataim pedig elsötétülnek, mint a fertőzött hús.
A peremhez értem.

A szomor

A szomor lassan eléri a falut.
Kerítésréseken szivároog át.
(Minden konyhára egyetlen kamra jut.)
A házfalakba vájja szemfogát.

A szomor kabátja szénporos, avított,
a szomor nem ad magára sokat.
Szétrágja a főté neuronjait,
szarvával szánt föl betonrostokat.

A szomor húrokra bontja a teret.
A szomortól a levegő ritka.
A húrokból fon egy szörnyű kötelet,
(Hideg a ház, padlásajtó nyitva.)
s egy nő gerincét, hogy bírja a telet,
fenyőgerendáig hosszabbítja.

▶ PATAKI TAMÁS

Hungarooptimizmus

Részlet a

Murokffyban vérré válik az abszint, és lóvá teszi az ördögöt
című regényből

Egy nagy sírás volt a város, esett, esett szakadatlanul, s az ölmosult cseppek, mint kis puskagolyók robbantak szét az utcákon futkározó népség fejbübján. Mindent eláztatott a bolhacombszínű szürkesség; a lányok lázas orcái most olyannak tündek, mintha hamvat szórtak volna rájuk, egymásba kapaszkodva ugrottak át a pocsolyákon; a fontoskodó, siető urak vizes füstöt eregettek a pipájukból, s káromkodtak a bajszuk alatt, szidták a vízözönt, mint a bokrot.

Én akkoriban álmosan üldögéltem az Elázott Pipafüst nevű kávéházban, s rá-ráleheltem az ablaküvegre, amire képzelt japáni betűket rajzoltam az ujjammal, mert rettenetesen unatkoztam, mintha a legvégelethatatlanabb alföldi panoráma kellős közepére lennék száműzve egy esőszagú napon. Még a bibliai remeték sem érezték ilyen szörnyen unalmasnak a sivatagot, mert homokvárakba vonultak, s a termeket délibábokkal rendezte be hógutától kótyagos képzeletük. Az eső verte a bádogcsatornákat, s a rosszlánnyok arcáról leázott a szajhafesték, láthatóvá téve vízbefúlt, nyomorú életüket, amint összekuporodtak az ereszek alatt.

Töhötömmel ültem és Csontosossal: haltekintetükkel úgy bámultak ki a kávéházból, mintha vízkalitkába zárt, hideg angolnak lennének, s csupán várnák azt a nagy csalit, amit öröme bekapnak, csak húzzák már ki őket ebből a búskomor állóvízből. Az unalom az asztalunk alatt dorombolt, néha belerúgtunk, erre felmászott és elterpeszkedett rajtunk.

Holdkóros bénultságunkból felriasztott a becsapódó ajtó, és felszisszenve méregettük az iromba ruhákba öltözött, kifogástalan mosolyú idegent. Szakasztott úgy nézett ki, mint egy ősbemutatóból megszökött színész, aki a két felvonás között megérezte a mímelt tapsból áradó bukás büzös levegőjét, és meglepett. Óvatos duhajként körbenézett, s amint meglátott minket, nagyszájúan, akár egy misszionárius lelkész, már röpítette felénk szórepeszeit:

– Nohát! Mit búslakodtok itten, honfivéreim? Mi ez a begubózás? Így kedvetek szegi egy kis eső?

És se szó, se beszéd áthúzott az asztalunkhoz egy széket, leült, hátrasimította koromfekete haját, amely úgy csillogott, mintha cipőfényesítőbe mártotta volna, szeme körbe-körbe járt rajtunk, majd, még mielőtt megszólalhattunk volna, ránk rivallt:

– Titeket, barátaim, megfertőzött egy aljas féreg, a honfibu, amit apáitok nagypéntekszalagos mesei tápláltak bennetek! Az elvesztett szabadságharc s elnyomás, miegymás rontja lelketek, s rossz fát tesz tüzére! Sejtjeitekre mikroszkopikus, fekete piócák tapadtak, a kishitűség, a borúlátás mérgének kórokozói!

Csak néztük a huszárnadrágos idegent, aki babos Lavallière-nyakkendőt viselt, mint a régi, bárónőket is meghódító gavallérok, bőréből jácintos illatok párállottak, s mintha egy kis résen át fény is pásztázta volna arcát, amint beszélt.

– Barátaim! Elhoztam néktek a megoldást! – s benyúlt felöltőjének vörös bársonnyal bélelt belsejébe, előhúzza egy jókora, piros cserzett bőr fedelű könyvet, amin aranybetűkkel ez állt:

HUNGAROOPTIMIZMUS

Majd sorban farkasszemet nézett velünk, mint aki azt vizsgálja, miként hat világmegváltó tana új híveire.

– Na... mi ez? – kétkedett Töhötöm.

– Maga kuruzsló? – fintorgott gyanakodva Csontosy.

– Badarság – vetettem oda félvállról.

– Látjátok, úgy beszéltek, mintha temetésről jönnétek éppen, és oda is tartanátok! Hát megelégedtek ti a halotti torok savanyú borával? Nem részegülnétek inkább jó aszúktól? Vénuszi nők orkait nem hágnátok meg? Itt a tanom, neve optimismus, s ez lelkesítheti újra nagyhatalommá a nyiszlett mellű nemzetet, hogy újra dagadjon a derűtől!

– Hát... voltaképpen nem – s be sem fejezte Töhötöm az ellenvetését, az idegen ércesen és öblösen dörögte:

– Hát és voltaképpen! Sem, nem, nincs! Így beszéltek ti, honfitársaim, hiányzik belőletek az akarat, a *wille zur macht*, keseregtek, búslakodtok, a múlton merengtek, mint kivénhedt örömlányok régi, lottyadt tökű bikáikon, akik már jórészt a föld alól bökődik az ibolyát!

Most már lekászálódott rólam ez a dörzsölt macska, amit unalomnak becéztünk, és kíváncsi voltam e fess széltozó doktrínájára. Belelapoztam a könyvébe, majd a tartalomjegyzéknél ezt a röpke listát láttam:

Magyar lélek-anatómia: mely szervünk felelős a bú-taryn (népnyelven bú-baj) termeléséért, és hogyan kell amputálni

Az öngyilkosság mint nemzeti specifikum; a gentrydáridó és káros hatásai

Pató Pál-szindróma és nyelvi tünete, avagy a kóros „Hejj, ráérünk arra még!”

A turáni átok mint spirituális schizofrénia – ott jelentkezik, ahol ketten-hárman összehajolnak a haza nevében

A kishitűség kiskátéja – hogyan igeneljük az igent

Ökonómiai alapismeretek nagykorúvá váló gentryfiúknak, avagy hogyan ne lódd főbe magad

Reklám: Könnytelenítő készülék kezdő honfiaknak – Vigadás, sírás nélkül

Ingerülten becsuktam a könyvet és ingattam a fejem, mint egy törökvészt hirdető harangnyelv, s ócsárolni kezdtem, hogy ez a könyv sem tesz mást, csak tépegeti a forradó sebeket, s nem ajánl megoldást, skandallum; és már kész voltam párbajra hívni a fickót, hogy végre történjen valami ezen az esős délutánon, de leintett, és elővette a második kötetet is, s már harsogta is a tartalmát:

Preambulum: Ha győz az optimismus, a szellem napvilága ragyog minden ház ablakán. Magyar királyságunk teljesen kiválik a birodalomból, a császár elhagyja Ausztriát a magyarokért cserébe, s menyecskéink piros kis ruhájáért él-hal Páris! A nép meg oly szapora lesz, hogy a magyar honfiak nem férnek el az anyaországban, s mert erőst vágnak a békére, nem hadakoznak, nem foglalnak szomszédos területeket, hanem inkább a Holdat gyarmatosítják.

Hungarooptimizmus mint életforma: jókedv, progresszió, vigadás – a lélek szárnyalása

A hungarooptimizmus politikai elvei: hogyan lehet magyarrá tenni a világot, s mi jöhet utána?

A magyar szellem holdudvara: az úr gyarmatosításának gazdasági-oeconomikus vonatkozásai

– Magának nincs sütnivalója: félcsizmás! – csaptam le eléje a könyvét.

– Mindent a maga idejében! Én elhoztam önöknek a hungarooptimizmust, távozzon belőletek a kishitűség, barátaim, már a csillagos ég sem határ. Ha elfogadjátok doktrínáimat, akkor meglátjátok, hogy a Mónt Evereszt csúcsán rak fészket a turulmadár, nevünket újból imáikba foglalják a föld népei, de nem úgy, mint réges-régen, csupa barbár rettegésből, hanem hálából, hogy a magyarok kalauzolták végig őket az optimizmus útján, s hirdették a hazát a haladással együtt.

Egy kis időre elragadta képzeletünket s gondolatainkat a rejtélyes idegen szózata, amit úgy intézett hozzánk, mint egy új vallást alapító négyszakállú próféta, s amely egy szinte elképzelhetetlen világról szólt, ahol honfitársaink derűlátók! Ki hallott ilyet? Örűtség és hagymáz, lehet, hogy tébolydaszöke-

vénnyel ülünk szemben, aki a feje lágyára esett! Az idegen türelmesen hallgatta méltatlankodásomat, mint akinek szoborszerűvé véste vonásait egy titokzatos erő. De meglátszott egyre erősebben pumpáló erein, hogy nem sokáig bírja szó nélkül, hiszen neki küldetése van, s a becsukott szája mögött, fogainak kapuján zörömbölt az újabb beszédserég.

– Záptojások! Úgy elzápultatok, mint nemzeti gyászukon borongó apáitok! Hát hol a tettvégy? Nem kell néktek dicsőség és lángoló honkebel? Ti mindig a sohát választjátok a most helyett!

Ekkor benyúlt felöltőjének másik oldalzsebébe, és előszedett egy csomó papirost, amit az asztalra vágott, s mondta:

– Íme! Most egyedülálló lehetőség kaparja ajtótokat, hiszen kedvezményesen megvásárolhatjátok a *Hungaroluna Részvénytársaság* részvényeit, és becsületszavamra mondom, már nagyon kevés maradt, de én osztozni szeretnék eme kincseken véletek.

– Az mi fán terem? – érdeklődtem kissé ingerülten, mert láttam, házaló széltolóval van dolgunk, aki fűt-fát megígér, majd elnyeli valahol Ceylonban a tenger, s már csak kísértetként tér vissza mámoros éjszakáinkon, hogy örülten belenevessen a fülünkbe, s egy hímzett erszényben elorzott pénzünket csörgesse.

– Honfitársaim! Elég volt, hogy a gyarmati versenyfutásban hátul kullogunk, s kis ádriai flottánk nem győzi az iramot; bár iparkodik, az óriás nemzetek tengeri hatalmával nem kelhet birokra... ezért mi eldöntöttük, hogy gyarmatosítjuk a Holdat!

S kibontott egy hatalmas, holdfelszínt ábrázoló térképet, ami hatvannégy vármegyére volt felosztva, a mellékelt listán pedig már csupán néhány üres főispáni hely tátongott.

– Nézzétek csak Új-Kecskemét, ahogyan az anglusoknak van Új-Yorkjuk Amerikában, meg Kassa szabad holdbéli városa. Ez itt a Kárpát-vonulat, amott meg a tátrafüredi rezort... Ha megragadjátok az alkalmat, főispánok is lehetek akkora területeken, mint az egész királyságunk! Itt kell aláírni, és ennyit kérek.

No, hát úgy röhögtünk s röhögtünk, mint a disznók, akik elé gyöngyöt szórnak.

– S mivel jutunk fel a Holdra? Tán turulmadarak nyakába kapaszkodva? Hát mit lélegzünk? Holdleget? És ha korog a gyomrunk, majd énekeljük a Himnuszt? Vagy holdrizset termesztünk? – élcelődtünk, és már szántuk is az idegent.

Szurkáltuk, nyúztuk, csíptük kérdéseinkkel, mint egy máglyajelölt eretneket a hajdani inkvizítorok. De tántoríthatatlanul állta, meg sem rezzent viaszfehér arca, s szemében kis szellemekként kavarohtak látomásai egy holdbéli Magyarországról, amely figyeli a földi népek állását és őrt áll a magasban, a legsötétebb éjszakában is sugározva a hungarooptimizmust a dolgozók férfiak, az anyák és kisdetek álomban pihegő arcára, s azt is elregélte utána, hogy Stendli Heinrich már megtervezte a holdbéli fővárost is:

LUNAPESTET

– Eleinte még bűváröltönyben járunk, barátaim! S oxigénpalackokból lélegzünk, de már nemso-kára elkészül az atmoszféraindukciós gép, amivel földi levegőt termelünk a Holdon... – majd hamiskásan meglebegtette, hogy a holdbéli rakétajáratok üzemeltetése is nagy üzlet, amihez szintén vannak eladó részvényei.

– No, elég volt! – ellenkeztem. – Nem kérünk a mézes-mázás maszlagból s a furcsa terveiből, házaljon velük másutt; menjen Lipótmezőre, ott talál elég vevőt. Viszontlátásra – dörmögtem, és hátat fordítottam.

– Au revoir – ejtette ki mélán Töhötöm, majd cigarettára gyújtott, és elnézett az idegen feje fölött.

– Ostoba fráter! – szúrta skorpiószájával Csontosy, s egy fröccsöt rendelt a pincértől.

Az idegen feje ekkor úgy világított a felháborodástól, mint egy tőklámpás, orcáját megcsípte a vöröskakas, és szeme egészen a koponyájába süllyedt, mintha egy kút mélyéről méregetne minket. Mi ennek láttán önfeladt hahotázásba törtünk ki, és hol az asztalt csapkodtuk, hol az idegen vállát veregettük, hogy: „Na, jó, te vándorkomédiás vagy színészszökevény, az alakításért vastaps jár, de már unjuk, inkább visszasüppednének a boldog semmittevés borúlátásába, mint hogy a badarságaidat hallgassuk.”

Ekkor az idegen felállt, s csak most vettük észre herculesi termetét, mert amikor bejött, még az álom teje száradt a szánk, és egyszer csak az asztalnál termett, mint egy hirtelenjében betoppant hordárlegény. Hatalmas karját felemelte, a mennyezetre mutatott, de azon túl egy halovány égitestre célzott, majd hosszan mennydörögte:

– Megbánjátok még, hogy ellenálltatok az optimizmus tanának! Elhoztam nektek a szőlővesszős, nektáros jövődőt, de nektek nem kellett, csak ültök itt önnön búslakodásokatok bűdös pocsolójában... átkozottak! Mikor Széchenyi felkiáltott, hogy „Tengerre, magyar!”, apáitok a Balatonra rándultak le csónakázni. A viszontlátásra!

Majd megfordult, és úgy becsapta maga után az ajtót, hogy félrecsúszott az ajtókeret fölötti festmény, mely egy lilás ruhába öltözött hölgyet ábrázolt, amint tragikus pózban harapdálja vörösűnű ajkát.

Aztán telt-múlt az idő, s a borongós, bús ég közepébe felkapaszkodott a nap, mint a nagy annabáli csillár, és kiűzte testünkből azt az ólmos tétlenséget, melyet az esővíz opálos párájából szippantottunk heteken át. Mikor Katinkát, ezt a kaméliás leánykát szorongattam fenn, a János-hegyi erdőben, s fogammal téptem le velencei selyemből szőtt bugyiját, akkor jutott eszembe a különös kávéházi találkozás, amire azóta nem sokat gondoltam.

Amint visszatértünk a városba, Töhötöm várt az ideiglenes legénylakásomon bőséges farkasvacsorával és egy kisebb halomnyi hírlappal. Ettől megijedtem, mert Töhötöm költőembernek vallja magát, és egy betűnyit sem olvas, akkor mégis felkapta az egyik esti újságot, és felolvasta a címet, az első bekezdéssel együtt, minden egyes szavát hangsúlyozva, mint egy olvasni tanuló, óceániai vadember:

HOLDRA SZÁLLT ARANYOS-LÓNYAI ERNŐ GÉZA

SZENZÁCIÓ – Magyarok a Holdon!

Holdra szállt az első magyar rakétahajtásos légimasina, amit Aranyos-Lónyai Ernő Géza erdélyi gróf vezetett sikeresen át a Földet ölelő szférákon. Fedélzetén hatvannégy próbatelepesével rögtön megalapították a fővárosukat, Lunapestet, felvették a kapcsolatot a magyar királyi kormánnyal, és a Szent Korona birtonkának nyilvánították a Föld kistestvéreinek egész felszínét és felszín alatti ásványkincseit. A világ kormányai táviratokban gratuláltak a magyar királyi minisztériumnak a rendkívüli teljesítményért, úgy hírlík, Londonban és New Yorkban már bajszot növesztenek és pödörnek a férfiak, és bevezették a kötelező magyar nyelvoktatást. Az Amerikai Heraldikusok Társasága kinyilvánította, hogy az amerikai sas voltaképpen keresensólyom, azaz a magyarok turulmadara, zászlójuk piros-fehér sávjai pedig önmagukért beszélnek. Chicagóban Kossuth-szobrot avattak, a heroikus alkotáson a magyar nép Mózes Diána istennőt csókolja szájon, és új frigyet hirdet a Föld és a Hold között. Aranyos-Lónyai Ernő Géza első Földre küldött táviratában a következőt írta: „Megérkezünk! Stop. Termeljük a levegőt. Stop. Budapestről csak a lipótmezői intézetből tartottak velem. Stop. Éljen a hungarooptimizmus! Stop.”

Vaszilij Bogdanov: A vörös pók hálójában

Hódolat Orwellnek

1984, először

Először Hvaron, egy szállodában
olvastam Orwell utópiáját.
Megborzongatott. Soha, sehol mását
ez idáig én még nem találtam.
Noha elmerülhettem a Gulágban,
a stencilezett részek eljutottak
hozzám is, akkor közkézen forogtak.
S miket élt át Szalamov Kolimában?!
De Orwell *más* volt. Ő modellezett.
Nem érdekelték büntető lágeretek.
Megteremtett egy eszelős világot.
Mindenünnen a Nagy Testvér nézett.
Láthattuk a Gondolat-rendőrséget.
Megőrijthettek múlt-újraírások.

1984, másodszor

Most, hogy Tatjana könyveit lapozom,
felfedezhetem újra e regényt,
végleg elveszítve a reményt,
hogyan változhat valami a világon.
Mintha tengerfenék őserdejében,
szörnyként, egy iszonyatos világba
beleveszve, rettegve járkálna
Wilson. A Nagy Testvér eszelősen
követi. És én Kobát idézem,
díszszemléken, az utolsó mitingen,
és már tudom, mit Orwell nem tudott,
hogyan senki sincsen a *mi* oldalunkon,
remény sincsen, hogy átalakuljon
a párt. Uralma hálóba fogott.

1984, harmadszor

Amikor Orwell utópiájáról,
mint leképezett szovjet valóságról
beszéltem, nagyon megdöbbsent Tatjana.
Mereven nézett és hallgatott Tanya.
Észre sem vettük, beesteledett.
Homály uralgott künn, a kert felett.
„De hát ez regény – érvelt unokám.
Izgatottsága átragadt reám. –
Képzeltés. Soha, sehol, semmikor
nem történt meg! Nem hiszem, hogy valahol
kialakulhat ilyen rendőrállam,
pláne nem, hogy szent Oroszországban...”
S akkor közbeszólt váratlanul Léna:
„El kell mesélnünk neki, Vaszja, még ma,
egész megcsúfolt, kiszarolt életünk.
Elhiheti-e bárki is nekünk,
amit átélünk? Mit gondolsz, anyád,
turistaként járta Szibériát?
Pusztá szeszélyből élt ott évekig?
Nem így volt, drágám. Egy percig el ne hidd.
Nagyapád akkor már követték!
Dossziéja volt, listákra tették!
Más megoldás nem volt, menekültünk,
a tajgában hét évig bujdokoltunk!
Mindez persze tenéked szép mese,
nem érintett a rettegés szele,
nem láttál lágert, vallatósobát,
nem tudod, hova süllyedt a világ.
Nem éltél kollektív örületben,
felismerve, hogy elhagyott az Isten...
Számódra Amerika a valóság,
érthetetlen rémálom Oroszország.
Lenin, Sztálin csak történelmi hősök.
Azt tudod-e, hogy egyik herceg őőd,
elszánt és harcos dekabristaként,
emelte fel szavát azokért,
kiket rabszolgának nevezett
Bergyajev, s kikkel *minden* megesett.
Őőd a cár ellen lázadt és koholt
vádakkal illették. Éltével lakolt.
Dédanyádra rágyújtották a kastélyt
hű muzsikjai. Ünnepevén az estélyt?
Nagyapád költő, de *saját* verseit,
nem közölhette hosszú évekig,
mert nem írt verset a vonatrablóról,
csak az eszelős, rettenetes korról
Igen, drágám, évtizedekig féltünk,

rettegésbe fulladt egész létünk.
 És te azt mondod, kitaláció
 Orwell regénye? Színes vízió?...”

„Hát ti? – jött be vejem, s villanyt gyújtott. –
 mind mesebeli muzsikok, búsultok?!”
 Whiskyt töltött és csörgött a jégkocka.
 Ittunk jövőendő, boldogabb korokra.

1984, negyedszer

Éjszaka, talán a dupla whiskytől,
 talán az érzelmek rohamától, nem tudtam elaludni,
 s mivel forgolódásaimmal, maszogásaimmal,
 köhögésemmel nem akartam megzavarni,
 a mellettem békésen alvó Lénát, felkeltem
 és kióvatoskodtam a félhomályos társalgóba,
 majd kiültem a hatalmas teraszra és a holdfényben
 hosszan elnézegettem a ház előtt a juharfákat.
 Békés júniusi éjszaka volt. Óriási kocsikerékként
 úszott a hold Washington felett,
 s állandóan az volt az érzésem, mindez már volt,
 mindez már megtörtént, mindezt már átéltem egyszer.
 Aztán hirtelen jön mozgásba minden.
 Csukott fekete kocsi fékez a ház előtt,
 kiugrálnak a gondolatrendőrség fekete egyenruhás tagjai,
 géppisztolyaikat lazán lóbálva, oldalazva közelednek.
 Körülfogják a házat. Betörnek. Eléjük megyek,
 lehetőleg ne ébresszék fel a családot, de a villa üres.
 A kivilágított szobákban csak árnyak motoznak.
 „Maga most velünk jön!” – reccsen rám az egyik
 egyenruhás és karon ragad. Mire magamhoz térnék,
 alacsonyabb társa már meg is bilincsel.
 Nagyokat löknek rajtam, amint a kocsi felé taszigálnak.
 Visszanézek még, álmosan bólogatnak a juharfák,
 mintha búcsút intenének, felsír egy gerle
 és fekete felhők mögé vész a hold.
 „Áruló vagy – üvölt az egyik fiatalabb, fekete ruhás
 és belök a kocsiba. – Gondolatbűnöző vagy!
 Eurázsiai kém vagy! Lelőlek, elgőzösítlek,
 a sóbányába küldelek!” „Rossz a sorrend –
 vigyorgok elszántan. – Ha lelősz és elgőzösítesz,
 már nem tudsz sóbányába is küldeni, mert halott leszek.”
 Látom arcán a sárga tigrisek árnyékát. Szeme villog.
 Visszakézből ver szájon. Amikor felriadok,
 Léna hajol fölém és félve kérdezi: „Mi van, szívem,
 rosszat álmodtál?”. Számhoz nyúlok és érzem,
 hogy még mindig szivárog, az ütés nyomán

kiserkenő vér. Sós íze a nyelvemen. Hallgatok.
 És váratlanul törnek be, a nyitott ablakon át,
 a hajnali Washington hangjai. Kurvák vitatkoznak,
 sofőrök káromkodnak, részeket danolásznak,
 rendőrautó fékez, szirénázó mentőkocsik húznak el
 a ház előtt, ahol az előbb még a gondolatrendőrség
 fekete egyenruhás tagjai köröztek. Most megúsztam,
 gondolom még, a félálom peremén egyensúlyozva,
 de visszatérhetnek bármikor. Nincs menekvés.

Orwell, ötödször

A Nagy Testvér minket néz a képről.
 Hogy csinálja? De ott van mindenütt.
 Szent eszelősök, misztikus bolondok
 és a KGB délceg tisztjei,
 a Gulág rabruhás fegyencei,
 muzsikok, kurvák, pópák, koldusok,
 száműzöttek és vöröskatonák...
 Gondoltad-e, hogy összekeverednek?
 Hóförgeteg ragadja el őket,
 sorsuk elől menekülőket.
 Csalfintán lobognak, fölszikkáznak,
 Szent Iván éjszakáján a tüzek.
 Mielőtt behullnánk a gödörbe,
 vár reánk még néhány naplemente,
 visszavont kegy, árulás, baleset.
 A Nagy Testvér minket néz a képről,
 és nem kegyelmez soha senkinek.
 Lábunk alatt a munkagödör tátong.

1984, hatodszor

Mindenütt a gondolatrendőrség,
 a múlt örökös változásai,
 hóbörödtött újraírásai,
 rettegésbe fulladozó esték.
 Árnyékok, az utcákon mögöttem.
 Surrogó patkányok, kóbor kutyák.
 Újrafogalmazódik a vád.
 Lehet-e még valamiben hinni?
 Hisz eljöhet egyszer a változás,
 de a rendszer nem lehet soha *más*,
 a párt uralma végleges, örök.
 Megtörnek majd a vallatósobában,
 szörnyeteggé formál a szörnyállam.
 Lázadók lőnek, vagy a menny dörög?

1984, hetedszer

Kiölték a lázadás szellemét,
végül mindenkit megfélemlítettek,
az örömet is ellopták, a zenét,
általában hajnal felé jöttek.
A Nagy Testvér nem tudott aludni.
Lidércnyomás kínozza? Rémálmok?
El tudtunk volna előlük futni?
Jelmezt cserélve, kámzsás zarándok
alakjában menekültünk volna?!
A hómezőn lemarad a horda,
egymást tépik szét szürke farkasok.
Kockáztatni is kellett volna. Tenni!
Jobbra törni, menekülni, lenni!
Valahol vannak *szabad* városok.

1984, nyolcadszor

Ígéretések, fogadkozások,
lejárt idézés, számlák, határidők,
szerelmeslevél, újságkivágások,
fotográfia... Az elmúlt időt
hasztalan perlik, vissza nem tér semmi,
a fiók, mint az anyaöl, kitárul.
Leghátul pisztoly. Így kell ennek lenni.
Az áldozat persze majd elbámul.
És felsikolt, felüvölt, hisztizik,
térdre esik és mindent megígér,
zokogva kér kegyelmet, cidrizik,
a *minden* se sokkal több a *semmi*nél.
A Nagy Testvér minket néz a képről.
gondolatrendőrök hullnak az égből.

+ A terjedelmes versciklus megírásának körülményeire – amelyeket egyebekben hűen rögzít, s ez mindennél fontosabb számomra, hiszen bizonyítja, hogy nagypapa minden misztikája és fantazmagóriái ellenére is alapvetően realista költő, a valóságból indul ki, annak eseményeit ábrázolja és oda is tér, rögeszmésen vissza, körüljárva az Orwell regényéhez fűződő, helyenként bizarr és különös élményeit. Mivel az én könyvtáramban találta meg Orwell regényét, s olvasta újra, engem érdekelt, hogy miért is izgatta annyira, mire ő szabatosan kifejtette, hogy modellértékű mű, leképezi a mindenkori, így a kommunista típusú diktatúrák természetrajzát, természetesen a Szovjetuniót is. Ezt én kifejezetten túlsónak találtam, erre Léna nagymama, aki hallgatta beszélgetésünket, meglehetősen ingerülten tartott egy hosszabb felvilágosító órát, különös tekintettel az orosz történelemre és balszerencsés családjunk hányatott történetére. Pirultam, hogy mennyire tudatlan vagyok, és akkor kezdtem igazán megismerni, megérteni és megszeretni őket. – Tatjana Bogdanova

Fordította: Bogdán László

Mandragóra

Ha tehetne volna, belép a falba, de mindössze
kifehéredett! Ha dühöngött is számtalanszor
s a kétségek csapdájában vonított, már felhagyta.
Nyárestként ellobbant a gazda szaga
s a házkörüli vörös dombok neve felcserélhető lett.
Adomák epizódjai épültek rá, és sok-sok metszett ábra,
a közös részük annyi, hogy mint labirintusban,
bármely ösvényen is haladva, azokból kitalálni nem lehetett.
A történet vége azonos,
még ha szabad akarattal loholt is előre
tempózva a kutyalélek. A szernek jó gyökér emberalakú,
hol nőé, hol férfié, hűséges álmod hoz, vagy olyasvalamit,
amely ahhoz hasonlítható.

A növény
akasztófa alatt terem, hogy a halál alácsöppent,
megannyi újabb halált hurcol, bárminek is nevezik.
Testbe zárva halad, mellette a másik,
kit ugyanúgy bezár egy test. Elfogadta,
hogy senki egyéb, mint ő az, aki a történet
kiszolgáltatottja. Árnyéktalan lomb alá roskad.
egybeomlik benne mindahány igeidő.
Mind a négy rózsamancsa csokorba rakva.

Csendes

A tűz átütő ereje! Gerincoszlopával támaszkodott a gyerekkori fának
és arra gondolt, hogy az idő belőle van. Rápréslődött a délutánra.
Majd arra, hogy vannak, akik nem látnak bizonyos színeket,
ahogyan ő nem a hermelint a nő ölében. Mindenkor hiányzik valami,
a vörösbegy melle, a karok közül az, akit ölelnek. A háta
megmaradt bükknek s ez biztonsággal töltötte el, mindvégig vonzotta
az elmúlt időt, akkor, amikor leüledik és pasztellesre öregedik.

Meggyőződése, a múltból kihullani nem lehet. A csigolyacsontok, a halkövet-szerű levelek, az érzetek és a képzetek keveréke, s éppen azon hangulatban, amely az erdőszélen érte! Eldúdolta a pánikrohamot, hol nyomot hagyott, hol meg nem, miként tintából kifogyó író toll a csöndes papiroson. A csöndes szótól föllobbant körülötte a levegő. Eldúdolta a pánikrohamot, hol nyomot hagyott, hol meg nem, miként tintából kifogyó toll a csöndes papiroson. A csöndes szótól föllobbant körülötte a levegő. Eldúdolta a pánikrohamot, hol nyomot hagyott, hol meg nem, miként tintából kifogyó toll a csöndes papiroson. A csöndes szótól föllobbant körülötte a levegő.

Moholy-Nagy László: Fotelben ülő kislány (1919 körül; olaj, vászon; Antal-Lusztig-gyűjtemény; fotó: MODEM Archívum)

Az átlátszó patkány

Rend, mint egy kihalt nyelvben! Az ölfák szókinccse, ragjai rendszerbe rakva, szabályos struktúrákat alkotva töltik meg gyermekkorom udvarának szigorú grammatikáját. Apám asztalos és ács, nem tűr hanyag

idiómákat, ha egy fűrész nem aszerint a ragozásminta szerint, nem arról a szegről vicсорít az ölfarakásokra, amely a fűrész számára rendeltetett, képes éjjel is felkelni, s a térszerkezetet helyére billenteni. Éjjel van?

hajnal?, alszom?, álmodom? Diák vagyok, itthon már félig idegen, minden rajtam kívül történik, mintha késekkel dobáltak volna körül, nem tudok kimozdulni a saját sziluetteimből. Nem tudok felébredni, az éjszaka

zagyva álma folytatódik, apám elemlámpával pásztázza a farakások bonyolult belső járatait, s a sötét labirintusban talán az olvasmányaim talányos minotaurusza bolyong. Apám ugyan *patkány!*-t kiáltott (arra ébred-

tem), de bennem elevenebbek a mesék, a mítoszok, és hogyha patkány van az egyik farakásban, akkor az csak a kínai zodiákus első állata lehet, a neve ott nagyegér, háromszáz évig él, s százéves korában, akár a vámpí-

rok a nappali fénynél, kifehéredik! A mi patkányunk feltehetően most százéves: mielőtt befutott egy farakás alá, láttam, hogyan világosodik ki a szőre, s lett ő maga áttetszővé, bele lehetett látni, mint a kísértethalba, és én csak

belső részeket, beleket, zsigereket láttam úszni a kora hajnal zavaros akváriumában, aztán már azt sem, csak az áttetsző patkány képtelensége s mégis létező képzete maradt az udvar emelő hálójában és a fogalmak vehiku-

lumai, melyekből nincsen kiút. A sejtés mélyebbre hatol bennük, mint a megnevezésük, de az átlátszó patkány kúszik legmélyebbre: a gúlába rakott vesszorok legalsó hasábjai között neszez, ott, ahol már a vaksötét lét kezdődik. Hallom, ahogy a létigéket, a ragok bőrkéjét rágja.

Te szoktad siratni a disznót?

De örülök! Megint lehet korán kelni szombaton. Egész héten gyötör minket az iskola, a neonfényes borzalom reggelenként, erre disznóvágás a tanyán keresztapámnál. De most komolyan, miért nem lehet azt a disznót reggel kilenckor leszúrni? Ez valami hülye szokás, hogy hajnalban kell odamenni, odasettenkedni hozzá. Szerintem ebben az is benne van, hogy így akkor már hajnali ötkor lehet kezdeni inni. Tuti. Ezt élvezzi apu is. Nem szeretem ezeket a disznótorokat. Egy az, hogy mindig rohadt hideg van. És keresztapám is direkt kilesi, hogy mikor lesz a leghidegebb, na, akkor lesz a disznótor. Fasz. Amúgy én csak egy-két tálat, vödört meg rongyot hozok-viszek ilyenkor, ha szólnak, de azt is minek. Feleslegesnek érzem magam. Egy csomót ácsorgok csak, és bámulom a kiterült disznót. Közben meg a rokonok ugratnak az iskolával. A múltkor az egyik totál beszopatott. Nagyon megszívtam. Kapásból úgy kérdezte, hogy hány kettesed van a suliban. Bazmeg, én meg rögtön löktem, hogy irodalomból meg nyelvtanból van kettesem. Matek? Abból is – vágtam rá. Anyu nagyon mérges volt. Hogy lehetek ilyen béna, hogy őszintén elmondom. Most már úgy gondolom, hogy simán hazudni kellett volna. Úgysem tudja az a rokon, mi az igazság. De úgy éreztem a kérdése közben, mintha látta volna a naplót meg az ellenőrzőmet. Mintha a haverja lenne a tanár, az igazgató, vagy nem tudom. Nagyon meggyőzően kérdezett, mintha pontosan tudná, hogy nekem vannak ketteseim. Nekem, kettesem? Négyesem is alig! – ezt kellett volna válaszolnom. Hülye vagyok. Nem csak a tanuláshoz, a válaszoláshoz is. De ezek a disznótorok. Nem tudom, nekem olyan hideg az egész. Meg koszos. Minden ruha meg rongy hideg, zsíros és vizes. Sár van, meg disznószar. Kenjük azt a véres, sáros, zsíros trutyit egész nap. Oké, a hagymás főtt vér, az rohadt finom. De az is olyan sokára lesz kész. Fúj, hogy attól milyen feketét lehet kakálni! De még napokig szinte. De ugye? Jól mondom! De nagyon finom kaja. Anyuék mamával megfőzik a vért, kiveszik a vízből, felvágják darabokra. Úgy néz ki olyankor ez a főtt vértömb, mint valami idegen szerve a disznónak, ami csak főzés után alakul ki. Utána úgy szokták, hogy a feldarabolt vért beleteszik egy nagy lábosba, hozzá a főtt krumplit, meg a hagymát, és sütögetik egy kicsit. Én olyankor már nagyon ennék. De nem lehet, mert meg kell várni a bölléreket. Egyszerre ülünk asztalhoz. Ott is pálinka. Meg a beszólogatások. Van-e már csajom. Én örülnék a legjobban, ha lenne, ezeket szerintem nem is érdekli igazán, csak játsszák az agyukat. Mindenkinek van egy-egy idegesítő kérdése hozzám. Hány évesnek kell lennem, hogy leszálljanak rólam? Nagyon várom már azt az időt. Hideg a disznótor, meg vizes. Mindent örökké mosni, kenni, lögyölni, és mégsem lesz tiszta semmi. Koszos rongyokkal törölgetni mindent örökké. Én komolyan nem is látom át, hogy lesz itt rend estére. Sehogy. Én úgy is elfáradok, hogy csak ott ácsorgok, és nézem a bácsikat. Vannak ilyen idősebb, kucsmás bácsik is. Azt sem tudom, hogy hívják őket, mindenféle rokonok meg barátok, de ezeket is csak az érdekli, mi van a lányokkal a suliban, és hogy milyen tanuló vagyok. Amúgy meg dehogy érdekli őket, csak nem tudnak mit kérdezni. Egyik rokonunk, a Jani bácsi meg egy nagy üstben süti a tepertőket a garázsban. Oda is félve megyek csak, mert az is örökké kérdez. Miért nem lehet csendben álldogálni? Iskola, mi van az iskolában. Hát szerintük én erről élvezettel beszélek? Hagyjuk már azt a rohadt iskolát. Komolyan, ha egyszer kijárjuk az összes osztályt, nagyon megünnepeljük. Mert akkor már hiába kérdezik, hogy mi van a suliban: semmi, kijártam,

pont. Leszakadhatnának már erről a témáról. Miért nem azt kérdezik, merre csavarogtunk mostanában, mikor készítettem utoljára íjat meg csúzlít, mikor voltam pecázni, van-e már újabb kvarcjátékom? De ilyeneket egyik sem kérdez, csak a hülyeség mindig. Szóval szombat hajnalban disznótor. Elrontják a hétvégémet. Ráadásul a tanyán nincs is kábeltevé, csak egyes meg kettes. Keresztapám szobája meg eleve olyan rohadt hideg, hogy hiába mennék be oda megmelegedni, tovább fázom. Bemegyek, és ott vacogok tovább. Utána anyu rám nyit, hogy haladjak kifele a disznóhoz, ott segítek, adogassam az akármiket. Ott fekszik a disznó, és kapargatják a fekete bőrét késekkel. Mit kell azt kapargatni? Nem lehetne valahogy lenyúzni azt a disznót? Annyi hülyeség van egy disznótorban is. Te amúgy egyedül le tudnál vágni egy disznót? Én szerintem tudom, hogy mit kéne csinálni hozzá, mikor mi következik, de nem vagyok még elég erős hozzá. Amikor töltik a kolbászt, az már jó. Ott már nyugi van. Keresztapu barátai olyankor már nagyon mosolyognak. Sanyi bácsi, a tanyaszomszéd egyre lassabban beszél. Fehér bort iszik pálinkával, de reggel öttől este kilencig, végig. Komolyan, esküszöm, nem áll meg. És ott az a zsíros pohár mellette, anyu meg töltögeti neki a kupából a bort, ha látja, hogy kiürült. Az meg bólint, és halkan mondja: kösz. Apunak bezzeg nem tölt. Anyu is inkább azt szereti, ha a többi férfi iszik, nem apu. Apámon egyébként egyből meglátszik. Úgy hívjuk húgommal, hogy apu „olyan”. De én más fazonokon csak azt veszem észre, hogy mosolyognak meg hülyéskednek. Nem szeretem ezeket a disznótorokat. Hosszú ott lenni egész nap. Átfagy a lábam. Hiába veszek fel három zoknit, csak még jobban fázom. Apu szokta is mondani, hogy ne húzzak három szűk zoknit, mert elszorítom a lábamban a vérkeringést, és attól még jobban fogok fájni odalent. Apu egyébként tök sok dolgot tud, általában jobban, mint más hasonló korú ember. Vitatkoznak is mindig. Ő már tíz éve tudta előre ezt a rendszerváltozást, mindig azt mondja. A többiek meg lehurrogják, hogy egy nagy lószart tudtad te. Mindig van vita, főleg, ha isznak is. Te szoktad siratni a disznót? Én nem. Nem tudom, nekem az egy ilyen nagy húshenger. Egy cica, az más, az odajön, nyávog, dorombol, egy kutya meg felugrik, rád mászik, majd’ fellök, örül neked. De egy disznó, az valahogy ott uralkodik az óljában, hozzá se lehet szólni, csak rőfög, semmi kapcsolatunk nincs a disznókkal. Csak etetjük őket, azok meg szarnak. Ránk is. Hosszú egy ilyen disznótor. Már tök sötét van, mire kezdődik a nagy asztal sikálása. Addigra már mindenki fáradt. A szomszéd Sanyi bácsi énekelget mosolyogva. Irigylem. Na, nem az egész Sanyi bácsit, csak ezt az állandó jókedvet. Olyan boldognak látszik, közben meg egyedül él egy tanyán. Te tudnál egyedül ott kuksolni egy ilyen tanyán? Csak az állatok, meg körülötted azok a hülye nagy földek, a pusztaság. Félnék, mint a szar. Nagyon. Ha ott valaki bezörget az ablakon, az tuti nem véletlen, az akar valamit, és nyilván rabolni, mi mást. Az emeleten senki sem tud bekopogni az ablakunkon, rohadt nagy szerencse. Amúgy meg el lehet lenni a disznótorban. Tavaly keresztapám hideg szobájában találtam Playboy újságokat! Ott voltak az ágya alatt. Tele nagymellű, szőke csajokkal! Csak az volt a baj, hogy abban a hideg szobában még meztelen csajokat se volt valami nagy élmény nézegetni. Szombaton fogok szólni, hogy fűtsenek be rendesen. De már hallom, hogy felkiált keresztapám: mozogjál! És akkor mennem kell kifelé. Az már jó jel, ha a disznónak csak a hűlő helye van az udvaron. Egy sáros-véres tócsa, körülötte a perzselővel felégetett fű. Már tök világos van, végre vége a hajnali derengésnek, és az éles késekkel nyiszált húskupacból lassan lehet elkezdni darálni. Gyúrni a kolbászhúst, meg ízesíteni. Dédi mindig megkóstolja, és összeveszik apuval, ha nem jó az íze. Átgyúrhatja egy marék sóért az egészséget velük. Anyu szerint ilyen sosem volt, csak apu mondja mindig, hogy egy gonosz boszorkának állítsa be a dédit. Egyébként meg tényleg belekóstol a nyers kolbászhúsba, és általában fintorog, na, mindegy. Múltkor már én is gyúrtam egyébként egy kicsit. De tudod, min lepődtem meg? Hogy az a darált hús is rohadt hideg! Mert a disznó kihűlt odakint a fagyban. Gyúrás közben úgy elgémberedtek az ujjaim, hogy meleg vízben kellett áztatni. De utána meg mama rám kiabált, hogy ne abba áztassam, a másíkba. Nem tök mindegy, úgyis minden koszos és zsíros. Nem olyan jó buli egy ilyen disznótor. Anyu mindig kiabál mamával, mert nagyanyám ott lábatlankodik, ahová anyu épp menne, anyu tartja a lavór forró vizet, majdnem mamára borítja, mert

az meg ott tipeg mindig, ahol nem kéne, a véres-vizes ronggyal ide is töröl, oda is töröl, vagy ahogy ő mondaná: türül. Ez az egész disznótor egy kosztenger. Sosem lesz rend és tisztaság utána. Csak a rumli és a káosz végig. Nyáron viszont olyan jó kimenni keresztapámhoz, mindig vág nekem egy karéj kenyeret pár karika csípős vastagkolbásszal. És ez onnan van, hogy télen mindenki szenved ebben a rohadt hidegben a disznó körül. Ki fogja ezt majd egyszer csinálni, ha ők nem lesznek? Ezt egyébként nem én kérdezem, dédi szokta mindig nekem szegezni a kérdést, hogy tanuljam meg a disznóvágást. De ha csak egy vödörrel küldözgetnek a sparhelthoz forró vízért, akkor hogyan tanuljam meg? Hihetetlen, hogy egy disznó egyik este még szunyókál, másik este meg hurka, kolbász, szalonna és tepertő lesz belőle. Te belegondoltál már?

Svájcínéger bever egy csomó mindenkinek

Láttam Svájcínégert. Komolyan láttam, nem hazudok! Eddig azt hittem, hogy ez a hapsi egy Svájcban élő nagy és erős néger. De nem! Fehér a bőre. És a filmje, hát az nagyon félelmetes. Terminátor, ez a címe. Le is van fordítva, egy magyar hang mondja ki alatta, hogy végrehajtó. Én is pont ezt gondoltam, hogy végre, végre láthatjuk. Szabiéknál néztük. Elég sokat láttunk belőle, de azért nem annyira sokat, talán fél óráig láttuk, mert úgy mentünk hozzájuk a hatvanlakáshoz, hogy a szülei talán mindjárt hazajönnének. De nem jöttek, viszont én meg már mire megjöttek volna, haza is mentem sajnos. Szabiéknak a hatvanlakásban van lakásuk. Egyébként valaki megszámolta már azokat a lakásokat, hogy pont megvan-e a hatvan? Mert azért hívják így ezt az egész nagy házat, vagy tömböt, hogy állítólag ott pont hatvan lakás van egyben. Rohadt sok, nem? Egyszer papírgyűjtéskor, amikor mindenhová becsengetünk, meg kéne számolni az összes lakást. Svájcínéger pedig nagyon izmos. Láttam én már izmos embert képen, meg a kajakosok is izmosak, de ez a Svájcínéger sokkal, sokkaltade izmosabb önáluk. Ahogy ott állt, és befeszített, csak úgy dagadt a nagy mellizma. Ijesztő volt. A film különben arról szól, hogy ez a Svájcínéger előjön, és bever egy csomó mindenkinek. Lőtt is, odáig is eljutottunk, szarrá lőtt embereket. Anyuék nem engednék, hogy ilyet nézzek. A múltkor este nyolckor kezdődött egy film a tévében, Kobra, ez volt a címe. Nem láttad? Tényleg nem láttad? Én is csak az elejét, de azt el tudom mesélni. Olyan volt, hogy a főszereplő, a Kobra – de nem kígyó, hanem ez volt a beceneve, hogy Kobra, és egy zsaru volt amúgy – egy nőt úgy azonosított be, hogy megmondták neki, hogy a nőnek, aki fontos valami miatt, annak a bal mellén anyajegy van. Ez a Kobra meg felszedte ezt a nőt egy bárban, hazavitte magához, és elkezdte gyúrni a csöcseit, hogy tényleg ő-e a fontos nő, hogy megláthassa, ott van-e az anyajegy. Szóval érted. Nem? Mindegy. Na, anyuék ennél a résznél zavartak el aludni. Annyit még elcsíptem, hogy megfogja a nő mellét, és én is láttam az anyajegyét! De a Terminátorban Szabival azért láttunk durvább dolgokat. Svájcínéger úgy lelőtt embereket, hogy azok csak úgy repültek a picsába. A film különben arról szólt azonkívül, hogy szétvert mindenkit, hogy Svájcínéger megjött valahonnan – vagy a múltból, vagy a jövőből, nem is tudom –, hogy megölje azokat, akiket kell. De azok az izmok. Mert látszik elég sokat az izma végig szinte a filmben, meztelenül jön, és kell egy kis idő, amíg felöltözik. Szerinted leszünk mi valaha olyan izmosak, mint Svájcínéger? Én különben fele akkora izmokkal is megelégednék, mint Svájcínéger, már azok is rohadt nagyok lennének. Mit kell ahhoz felemelni, meg mennyiszer, hogy úgy nézzünk ki? El kéne kezdeni emelgetni súlyzókat, még idejében, szerinted nem? Hogy milyen volt még a film? Várjál. Villámlott benne, amikor ledobták a pucér Svájcínégert. Úgy jött, mintha valaki odadobta volna. Na, mondom, hamarabb láttunk teljesen meztelen hapsit videón, mint nőt. De így ott állt, meg minden, és ahogy nézett, az nagyon kemény volt. Szabi mondta közben, hogy Svájcínéger amúgy belül egy gép ebben a filmben, de csak ebben a filmben, a valóságban igazi ember. Szabi mindig mondta, hogy mi fog történni, mert ő már százszor látta. Irigylem érte. Jó lenne nekünk is végig megnézni az egész Terminátort, mert már

volt ott egy nő, akit meg akart ölni Svájcínéger, és egy másik, nem is izmos kis vézna valaki meg a nőt védte volna. De Szabi ekkor pont megijedt, mert egy fehér Skoda állt be a hatvanlakás parkolójába, és azt hitte, az apukája jött haza, de nekik ezerötös Ladájuk van, csak megijedt, hogy fehér kocs, mert az övéké is fehér, tudod. Meg is nyomta a stop gombot, de utána meg a playt, ahogy elmúlt a veszély. Ezeket megtanultam. Menő videós akarok lenni. De én egyébként nem is szeretem azt mondani, hogy képmagnó, hanem videó, sokkal vagányabb, amerikaiabb. Szabi úgy félt, hogy lebukunk, mintha pornó vagy horrorfilmet néztünk volna náluk. Egyébként utána már nem sokáig ment a videó. Szabi azt mondta, hogy apukájáék nem nagyon engednek neki nézni ilyen felnőtteknek való filmeket. De szinte minden filmjük felnőtteknek való, csak a rajzfilmek nem. Még a Cápá hármat sem engedik, pedig ott előre lehet tudni, hogy a cápa megeszik egy csomó embert, nincs is nagy meglepetés. Úsznak meg szörföznek, a cápa benyeli őket, ennyi, nagy dolog. Nagyon sok filmjük van Szabiéknak. Húsz, harminc, vagy akár ötven is lehet, rengeteg. Nem számoltam össze pontosan, de több videokazettájuk van a polcon, mint könyvük, nagyon menő. Szabi mesélte, hogy van olyan horrorfilmjük is, amelyikben eszik a nőt. Eleve megijedtem, esznek egy nőt, úristen, hogyan? Szerintem én azt nem is akarnám tévében látni. Jó, élőben sem, meg sehogy sem. Miért kell megenni egy nőt, és azt felvenni filmre? És hogy eszik? Megrágják? Amikor még a nő él, akkor beleharapnak a seggébe? Azt mondjuk, még éppen megnézném, de tovább nem. Tudod, mire lennék még különben kíváncsi? A pornófilmekre. Ott mi lehet? Meztelen nők táncolnak? Én úgy képzelem el, hogy ilyen jó nagymellű nők táncot lejtjenek fátlyakban, meg minden, és látszik mindenük. Buggyi talán van rajtuk, de az sem biztos. Az tetszene, azt megnézném. Miért kell ezt betiltani a gyerekeknek? Mi bajunk lesz attól, ha megnézzünk 3-4 táncoló, meztelen nőt? Vagy még olyan lehet ezekben a filmekben esetleg, hogy odamegy ezekhez a nőkhöz pár férfi, és megfogja a mellüket meg a seggüket, és lesmárolja őket. Ebben mi a félelmetes? Te érted? Én sem. Meg amúgy ezek a videokazetták olyan furcsák. Ilyen nagyobb műanyag dobozok, és van bennük egy sokkal vastagabb magnótekeres, mint a kis kazettákban, amin csak zene van, de kép semmi. De szinte ugyanúgy lehet tekergetni, mint ezeket a rendes kazettákat. Sőt, beteszed, és megállíthatod olyan részeknél, amikor látszik egy nőnek a meztelen teste, meg ilyenek. Pillanatmegállító, benyomod, és onnantól nem múlik az idő a filmben, ottmarad. Kicsit ugrál, remeg a kép, de ottmarad. Bármeddig, komolyan. Sajnos most nem volt időnk megállítgatni a videót, gyorsan akartuk nézni a Terminátort, Szabi még bele is tekert, de mondtam neki, hogy engem ebből a filmből minden pillanat érdekel, ne tekergesse már. Olyan izmos Svájcínéger, hogy azt csak megmutatni lehet, el se lehet teljesen mesélni. Vastag és eres a karja, és ilyen lepkéi vannak a hóna alatt, olyan izmok, mintha egy lepke lenne, hogy mondjam, mindegy, látni kell. Szabi egy idő után már minden beparkoló autóra azt hitte, hogy apukája jött haza, örökké rohangált az ablakhoz, ha motorzúgást hallott, és mondta is, hogy inkább menjek már haza, ha nem baj, mert ha lebukunk, be sem kapcsolhatja a videót többé, még rajzfilmet se nézhetünk, semmit. És közben meg nem akart kijönni a kazetta, hiába nyomogatta a gombot – eject, ez volt a gomb neve, megjegyeztem –, de végül nagy lustán csak kijött a terminátoros kazetta. Rá is volt írva filccel, hogy TERMINATOR. Nem volt olyan nagy baj, hogy haza kellett mennem, de jobb lett volna maradni, és még nézni a Terminátort, a Végrehajtót. Amúgy meg tök jó érzés volt így hazáig szaladni, hogy én már láttam a Terminátornak egy nagy részét. Csak azt nem értem, hogy miért nem a sokkal menőbb Halálosztó címet mondta be az a hang a videóban, mert már valahol hallottam, hogy a Halálosztó Svájcínéger legjobb filmje. Tényleg a legjobb. Nem is láttam végig, de biztos, hogy ez a legjobb film. Szerintem most ez a világ legjobb filmje. Őnála izmosabb ember nincs, tehát ő nyert. Legközelebb pornófilmet kéne nézni, gyere te is Szabiékhoz, biztos megengedi, hogy jöhess. Nem tudom, mit vannak apuék beszarva, hogy megnézzünk egy pornófilmet, a Terminátornál semmi sem lehet durvább.

Csillag Bár

– *haláltánc-féle* –

*„ha meghalok elásnak
s vége lesz az ivásnak”*
(csíkszentdomokosi kocsmai rigmus)

így is lehet csinálni
élet halál akármi
fatolvajok medveszag
s ezt a sört még iddsza meg

hol volt hol nem nagymese
én se te se senki se
nem ezt vártuk valaha
s izé is hogy’ meghala!

patkószeges homlokom
fatolvajok leszarom
úgyse érti senki meg
hazajöttem medveszag

gyere komám közelebb
s ezt a sört még iddsza meg
hazajöttem a minap
én halok meg hamarabb

nem sírok én leszarom
hogy üres az otthonom
úgyse érti senki meg
fatolvajok medveszag

úgyis mind azt mondja csak
én halok meg hamarabb
s hogy izé kivel ityeg
ezt a sört még iddsza meg

így is lehet csinálni
élet halál akármi
hol volt hol nem nagymese
úgyse érti senki se

hazajöttem és a hold
ekkora még sose volt
gyere komám otthonom
nem sírok én leszarom

árok martján kankalin
inkább itt halok meg én
meg én én meg én izé
ez a sör vajon kié

pedig ugyanaz a nap
én halok meg hamarabb
minek ide nagymise
úgyse érti senki se

Csíkszentdomokos, 2017. december 4.

Irgalom

A kezét nézte Erek Buckák
A tenyér vonalai szeszély
esen rajzolták ki a várhat
ó sorsot Hogy már nem sokáig
Hogy már nem sokáig az élet
Félelem a haláltól nem súly
os feladvány Csak az út oda
félelmet keltő Hogy ki kerül
hetetlen Ólomkatonák vi

gyázzák feltűzött szuronyokkal
az alvilág ősz bejáratát
Bejárat a tenyéren túl Ott
ahol az életvonal megszak
ad A reményt hogy tettei meg
váltják földadta rég Nincs bizo
dalma feloldó tüzekben s mert
háttal állt neki mindig nem vágy
ik trónja elé zuhanni a

Szörnyetegnek Jól megvoltak ed
dig így mi változik ha az él
ő már nem él Az égből fehér
angyaltollak szállingóznak de
ez sem hatja meg Némelyik vér
es Őket fölveszi és az ing
résébe rejti Az angyalok
vére kárminba hajló vörös
izzás és pusztítás az angyal

ok létezése S hol karddal meg
jelennek nem tövisekre hull
a vér Lelkük üres zsák Pusztá
ság Nem ismerik sem az irgal
mat sem a bosszút Programozva
vannak mint a robotok kezét
nézte A tenyér árkaiban

összegyűlt vért Az életvonal
beleveszését a semmibe

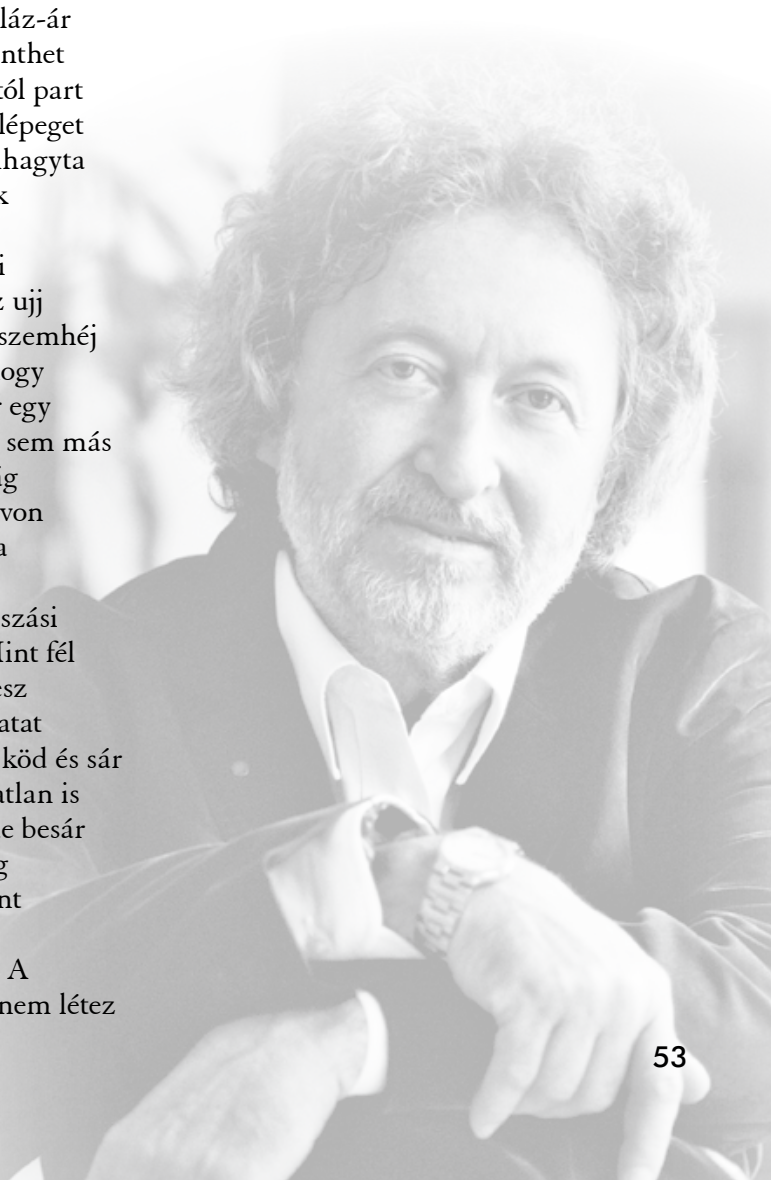
De ha a Sehova út és a
Valahová pusztulásba ve
zet megérthető-e a hajnal
ban parádézó csalogányok
csattogása Amikor ellen
tétélezésként a sorfal fel
áll az akasztófa előtt És
pusmog hogy az elítélt még a
halála előtt élélvezett

A megbocsátás más hangszerel
ést igényel A szívről leszak
adó partfal a lét vizébe
omlik Magasra csap a láz-ár
Ilyenkor ujjbeggyel érinthet
ő a hattyúk álma Parttól part
ig szakadt köpenyben lépeget
Kicsorbult herceg ki elhagyta
a tekintetét Térdre esik

Esett éjjel A kezét nézi
Szembogara átveszi az ujj
ak remegését Csuport szemhéj
án keresztül is látja ahogy
átszúrják a torkát akár egy
disznónak S a hörgése sem más
amikor a lépcsővét átvág
ják Tenyerében az életvon
alak fölizzanak kialsza

nak Angyalok laposkúszási
terepe a tenyér most Mint fél
reütött zenei hang elresz
ket fölötte a Kimondhatat
lan Nyomában füst és köd és sár
fröcsög A Kimondhatatlan is
Megszámlálhatatlan de besár
ozható Elengedi a meg
értés lehetőségét Megint

az irgalomról prédikál A
mi ott kezdődik hogy nem létez

ik a befogadás formája
Nyakában kereszt Töri a váll

át Tenyerét nézi a szögek
nyomát Az emberre gondol és
a szűkölő állatot érti
rajta A vágóhíd fényei
Kialszanak lassan Lassan ki

Vergődés

A szél mindig a Duna felől
Akár a sirályok jajgatás
a Távolban magas torony fúr
ja bele magát az alacsony
felhőkbe Ilyen egy reggeli
tájkép Megfestésre érdemte
len Nézése inkább bánt mint meg
aláz Ha tetszett felébredni
Elő- és visszagörögnek a

hegyek mint iromba varangyos
békák Valaki nem jött el teg
nap se hozzá Kiszáradt ajka
cserepes Felrepedt Vérzik Áll
az árnyék az ajtó előtt De
nem lép be A tegnapelőtt em
léke Hallja ahogy beszakad
a víz alatta Valami szem
erkél Valami belesajdul

Aztán hosszan fáj Aztán minden
mindegy megint Mint azelőtt Mint
ezután Az idő megharap
ja önmaga farkát Halk szisszenés
Ha elindulna vagy ha nem in
dulna el A maradás nem vál
asztás A választás előtti
megfutamodás Hová indul
na Miért maradna Hová mar

adna Miért indulna De ez
kérdés formájában így nem mer
ül fel Hártyás szárnyak még Álom

denevérek suhognak felé
A félelmet nem érzi de a
reszketés máris szétrázza a
csontjait Megül a hideg Még
nem tél De az ősz már harap Sár
Sárga lomb Sárga virág hervad

ása Véres fejű sirály a
párkány magasán szerte szórja
kifordult tollait Még nem tud
ja hogy is ért el a párkányig
Szédül és hányinger fogja el
Ha lenézne lent óriás szar
vasbogarak vonszolják a köd
utánfutóit Megrakódva
szívekkel Májjal Zöld belekkel

Egy terembe képzelet magát
hol a nyugalom álma virág
zik Szétszéledt az emlékezés
pora az erős levegő rét
epei között Csak később a
légszomj Dobverők garázdálkod
nak bordáin A sikoly ledönt
A sikoly fölemeli Hallgat
Hallgatása öt-hat nyelvű Így

a megszólított senki Ha fel
el se hallja A színész rendez
ői balról belép Kezében
fekete kottatartó rajta
fekete papíron fekete
versek Meghajol és könnyezve
visszalép A közönség tapsol
s ő is visszatér alacsony fel
hőkbe szűrődő vörös tornyok

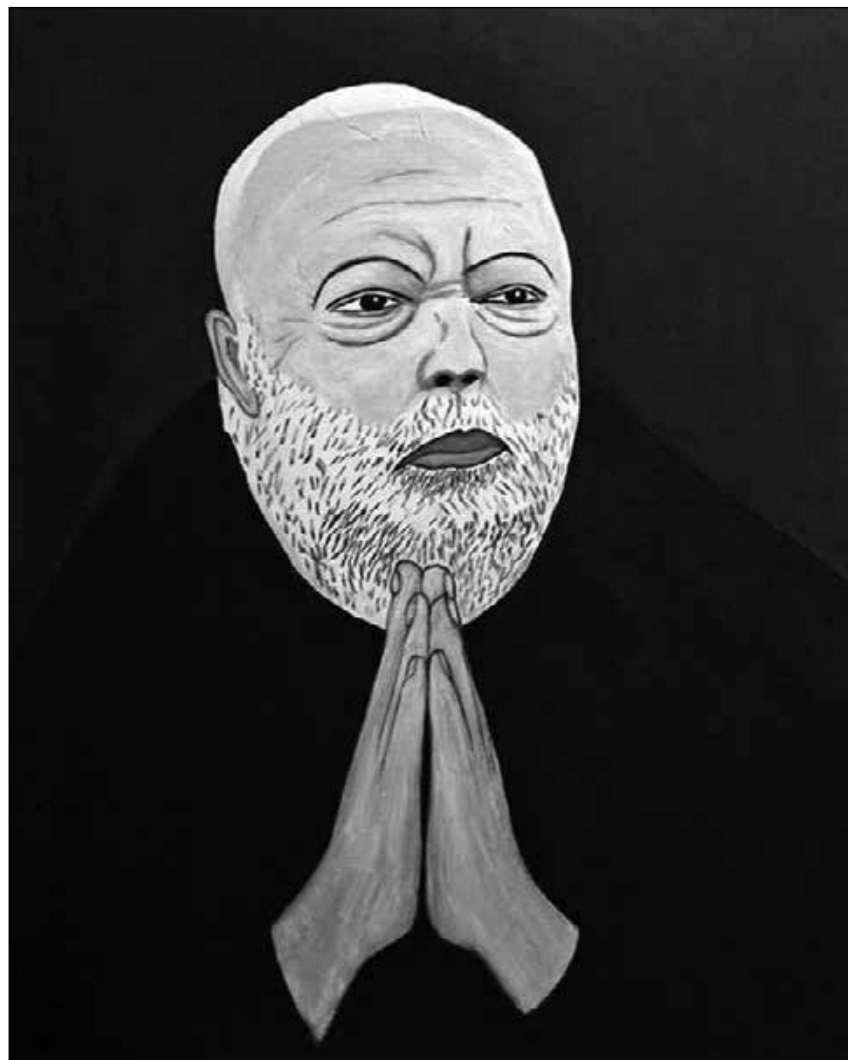
közé Az utcákon szétszéledt
zsiráfok A kirakatok ü
vege mögött lüktető tüdők
lebegnek A próbafülkékben
elhagyott mellkasok Az a lány
melltartó nélkül bőrre próbál

ja fel mind Valahonnan ismer
i Meg is ölte talán Talán
már többször is Először akkor

KISS OTTÓ ◀

amikor utoljára Elvesz
íti a barátságát Bátor
ságát A rázkódás egyre el
viselhetetlenebb Retori
zálása a semmi felé kon
vergál Hideg van Megremeg a
függöny Pillangók szállták meg a
várótermet Anya lekéste
a vonatot Elindul Megáll

drMáriás: Andy Vajna a mélyszegénység felszámolásáért fohászkodik (2015; akril, vászon; magántulajdon; fotó: Nagy Géza)

A szandálfa

Élt egyszer egy kislány, akinek saját cipősszekrénye volt. Ebben a szekrényben lakott az összes lábbelije. Onnan vette ki, ha szüksége volt valamelyikre, és oda tette vissza, ha már nem volt szüksége rá. Nyáron szandált húzott, ősszel bakancsot, télen csizmát, és tavasszal valamelyik szép cipőjét vette fel. Csak egyetlenegy nem vett fel soha, mert annak a lila szandálnak nem volt párja. Magányosan állt a sötét szekrényben, és egyre szomorúbb lett, hogy ő nem mehet sehová, hogy ő nem kell senkinek.

Egy nyári napon, ahogy a kislány kutatott a cipősszekrényében, kezébe akadt a lila szandál.

– Tetszel nekem – mondta. – Kár, hogy csak egy van belőled!

– Kérlek, vedd fel! – szólalt meg a szandál. – Meglátod, nem bánod meg, ha a lábadra húzol, mert én egy igazán különleges szandál vagyok!

– Rendben – mondta a kislány –, tegyünk egy próbát. Azzal felhúzta a lábára a lila szandált, a másikra pedig a rózsaszín szandáljának másik felét, és elindult a játszótérre.

De hiába akart arra menni, a lila szandál nem engedelmeskedett. Elkanyarodott az uszoda irányába.

– Nem vagy te strandpapucs, ne menj az uszodához! – nevetett a kislány. Ám a szandál nem hallgatott rá. Az uszoda felé vezette őt, és még ott sem állt meg, bevitte a medencék mögé, egy csodálatos kertig, amit Paradicsom Parknak hívtak.

Ilyen szépet a kislány addig még sosem látott. Színes virágok ölelték körbe a kertet, a közepén hatalmas fa, a fa tövében pedig egy fürdőnadrágos fiú állt.

– Már nagyon vártalak – mondta a fiú. – Tudtam, hogy egyszer eljössz – mutatott fel a fára, ahol a lila szandál párja úgy himbálózott az egyik ágon, mint valami gyönyörű, kíváncsú termés.

A kislány csodálkozva nézte, aztán megkérte a fiút, hogy segítsen neki leszedni.

Még aznap összebarátkoztak, és másnap már együtt mentek ki a Paradicsom Parkba. A szandálfa alatt fürdőruhára vetkőztek, elszaladtak a legnagyobb medencéig, és beleugrottak.

Harmadnap a játszótéren találkoztak, a negyedik napon pedig együtt mentek moziba.

A lila szandál akkor már napok óta nem volt velük, de nem is bánta, mert már nem akart sehová menni – jól érezte magát bent, a cipősszekrényben a párjával.

Színek háborúja

Élt egyszer egy tüsi hajú kislány, akit Zoénak hívtak. Zoé szerint mindenki szürkének születik. Vagy sötétszürkének, vagy egészen világos szürkének. Vagy a kettő közötti valamelyik árnyalatban. Aztán később, ahogy telik az idő, ahogy múlnak az évek, mindenki tesz jó dolgokat és rossz dolgokat, így válik egyre színesebbé az élete.

Mire középkorú lesz, pláne mire megöregszik, van, aki egészen sötét színben, van, aki egészen világosban pompázik.

Ez Zoé törvénye.

Illetve ez csak az első pontja.

Zoé törvényének második pontja szerint ugyanis a világos és a sötét színek állandó harcban állnak egymással. Például a bordók, a sötétkékek és a sötétbarnák folyamatosan csatáznak a világosabb színekkel: a citromsárgákkal, a világoszöldekkel vagy a világoskékekkel.

Ez a harc sosem szünetel, a felszín alatt még akkor is zajlik, amikor látszólag béke van.

Viszonylag gyakran előfordul, hogy egy-egy szín megváltozik, mert a gazdája egyre több rossz vagy egyre több jó dolgot cselekszik. Ilyenkor ez az ember átáll a másik csapatba. Mondjuk, ha egy sötétbarna kifakul, csatlakozik a világosakhoz, ha pedig egy halványzöld egészen méregzölddé válik, átáll a sötétek oldalára.

Persze olyan is előfordul, hogy egy citromsárga megházasodik például egy sötétkéssel. Nekik is szürke gyerekük születik, aki aztán zöldszínűre vált. Sötétzöldre vagy világoszöldre, ez attól függ, mennyi benne a sárga, mennyi a sötétkék. Ha pedig mondjuk egy piros házasodik meg egy késsel, az ő gyermekük is szürkén látja meg a napvilágot, de aztán azonnal lila lesz.

Belilul, mondja Zoé.

Mert ez nincs törvénybe iktatva, ezt csak úgy szokta mondani.

Zoé törvényének harmadik pontja szerint viszont a sötétek megnyerhetnek ugyan egy-egy csatát, sőt, akár rengeteg csatát is megnyerhetnek, de a háborút végül mindig a világosak nyerik.

Mindig a világosak.

Ez Zoé törvénye.

Illetve Zoé törvényének harmadik pontja.

– Teljesen világos – szokta mondani ilyenkor Zoé. Aztán felemeli a mutatóujját, és még hozzáteszi:

– Jól jegyezd meg tehát: háborút csakis úgy nyerhetsz, ha nemcsak világosan cselekszel, de mindig világosan is beszélsz.

A fekete esernyő

Élt egyszer egy kislány, akinek fekete esernyője volt. Amíg nem használta, eszébe sem jutott, hogy kicserélje. Ám egyik reggel arra ébredt, hogy zuhog az eső, neki pedig el kell mennie otthonról.

Fogta a fekete esernyőt, és kilépett az utcára. Rögtön szembesült vele, hogy milyen szép, színes esernyők is vannak a világon. Lila, piros, sárga, zöld, pöttyös, csíkos, kockás – csak az övé volt olyan csúnya fekete, mint a férfiaké vagy az öreg néniké.

Ahogy lépkedett az esőben, elhatározta, hogy vesz magának egy másik esernyőt. Ezzel többet nem megy sehová.

Amint hazaért, nyomban kinyitotta a perselyét, kivette a zsebpénzét, és már fordult volna vissza, hogy induljon a boltba, de eszébe jutott, hogy megfogadta: ezzel az ernyővel már nem megy sehová.

Csapdába esett. Nem tudta eldönteni, hogy megvárja-e, míg eláll az eső, vagy utoljára még vigye magával az esernyőt.

Ahogy gondolkodott, olyan érzése támadt, mintha az ernyő beszélne hozzá:

– Tudom, hogy le akarsz cserélni, mert szebb esernyőt szeretnél, mint én, de kérlek, még egyszer vigyél magaddal!

– Hát jó – mondta a kislány, és elindult a fekete esernyővel a boltba.

Kint nagyon fújt a szél, szemébe hordta az esőt, de ő csak ment kitartóan. Már majdnem odaért a bolthoz, épp egy építkezés mellett haladt el, amikor furcsa dolog történt.

A szél kicsavarta a kezéből a fekete esernyőt, az felrepült az építkezésen hagyott állványzatra, és ott feldöntött egy doboz rózsaszín festéket. A festék ráömlött az ernyőre, és ahogy az forogva szállt lefelé, az eső mindenütt szétkenete rajta a rózsaszínt.

Éppen a kislány kezébe hullott vissza, és amikor elkapta a nyelét, az eső hirtelen elállt.

A kislány csodálkozott, hogy a fekete esernyőből néhány szempillantás alatt milyen gyönyörű ernyő lett.

Már nem is ment el a boltig, visszafordult, és mire hazaért, a szél megszártította az ernyőn a festéket.

A történetekre azóta sem talált magyarázatot.

A fekete esernyő megérezte a veszélyt? Vagy csak véletlen volt az egész? Nem tudta.

Mindenesetre az ernyője szép rózsaszín lett, és a pénze is megmaradt, nem kellett új ernyőre költenie.

Az eső másnap reggel ismét eleredt, és negyven napig egyfolytában esett.

A kislány pedig büszkén róttá az utcákat a rózsaszín esernyőjével.

(Vers-játékok egy Tóth Árpád és egy Ady Endre vershez)

A lila nyakkendő dala az akáchoz

Üde, zöld kontyodban szalag lehetnék,
hogy ne hullj a porba, mint foszló emlék.
Egy leveledet se tépázza az ősz!
Virágod, illatod ne lopja a csősz!

Kis rőzse dalok

Tűzre tettek, ropog minden csontom.
Mint nyári csillag, lehull életem.
Mielőtt pernyévé zsugorodom,
felizzom fényesen.

Voltam zöld rügy, voltam zsenge hajtás.
Jaj, nem hittem volna ág-koromban,
hogy mint a füst, az idő elszitál.
S nem vagyok. Korom van.

Pók-bók

Mondja, Uram, ön miért lóg?
Ja! Hogy Ön a keresztes pók?
Pókhálói igen jók!
Ne higgye, hogy üres bók,
most, hogy ideköltözött,
se legyenek, se bögölyök!

Január

Olvad a városban a hó,
és az utcákon jeges víz,
jaj, hogy keljek át, hahó, hahó,
Istenem, kérlek, most segíts!

Jól átázott a harisnyám,
és jaj, a csizmámból mi lett...!
Mennyi lucskos ember az utcán...
sehol nincs egy száraz sziget.

Telefonom kijelzőjén
török betűk – ez hogy lehet?
Biztosan álom... Szálán-szörén
a betűkészlet elveszett...!

Most egy portásfülke mélyén,
hősugárzó előtt ülök.
A portás földöntúli élmény,
mesél, szédít. Mákony, bürök.

Érjen véget már ez a nap,
száradjon fel a jég, a víz!
A locs-pocs lábikrámba harap.
Kedves tavasz, jöjj már, segíts!

A Bizottság-kiállítás nyitóterme a Műcsarnokban

TÓTH KRISZTINA ◀

Fogas kérdés

Fogas kérdés, hogy húzzam ki
a fogamat, hogyha mozog.
Ha megfogom, nem fog fájni?
Csavargatni buta dolog?

Fogalmam sincs! Egyek répát,
hátha kiesik magától?
Kössek a végére cérnát
és rángassam ki a számból?

Vagy csak foglalkozzam mással?
Ne nyafogjak, fogócskázzak?
Fogat mosni se tudok jól,
– bár ez inkább kifogás csak.

Megkérdezem a Fogtündért,
hogy ilyenkor mi a módszer.
Nem fog ez a fog ki rajtam:
fogadjunk, ő tudja, hogy kell!

Hozzáfogok megszámolni,
hány új fogam van a számban.
Mit tippeltek, vajon fogból
itt, *ebben a versben*, hány van?

► SZEPESI DÓRA

(Meg)világító mesék

Beszélgetés Tóth Krisztinával

– A Zseblámpás mesékről az juthat eszünkbe, hogy gyerekként gyakran olvasunk este, lámpaoltás után a paplan alatt zseblámpával, meg az is, hogy zseblámpával a legkisebb titkos helyekre is be lehet világítani. Lehetséges, hogy a mesék, a mesélés által mindig valami titokra derül fény?

– A mesék gyakran a nehezen kimondható dolgokat segítenek végiggondolni, és ha fény nem is derül a titkokra, hiszen a titok lényege éppen az, hogy titok maradjon, a mese mégis bevilágít a sötétbe, és segít feloldani a szorongásokat, félelmeket.

– Érdekes volt, hogy egymás után olvastam két legújabb könyvedet, a Zseblámpás meséket és a tárcanovellákat, a Párducpompát. Az volt az érzésem, hogy a megfigyelő mindkét esetben nagyon is jelen van. Nem sok a különbség a történetmesélésben, talán csak annyi, hogy a gyerekeknek a képzelet és a valóság jobban összefér. Vajon miért kopik meg a felnőttek érzékenysége a csodák befogadására?

– Ahogy nővünk, igyekszünk megfelelni az iskolának, a felnőttvilág elvárásainak, és a képzeletünknek egyre kisebb teret engedünk. Pedig ha az ember nyitott marad, akkor képes ébren tartani magában ezt a gyermeki látásmódot, és friss szemmel nézni a világ jelenségeire. Ha az elhagyott épület, ahonnan macska ugrik ki az ablakon, cicapalotává változik, akkor máris átléptünk a mesék világába. Akkor többé nem egy lepusztult épület áll az utcáson, hanem egy varázslatos ház, amelynek szobáiba mindenféle történetet lehet képzelni. Ha az ember közelében van kisgyerek, akkor könnyebb újra gyerek szemmel látni a dolgokat. Természetesen a mesénél a gyerek képzelete mellett ott a felnőtt rutinja is, de a rutin nem elég. Engem mindig lenyűgöz a kicsik látásmódja, ötletessége. Mivel sok tárgy funkcióját nem tudják, sokkal könnyebben átlényegítik ezeket a hasonlóság alapján: a hajcsatból nagy fogú dínó lesz, a csipeszből kajmán, a salátaszárítóból űrhajó. A világ csupa csoda, és bár a felnőttek többnyire megadják a racionális magyarázatot, a hajcsat attól még továbbra is dínó marad, és éppen ez a gyönyörű a gyerekkorban, ez a kettősség. Ezért vágyunk vissza oda mindnyájan.

– A mesékben a lehetőség világa (egy hangyányit, vagy egy százlábúnyit) tágasabb: mert miért ne élhetne a metróalagútban egy óriás öreg százlábú, aki összebarátkozik egy zseblámpás, sisakos munkással, miért ne irányíthatná a közlekedési lámpát a benne élő kiscigér? Az meg evidens, hogy az óvodai játékok éjjel buliznak! A Zseblámpás mesék 4–100 éveseknek szólnak. Ez az ajánlat azt jelenti, nem is kell másképp írni a különböző korosztályoknak?

– Ezeket a meséket nyugodtan és örömmel olvashatják a felnőttek is, a felnőttkönyveimet viszont természetesen nem a gyerekeknek szánom. Nem, nem lehet ugyanúgy írni, hiszen a gyerekeket más

Magvető, Budapest, 2017

Tóth Krisztina – Fotó: Marton Szilvia

őt onnan a szöveg. Én nem kedvelem a lebutított és kilúgozott meséket, amelyekben nincs árnyék, hiszen anélkül fény sincsen: szükségesek a kontrasztok és a nagy érzelmi hullámok. Igenis lehessen izgulni, borzongani, nevetni, aztán megkönnyebbülni!

– A kötetből az egyik kedvencem a Mese a titkos hőemberről, aki a mélyhűtőben a nyarat is átvészeli. Ez akár meg is történhetett! Hogyan születnek a meséid?

– Ráérezte, ezt a mesét valóban az az icipici hőember ihlette, aki a mi hűtőszekrényünkben telelt át. De a hőember csak a kiindulópont volt, apropó, hogy az ő történetén keresztül elmondhassak valamit a világ örök körforgásáról, a múlandóságról, és végső soron – miért ne legyenek patetikus, ha egyszer ez az igazság? – az emberi lét végességéről is. Azt hiszem, talán mégsem lett szomorú a mese, benne van az elengedés és a vigasztalódás folyamata.

– Timkó Bóbor varázslatos képeket rajzolt a történetekhez. Hogyan dolgoztok együtt az illusztrátorral?

– Mivel ez már a harmadik könyv, amit együtt készítettünk, tökéletesen megbíztam Bóbor érzékenységében és humorában. Csak a munkafolyamat végén láttam a rajzokat, és ismét hihetetlen öröm volt megtapasztalni, mennyire érti és érzi a szöveget, mennyire ott él benne a saját gyermeki énjé, és micsoda technikai tudással képes megalkotni egy szöveggel egyenértékű, derengő és tündöklő képi világot. Minden egyes oldalon van valami apró meglepetés, kedves részlet, ami arra ösztönzi a gyerekeket, hogy újra és újra végig böngésszék a rajzokat.

– Ez a kötet a Felhőmesék folytatása. Várhatjuk ennek is a folytatását?

– Most fejeztem be egy öt történetből álló könyvet Murci cicáról, a bátor kiskandúrról. Murci cica alakjának megformálásához, erről mindenképpen meg kell emlékezni, Erdőszagú Dormi adott ötleteket, amiért örök köszönet illeti. Már nincs közöttünk, de ez a könyv róla szól, bele is fogom írni az ajánlásba. Az új könyv tehát nem ennek a kettőnek a folytatása, hanem önálló mese. Remélem, tavaszra kézbe vehetjük.

nyelven szólítom meg, mint a felnőtteket. A mese nyelve élvezhető és befogadható a nagyoknak is, de fordítva ez nem igaz.

– A Párducpompa elbeszélései groteszken realista pillanatfelvételek, lírai lassítások – olvassuk a fülszövegben –, precíz megfigyelések arról, miképpen élünk és félünk a mai Magyarországon; e két szó között, élni és félni, csak egy hangzó az eltérés. A gyerekek félelmét a felnőtt oldja fel, például A titokzatos csizmaevő szörnyben, és már nem is olyan szörnyű! Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a mese segít, gyógyít. Hogyan?

– Ahogyan általában maga az irodalom. Megmutatja, hogy nem vagyunk egyedül a magányunkkal, a történeteinkkel, a sebeinkkel, elcsúszásunkkal. Hogy a világban számtalanszor megesett már olyasmi, ami velünk, hogy az árulás, a veszteség, a barátság megszakadása, a gyász, a szorongás, kishitűség mind-mind visszaköszön a történetekben, hogy mások is félnek, kicsik és nagyok is, de ha tükröződni látják saját életük gondjait egy szövegben, akkor hirtelen minden megváltozik. A felnőtt is ugyanazért az örömeért, katarzisért olvas, amiért a gyerek a mesét hallgatja. El akar veszni a sötétben, hogy aztán kivezesse

► LOVÁSZ ANDREA

Gázel a szerelemről

Gimesi Dóra: *A macskaherceg kilencedik élete*, Szegedi Katalin rajzaival

Gimesi Dóra könyvének mindkét meséje (*A macskaherceg kilencedik élete* és *az Amikor a városban megállt az idő*) már címében kijelöli azt a varázssos lírai szövegteret, ahol a szerelemről gyerekeknek mesélni lehet.

A kerettörténetekben öreg nénikből platánná, akáccá, fűzzé, gesztenyévé, madárcezesznyévé lett fák csevegnek vagy pletykálnak éppen, amolyan városi ráérősen, a budapesti Ligetben és a szegedi Mátyás tér környékén. Özvegy Závoczki Endréné meséli el a vízitündér és a kőből faragott királyfi történetét: a földi és vízi birodalmaikat otthagyo szerelmeseknek volt köszönhető, hogy Budapesten akkor „három vagy harminc vagy háromszáz esztendőre” tavaszba merevedett a megállt idő. Az ő történetük lehetne amúgy egy könnyű kis mesébe transzformált Rómeó és Júlia változat, ha Gimesi Dóra a tőle megszokott fantasztikus módon nem írná hozzá, sok-sok apró kellékből, epizódból az elvársolt várost. Nemcsak a Lánchíd oroszlánjai integetnek, de az Állatkert előtt hamburgert, a Lövölde téren tejszínhabos gofrit esznek a szerelmesek, a türkiz-kékhajú tündér katicás tornacipőt vásárol magának, mindjárt amint kilép a Dunából, és egy „macskaszagú vén fotel” tartja időlegesen a világmindenséget. A különböző létszférák összeérnek végül az emberiben, szerencsére bármiféle pátosztól és érzélgősségtől mentesen, az urbanizált varázsvilág akkor (szó szerint) egyszerűen átvált hobóromantikára. Az pedig, hogy a boldog lezárás nem tény, hanem csak az öreg platán vágyálmaiban megjelenő lehetőség, külön erénye a történetvezetésnek, hiszen az olvasói/műfaji elvárások ellenében kalanddá változtatja a szerelmesek meséjét. „A messzi Amerika nyugati partja mentén”, az óceán mellett piros bodobácsként futó sötétpiros kisbusz képe kétségtelenül eléggé vadromantikus, de a fák reflexiója/görög kórusa ezt remekül oldja, és korosztályos váltásnak sem rossz: a tündérmeséből a *flower power* életérzésbe.

A szegedi Macskaherceg („egy pernahajder”, „egy csibész”, „egy széltoló”) és Alinka, a tavasz-tündér szerelme amolyan mesebeli királylányos-párválasztós-szegénylegényesnek indul: a sok-sok kérő (napsugárhercegek, cserebogár úrfiak, manók, csíkos pulóveres bölcsészhallgatók) közül a tündér a csélcsap Macskaherceget választja, aki éjjelente ugyan „ezüstszerű kandúr alakjában járja a háztetőket”, de „ő az egyetlen, aki súlyos bársony és csillogó arany helyett kalandos, csodás és

Pozsonyi Pagony Kft., Budapest, 2017

rettenetes történetekből szó majd neki tarka, könnyű szárnyat az esküvőre”. Aztán úgy lesz, ahogy lenni sejtjük: a boldog Tisza-parti, krimiolvasós napok után új tavasz jön, s a herceg nem tartja be mégsem az ígéretét, éjjelre megint macskává változva járja a tetőket. Ez a tündérmese itt változik felnőtteknek szóló történetté: a Boszorkány-szigeti banyák segítségével átkot mondó Alinka elveszíti tündérségét, a herceg pedig macska marad mindörökre. Emmez vénséges anyóka, zsörtölődő zongoratanárnő lesz, amaz éli nyolc életét, végigjárja a világot – és írói bravúrként a szerző eddigi meséinek emblematikus helyszíneit –, és nyolcszor mutat fityiszt a Halálnak. S hogy nem válik melodrámmá (na jó, csak egy egészen kicsit a végén) az a (vihogó, hintázó) Halál alakjának köszönhető, aki türelmesen kortyolgatja a forralt borát, s várja csak, hogy Alinkát vihesse. De a Macskaherceg varázserejű szárnyat tud mesélni a Haláltól egy félnapnyi haladékok kapott öregasszonynak – éppen saját meséjüket.

Ezek a történetek talán a szerelem erejéről/erőtlenségéről, az állhatatosságról/állhatatlanságról vagy éppen az időtlenségről/múlandóságról szólhatnak, de legalább ennyire újabb epizódokként tudósítanak egy olyan varázssos írói világról, amelyben meselények nagyon is emberi, szerethetően esendő mivoltukban mutatnak példát. Arról végsősoron, hogy, ha van is happy end, az soha nem magától értetődő, amolyan keserédes félöröm. Gimesi Dóra meséi éppen a boldog befejezés szükségszerűségét alig átírva, ám mégis szellemiségében, modalitását alapvetően megváltoztatva, saját műfaji kategóriájukat módosítják. A szükségszerűből a lehetségesbe pozicionált boldog befejezés emeli ezeket a szövegeket a gyerekmesék világa fölé, s ezzel, a célközönség életkorát megváltoztatva, a mágikus realizmus irányába tolja a befogadásukat.

Mátrai Erik: Gömb 02.2. (2013; helyspecifikus installáció, UV-reagens papír, UV-fény, vizes medence; a művész fotója)

Rossz időkben bukott angyalok*

Grendel Lajos: *Rossz idők járnak; Bukott angyalok*

Az eddigi grendeli életmű végén álló *Rossz idők járnak* című novelláskötet (2016) és a *Bukott angyalok* (2017) című regény együtt tárgyalását nemcsak az egymáshoz közeli időpontban való megjelenésük teszi lehetővé. Az eltérő műfaj ellenére rokonítja a két kötetet az, hogy a prózaírói életmű számos korábbi törekvését összegzik, komoly történelmi, jelenkori társadalmi és általános lételméleti kérdésekkel szembesítenek, a 2010-es évek első felében megjelent regényciklus (*Négy hét az élet*, 2011; *Távol a szerelem*, 2012; *Az utolsó reggelen*, 2013; *Utazás semmi felé*, 2014) három utóbbi művéhez képest letisztultabb, kiegyensúlyozottabb prózapoétikai formákban.

Az új kötetek között felismerhető legfontosabb összefüggések az idő fogalmának újabb és újabb irányból való körüljárásával, az ember és az idő viszonyának középpontba állításával kapcsolatosak. „Az idő elmúlt fölötté, de a lelket nem érinti az idő, mert a lélek – ha beszélhetünk egyáltalán lélekről – az Istenhez köthető, így idő fölötti” – olvasható a regény egy hangsúlyos pontján (35.); „végül is semmi sem változik, csak az idő múlik el túl gyorsan fölöttünk, és ez kesernyés ízt hagy a szájunkban” – ez a mondat pedig a *Mindig másnap van* című novellában található (139.). Az elmúlt idővel való szembenézés, a múlt idővel való küzdelem régi jellemzője Grendel műveinek a korai novelláitól, regényeitől az említett legutóbbi regényciklus műveiig, olyan hangsúlyos azonban, mint főként az új novelláskötetben, még soha nem volt.

A novellák felének már a címében is van utalás az időre, de valamilyen értelemben mindegyikben fontos szerepet kap. Mi történik az emberrel az időben, mi változik és mi marad állandó (*Mindig másnap van*, *Az idő hosszában*), betemeti-e az idő a múltat (*Mintha szabadságon lennénk*), vagy vissza lehet azt hozni (*Kobaltkék messzeség*, *Holtak és halottak*), gyógyír lehet-e az idő (*Rossz idők járnak*) vagy ellenkezőleg, mindenképpen ellenünk dolgozik (*Két találkozás Schöne(r) Náci-val*, „*Nem élhetek muzsikaszó nélkül...*”), az egykori igazságokkal lehet-e valamit kezdeni a jelenben, illetve eljöhete-e az igazság ideje (*Mintha szabadságon lennénk*, *Jaspers és Heidegger*) – ezek azonban nemcsak a novelláskötetnek, a regénynek is fontos kérdései. S közös a válaszok elmaradása vagy szórtsága, nem egyértelműsége is, ami fokozottan arra készteti az olvasót, hogy maga is keresse a válaszokat a benne megfogalmazódó kérdésekre, még ha azt olvassa is az egyik novellában: „Csupa kérdés, melyekre nem lehetséges válasz.” („*Nem élhetek muzsikaszó nélkül...*”, 177.) S még ha a szerző maga is azt nyilatkozta a kötet kapcsán: „Az én jelenlegi novelláimban több a kérdés, mint a felelet.”¹

A novellák többségének alaphelyzete a különböző idők, elsősorban az egykor és a most szembesítésére épül, s az „eredmény” nagyon változó. A kötet címadó és nyitó írásának (*Rossz idők járnak*) vidékről Pozsonyba került, az utcán a hajléktalanok *Nota bene* című újságját áruló hőse, Berti számára még túl közeli a múlt, ami-

* Az Arany János Emlékév alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeum által meghirdetett „Egyszóval... a költészet” című pályázat Kritika, esszé, tanulmány kategóriájának 2. helyezett alkotása. (Első díjat nem osztott a zsűri.)

1 Juhász Katalin: *Grendel Lajos legutóbbi novelláiban több a kérdés, mint a felelet*. <http://ujszo.com/online/kultura/2016/11/28/grendel-lajos-legutobbi-novellaiban-tobb-a-kerdes-mint-a-felelet>

feLugossy László: *Légüres tér rezervátum* (2009; videó, asztal- és székváz, ruha; fotó: MODEM Archivum)

től szabadulni szeretne, éppen az időtől reméli a gyógyírt, de három sör után azt gondolja, „a múlt éppúgy van, ahogy nincs is, hogy ez az egész a fantázia műve, úgyhogy a múlt nincs is, ha úgy akarja.” (14.), csakhogy a kijózanodás után a múlt cinikusan mindig visszarángatja a jelenbe. Az elbeszélte történetben is: nagybátyja gyerekkori szexuális zaklatásának a megismétlődéseként éli meg az órák barátja, Boldiš szexuális közeledését, s a múltbeli trauma újra-átélése váltja ki belőle a gyilkos tettet („A feketeség sosem hal meg.” – 19; „A hajnal őerte sosem jön el.” – 24.). A kötetet záró, *Az idő hosszában* című elbeszélésben viszont Medve 42 év után tér haza (bár éppen kétséges számára, hogy van-e neki hazája) Chicagóból Pozsonyon keresztül a meg nem nevezett szülővárosába, hogy meglátogassa egykori szerelmét, Gizit, aki a változatlanságot jelentette számára („ő lett a megállt idő” – 191.), hogy visszaléphet a múltba, az ifjúságba, „amely örökre eltűnt, és mégis egy csepp örökre megmaradt belőle.” (190.). Csakhogy Gizi, amikor az ablakon keresztül meglátja, hogy Medve mennyire megváltozott, s ez a saját kövérségét is eszébe juttatja, nem engedi be, a találkozás ezúttal nem jöhet létre a múlt és a jelen között.

Az ifjúkor (ami többnyire a hatvanas évek végén volt) és az időskor (ami a rendszerváltozást követően napjainkig ívelhet) világának szembe-sítése a leggyakoribb elbeszélői szituáció a kötetben. A *Mindig másnap van* pozsonyi nyugdíjas elbeszélője 41 év után tér vissza egykori egyetemi kollégiumához, egy ahhoz közeli kocsmához, s az ott szórakozó fiatalokban, egy katonabakancsos fiúban, saját egykori énjére ismer rá. *Gulyás Béniről* (és önmaga akkori énjéről) is 45 év távlatából medítál egy másik elbeszélő, de még akkor sem tudja eldönteni, hogy az 1968-as megszállás egyéves évfordulóján ment-e el az esze Béninek (innen datálható-e a későbbi agylágyulása?), vagy éppen akkor jött meg, túl későn. A megöregedett elbeszélő immár sokkal megértőbb az akkor hetvenhárom éves nagybátyja kiábrándulása iránt, mint húszévesen volt. Most már tudja ő is, hogy elérkezik az idő, amikor nem számítanak az oroszok, hogy „Itt voltak vagy sem, egyre megy. Már csak a halál számít. De 1969-ben még nem volt minden így.” (126.), jöllehet Gulyás Béni már akkor felfogta, „hogy az ember virága húszévesen nő nagyra, és hetvenéves korában ér odáig, hogy eggyé váljon a fűvel és a pusztával.” (128.)

Az idő hosszában Medvéje is 1968 augusztusában, a szovjet megszálláskor emigrált Amerikába, s ez sem véletlen, esetleges, hanem akár az adott történeten túlmutató, jelképes erejű mozzanat is lehet: Grendelnél a magánsorsok, az egyes emberi élettörténetek gyakorta alakulnak hol szoros, hol lazább összefüggésben a kelet-közép-európai történelem korábban inkább groteszk, abszurd módon, az utóbbi művekben már egyre inkább tragikusan ábrázolt eseményeivel. 1945, 1956, 1968, 1989 a térség 20. századi történelmének meghatározó időpontjai, fordulópontjai közül ezúttal többnyire a két utóbbi kerül középpontba (a regényben viszont mindegyik). A *Holtak és halottak* című elbeszélés ügyvéd hőse, Kóczián, látszólag csak magának köszönheti a falusias kisvárosban a társadalmi ranglétrán történő magasra emelkedését, majd (családja szétesését követő) alábukását, de valójában a sikeressé válása összefüggésben volt az 1968 utáni tisztogatásokkal, a politikailag kompromittált emberek, mint például Medveczky ügyvéd – akinek a helyére érkezik a kisvárosba – eltűnésével. Az a történet pedig, amit elmesél az elbeszélőnek, a rendszerváltás utáni káosszal, amelyben romániai koldusok lepik el a kisvárost, és követnek el gyilkosságot, amelyről Kóczián tulajdonképpen sok mindent tud, de nem tesz semmit. Az egykori és az újabb keletű lelkiismeret-furdalása egymásba tűnik, s a lecsúszott, alkoholista Kóczián úgy érzi, egyre tisztábban lát, „De már késő, mondogatta. Már túlságosan késő. Medveczky meg a többiek mind meghaltak. Ők mégiscsak úriemberek voltak. Őt itt hagyták a sárban és piszokban.” (67.).

Az elkésettség, a múlt visszahozhatatlanságnak, újra nem játszhatásának motívuma épp azért kerülhet elő rendre az írásokban, mert „A holtakat úgysem lehet föltámasztani, az egykor mégoly naiv és egyenes gerincű fiatalok pedig öregek lettek és gonoszok. Az időt nem lehet becsapni. 1968 tavaszán és nyarán azt hitték, hogy övük a világ.” – ahogy a *Jaspers és Heidegger* című írás szereplői is (129.). Csakhogy egyikük, a filozófus hű marad a prágai tavasz eszméihez, az építész-mérnök barátja viszont az egyetemi karrierje érdekében elárulja azokat is, a barátját is, másfél év után. A kommunizmus bukása után, amit olyannyira várt a könyvtárossá lett filozófus, már csak legyint azonban, nem él a felkínált egyetemi álláslehetőséggel, „túl későn van már” (129.). A szabadság érzete számára egy pillanat

alatt elszáll, „Talán mert túl későn érkezett, talán mert a lemondás erősebb fészket rakott beléje, mint azt gondolta volna. Talán mert, az igazat megvallva, semmi sem változott?” (135.). Viszont az ő elméje időközben valószínűleg megbomlott (véltetően éppen a belső szabadsága megteremtése nyomán), mivel esténként a könyvtári szobájában két német filozófus sakkjátszmának szemtanúja, vagy talán egyikükké válva résztvevője is. A kötet írásaira többnyire viszonylag könnyen átlátható narráció jellemző: a szerző az írások között váltogatja az egyes szám első és harmadik személyű elbeszélést, s ha a beszélő át is adja szereplőknek a mesélés jogát, ha az ő nézőpontjukba, tudatukba helyezkedve adja is elő a történeteket, általában nem okozhat gondot megállapítani, hogy ki beszél, s milyen helyzetben. A fentieket azonban a legutóbbi regényekére emlékeztető bonyolult narráció mondataiból rakhatja össze magának az olvasó, amennyiben el tudja dönteni, hogy egy-egy állítást ki és kire, mire vonatkozóan fogalmaz meg. Az „én”, de különösen az „ő” személyes névmások különböző kontextusokban, mondatbeli helyzetekben történő gyakori, zavart okozó használata még akár indokolható az elbeszélő főhős elméjének zavarai, de a szereplők mondatainak következtelen (hol idézőjeles, hol gondolatjeles, hol jelzés nélküli) idézése már a szerzői tudatossággal és szerkesztői, korrektori pontatlansággal kapcsolatos, a legutóbbi regényekből ismerős kérdéseket veti fel. Sajnálatosan, mert ezúttal is lerontja ez az egyébként kiváló novella összehatását.

A *Húsz esztendő egy nap* című novellában egyértelmű (még ha ismét indokolatlan, következtelen is, mivel csak kétszer fordul elő), hogy az idézőjelek Virágh húsz évvel későbbi gondolatait fogják közre (máskor jelzés nélküli függő vagy szabad függő beszéd közvetíti), amelyekkel magában reflektálja a kisvárosukat 1968-ban megszálló magyar katonákkal kapcsolatos emlékeit, saját akkori magatartásukat („Istenem, milyen fiatalok voltunk. Meg naivak.” – 84.). A visszatekintés 1989 novemberéből történik, s a főhős éppen a korábbi történelmi és élettapasztalatai miatt nem tud már úgy lelkesedni, mint a határok kinyílását, a szabadság kiteljesedését remélő fiatalok. A pozsonyi főtéren zajló 1989-es tüntetések 4. napján a fiatalok, akikkel találkozik, „annyira transzban voltak, mint Virágh húsz évvel ezelőtt. Transzban voltak, mert a szokásos délibábot lát-

ták, szinte a kezükben volt.” (90.). Virágh húsz éve várta ezt a napot, mégsem boldog, másnap már ki sem megy a tüntetésre, egész nap ágyban marad inkább, miközben majd megeszi „a nosztalgiával kevert irigységet”. Grendel 1968-as emlékidézéseiben hangsúlyos mozzanat – korábbi műveiben is többször szerepelt már – az az abszurd, komikus jelenetekre, párbeszédre alkalmas adó helyzet, amit a magyar katonák megjelenése teremtett a felvidéki, ötven százalékbán magyarok lakta városkában (ami nagyon emlékeztet Grendel szülővárosára, Lévára), a kisebbségi sorsot, a magyar–magyar és szlovák relációt különös fénytörésbe állítva. Virágh és barátja, Markó például így értelmezik a történeteket:

„– Nem is olyan vészes a helyzet. A magyarok sem tudják, hogy mit csináltak.

– Magyarok? Miért, mi más magyarok vagyunk?

– Mások – mondta, leszögezve, hogy semmi közülük nincsen hozzájuk, az ugyanolyan magyarokhoz, mert most elárultak minket. – Ezek szovjetek, csak magyar uniformisba öltöztek.

– Neked legyen igazad – mondta Virágh olyan hangon, amely kétséggé teszi azt, amit mond. De Markó nem hallotta a kétségeket.

– Most büszke vagyok a mi nációnkra. Egyesenes derekunk van, most már a szlovákok is látják.” (88.).

A *Mintha szabadságon lennénk* című novella egy hasonló kisvárosban élő, egyes szám első személyű beszélőjét is zavart lelkesedés jellemzi 1968-ban a magyar katonák láttán, de már másnap kénytelen ki is józanodni, nem is szólva arról, amit évtizedek múltával gondol. Az akkori kérdés: „És mi? Mi hová álljunk? Most már nevetséges, de akkoriban, 1968-ban nem volt az. A rengeteg idő betemet mindent, lassan betemet engem is, a város duplájára nagyobbodott és elszlovákosult, rengeteg új lakótelep épült, lassan úgy jár az ember a régi városban, idegenül, mint akit véletlenül erre vitt a sors, de voltaképpen alig van köze hozzá. És persze megöregedtünk, még ha a lélek még nem is jár háltni belénk.” (76–77.).

Az „akkor” és „most” perspektíváinak keresztútjain egzisztáló grendeli hősök illúzióvesztésének, kiábrándulásának többféle oka is van, lehet. Egyrészt többnyire kénytelenek belátni, hogy „a múltat nem lehet újraírni. A múlt nem sakkjáték, amiben, ha vereséget szenvedtem, az egész játszmat újra lehet kezdeni.” (*Kobaltkék*

messzeség –100.). Másrészt az aktuálisan sorsfordítónak látszó történelmi események nagyon rokon tanulságaival szembesülve többnyire azt is kénytelenek felismerni, hogy a történelemnek „a részese vagyok, de sajnos nem vagyok az alakítója.” (*Akának a víz alatt* – 106.), s hogy „végül is semmi sem változik, csak az idő múlik el túl gyorsan fölöttünk” (*Mindig másnap van* – 139.), és közben „sosem jön el az igazság órája” (*Mint-ha szabadságon lennénk...* – 79.). Rossz idők voltak az 1945 utáni évek is (különösen a felvidéki magyar lakosság számára – ez itt leginkább az *Akának a víz alatt* és a *Kobaltképek messzeség* című novellák múltidézéseiből derül ki), de az 1968 utáni évek is, és a „most” sem különb semmivel sem. „A kötet olvasása közben egyre elárvultabbnak érzi magát az olvasó. Az elmúlt negyven év szlovákiai magyar kisebbségi életének, a várva várt változásokban folyamatosan csaldó értelmiségi létének komor, szomorú és olykor groteszk tükre ez a kötet, sok-sok tragikummal, csipetnyi ironiával. Keserű történetek ezek egy kisváros szellemiségének eltűnéséről, egy békebeli háromnyelvű főváros befogadó és beolvasztó létéről, ahonnan már nincs menekvés.” – írja a szintén felvidéki író, kritikus, Szászi Zoltán a pozsonyi *Új Szóban*.² S való igaz, a rendszerváltoztatás utáni magyar társadalmi valóságokról, az illúzióvesztésekről, a lecsúszott egzisztenciákról, a perspektívátlanság élményéről kortárs irodalmunk minőségi kispróza-köteteiben ritkán kaphattunk eddig ilyen erőteljes atmoszférájú és gazdagon árnyalt képet. Leginkább talán Darvasi László *Isten. Haza. Csal.* című, szintén 2016-ban megjelent kötete hasonlítható hozzá, s éppen azért, mert a történetek többségét itt is, mint a Darvasi-kötetben, átjárja az értékek hiányának, a létlehetőségek beszűkülésének, az élet értelmetlenné válásának, a pusztulásnak az élménye. A tragikus vég motívuma, konkrétan a halál ténye a kötet húsz novellájából tizenkilencben jelen van, Szászi Zoltán megfigyelése az is, hogy „az utolsó kispróza kivételével mindegyikben meghal vagy maga a főhős, vagy egy olyan személy, akinek meghatározó hatása van a főhős életére.”³ S ez lehet a harmadik oka a grendeli szereplők illúziótlanágának és „túl későn van”-érzetének, hogy többnyire megöregedett emberek, akik tud-

ják, „meg vannak számlálva a napjai”-k (*Örök tél és örök nyár* – 182.), vagy ettől függetlenül, már fiatalon szembesülni kényszerültek az emberi létezés természetével, a múló idő kérelhetetlenségével: „az idő ellenünk dolgozik” (*Nem élhetek muzsikaszó nélkül...* – 177.), az „örök tél” üzenetével, a halál közelségének élményével; „a halál csöndben közeledik, mint a vadmacska vagy a hiúz.” (*Két találkozás Schöne(r) Nácival* – 151.).

Az emberi létezés azonban minden tragikusságával együtt lehetőséget ad örömteli pillanatok, a boldogság megtapasztalására, átélésére is, s ez Grendel alapvetően komor hangulatú novellavilágából sem hiányzik, nem oldja fel ugyan annak összhátását, de mindenképpen árnyalja. S nem is csak az „akkor”, az ifjúkor rejtje magában ennek lehetőségeit. A kötetzáró elbeszélésben ugyan nem jöhet létre a találkozás Medve és 42 évvel korábban, 1968-ban elhagyott szerelme között, de az egykori boldogságélmény a múlt emlékképeiben felidézhető, újra átélhető Medve számára, és Gizi két héttel későbbi levele is arról biztosítja, hogy „hű marad hozzá a halálig” (*Az idő hosszában* – 198.). A *Két találkozás Schöne(r) Nácival* című novella hőse pedig éppen Schöne Nácival, a város csendes bolondjával (aki számára 1918-ban megállt az idő, aki számára az Osztrák–Magyar Monarchia még mindig létezett) való ifjúkori találkozásának köszöni, hogy hajlott hátú, beteg, a halál felé gyalogoló öregemberként is megvan az életkedve, hogy nem lett boldogtalan. A novella befejezése, mint a legtöbb Grendel-kisprózáé, nyitott, tulajdonképpen nem egyértelmű, hogy az elbeszélő barátja, Kálmán miért is köszöni mindezt Schöne Nácinak, hogy mit is kapott tőle, akkor, amikor eszméletlenül verték egy pozsonyi utcán, s ő magyarul szólt hozzá, és orvost hívott, de második találkozásukkor minderre már nem emlékezett. Az olvasói értelmezéshez fogódzót nyújthat az az ifjúkori kórházi látvány, amely időskorban fordított nézőponttal megismétlődik, és az elmúlásra, „Az idő rettenetes” (155.) voltára, de ezzel együtt a létezés örök rendjére, s az élet értelmére figyelmezteti.

A kötet többi írására is jellemző, hogy az „akkor” és „most” időszembesítő szerkezete által közrefogott fő történetsszálat gyakorta más elvek szerint alakuló cselekményelemek keresztezik, esetleg azoktól független reflexiókban megformálódó jelentéssíkok, netán csupán egyetlen, jól elhelyezett kérdés billenti ki a már-már közhely-

szerű értelmezési lehetőségükből. Mint például a *Kampány* című elbeszélésben az igazság és hazugság relativitására, az áldozat és bűnös (áruló) szerepének felcserélhetőségére utaló megjegyzések, vagy *Az az átkozott vigyor* című írás végének kérdése, ami a történetek morális vetületére irányítja a figyelmet. A befejezés, az utolsó bekezdés amúgy is rendkívüli jelentőségű az újabb Grendel-novellákban, a hagyományos novellázáró csattanót az író olyan befejezésekkel helyettesíti, amelyek az anekdotikus lezárás helyett inkább új távlatokat nyitnak az olvasó számára. Az elbeszélések egy-két kivételtől eltekintve (*Nem élhetek muzsikaszó nélkül...*) megmaradnak a realitás talaján, olyan fantasztikus, misztikus, csodás elemekkel ritkán él már Grendel, mint a nyolcvanas-kilencvenes évek novelláiban (*Bőröndök tartalma* 1987., *Az onirizmus tréfái* 1993.), de ezekkel a befejezésekkel a valóságos történeteket is sikerül metafizikusabb aurával felruházni. A novellák összhátásához, teljességéhez emellett nagymértékben hozzájárul az is, hogy bár viszonylag szikár, szűkszavú és a szenvedetlenhez közelítő Grendel elbeszélésmódja, nyelvhasználata mégsem csupán a lényegre, a lényegesnek látszó cselekményelemekre koncentrál. Apró részletek, első olvasásra fel sem tűnő, az események vezérfonalához képest jelentéktelennek látszó mozzanatok hasonlatokba foglalt megemlése, a táji és tárgyi környezet sugallatos felvillantása, időnként poétikus leírása észrevétlenül teremt olyan atmoszférikus hangoltságot, amely jelentősen gazdagítja a novellák világát. Hasonlóra hívja fel a figyelmet az erdélyi író, kritikus Láng Zsolt is, aki egyenesen a „felületeken megtapadó bölcs melankóliát megteremtő félmondatokban” találja meg az írások lényegét, s aki szerint „Nem trollkodás, ha elmeséljük, miről szólnak novellái, mert a lényegét úgysem fogjuk tudni elmondani. Grendel olyan, mint a nagy festők, akiknek a képeit aprólékosan elmesélhetjük, elmagyarázhatjuk, de amikor ott állunk előttük, csak akkor szólalnak meg.”⁴

Grendel Lajos ezzel az egyenletesen magas színvonalon megírt novelláskötetével ismételtén bizonyította, hogy munkássága nemcsak a kortárs regényirodalmunknak, de a kortárs kispróza-irodalmunknak is megbecsülendő értéke. Meglepő, hogy az elmúlt évek hasonló jelentő-

ségű és súlyú kispróza-köteteihez (Tóth Krisztina: *Pillanatragasztó*, Szvoren Edina: *Az ország legjobb hóhéra*, Krusovszky Dénes: *A fiúk országa*, Darvasi László: *Isten. Haza. Csal.*) mérten milyen kevés figyelemben részesült Magyarországon.

*

Ez idáig utolsó regénye viszont már megjelenése előtt komoly figyelmet keltett, köszönhetően a szerző Facebook-bejegyzéseinek,⁵ illetve a művet beharangozó interjúknak.⁶ Ezek egyrészt azt a látszatot keltették, hogy a regény az 1945-ös pozsonyi (akkor még ligetfalui), immár békeidőben elkövetett tömeggyilkosságokról szól. Az a tragikus esemény azonban inkább csak egy a regényvilág háttérében munkáló történet, igaz, a regény több szereplőjének sorsát meghatározó módon. Grendel egy másik Facebook-bejegyzése szerint tulajdonképpen a titkosrendőrségről szól az egész regény. A titkosrendőrségről, mely láthatatlan, mely tovább működik a rendszerváltás után is. Ez a konkretizálás figyelemkeltésnek jó ugyan, de éppúgy korlátozza a mű gazdag, szerteágazó, s egyúttal általánosabb érvényű jelentésvilágát, mint az előző. Véletlenül sem szeretném ezekkel az állításokkal csökkenteni a regény jelentőségét, ha a történelmi bűnök feltárása, a nemzeti identitástudat és emlékezetpolitika szempontjából vizsgáljuk, főként mivel valóban építkezik a regény mind a két témából kibontott cselekménysorból. Mégis, ha muszáj meghatározni, hogy miről is szól, akkor leginkább az ember történelmileg determinált hiteiről és illúzióvesztéseiről, a történelmi, társadalmi, politikai meghatározottságokkal szembeni szabadság lehetőségeiről, a létezés alapkérdéseivel való szembesüléséről, a huszadik század második felében, a huszonegyedik század elején, itt, Kelet-Közép-Európában (Abszurdisztában), szlovákiai magyarként.

5 <https://www.facebook.com/lajos.grendel> – 2017. május 17-ei és május 30-ai bejegyzés.

6 Lengyel Flóra: *Kicsit skizofrén helyzet, nehéz megszokni.* <http://168ora.hu/kicsit-skizofren-helyzet-nehez-megszokni/> – 2016. 09. 14.; *A tömeggyilkosságokról síri csönd volt...* <http://drot.eu/article/tomegyilkossagokrol-siri-csond-volt> – 2017. 06. 08.; Sándor Zsuzsa: *A magyar csecsemőket feldobták a levegőbe, úgy lőtték agyon őket* – interjú Grendel Lajossal. <http://168ora.hu/magyar-csecsemoket-feldobtak-levegobe-ugy-lottek-agyon-oket-interju-grendel-lajossal/> – 2017. 06. 26.

4 Láng Zsolt: *A közelség ideje.* <http://www.es.hu/cikk/2016-09-23/lang-zsolt/a-kozelseg-ideje.html>

2 Szászi Zoltán: *A kiábrándultság szomorúsága az új Grendel-kötet.* <http://ujso.com/online/kultura/2016/11/21/a-kiabrandultsag-szomorusage-az-uj-grendel-kotet>

3 Uo.

Grendel korábbi regényei is gyakran erről vagy részben erről szóltak, s láthattuk, a legutóbbi novelláskötete szintén, s talán mondhatjuk: egész életműve erről szól. Már az első regényében benne volt ez az értelmezési lehetőség, a nyolcvanas években azonban sok mindenről még regényben sem lehetett beszélni, ráadásul az elmúlt évtizedekben sok minden kiderült, illetve más fénytörésbe került, sokféle új (történelmi jelentőségű) esemény történt, ami újra (és újra) aktuálissá tette Grendel számára mindennek a napirenden tartását.

Talán nem véletlen, hogy miként az első regényeknek, úgy a legújabbnak is van egy elbeszélő hőse is (talán ugyanaz, csak kicsit idősebb), aki tehát nem lehet azonos a regény elbeszélőjével, aki megpróbálja átlátni, megérteni, értelmezni azt, amit a regény elbeszélője előad. Nagyon fontos ez a kétszeres elbeszélői (és feltételezhető szerzői) törekvés, még fontosabb most, mint korábban, mert regénypoétikát alakító következményekkel jár: miközben most sem mond le a szerző a történetelvűségről, történetek elbeszéléséről, a hangsúlyt a cselekményről áthelyezi – még jobban, mint korábban – a megtörténtek feldolgozására, elemzésére, értelmezésére, szereplőit állandóan gondolkodtatva, beszélgetve, egymásra és önnön sorsukra reflektáltatva, s ezáltal, ezeken keresztül jellemezve. Nem volt idegen Grendel regényírói világától sohasem az intellektuális reflektáltság, az önfeltáró, önleplező monologizálás, a szereplői dialogicitás, ennyire hangsúlyos azonban még egyetlen regényében sem volt.

Ráadásul ezúttal is olyan összetett narrációs eljárásokat és időszerkezetet alkalmaz a szerző – még ha letisztultabb és átláthatóbb változatban is, mint a legutóbbi regényeiben –, amelyek következtében a gondolatok és állítások időhöz és személyekhez kötése, rögzítése nem mindig könnyű. „Mi a test és a lélek? Lőrinc apósa, jól lehet már a hetvenen túl volt, e kérdésre épűgy nem tudott válaszolni, mint annak idején, tizenhét éves korában. Az idő elmúlt fölötté, de a lelket nem érinti az idő, mert a lélek – ha beszélhetünk egyáltalán lélekről – az Istenhez köthető, így idő fölötti. Állt az újonnan megvont csehszlovák határon, és azt gondolta, erről elfelejtettek értesíteni.” – olvashatjuk például a 35. oldalon három csillag alatt, tehát egy újabb szövegrész nyitómondataiként. A csillagok fölött az előző szövegrész zárásaként a regény elbeszélője Lő-

rincet magát idézi az apósáról és annak gondolatairól: „Az apósom tizenhét éves korában lépett a bűnbe, amivel akaratlanul ugyan, de megmen-tette a bőrét, viszont elárulta az igazságot, vagy amit annak gondolt. Hiszen igazság... – mondta Lőrinc csúfolódva. – Mi az, hogy igazság? Nem lehet az, hogy az igazság csak egy halom eszme, melyet megfogni éppen olyan illúzió, mint ket-tőről azt mondani, hogy három?” Mire ideérünk olvasóként, azt már összerakhattuk, hogy Lőrinc régi barátjának, az elbeszélőnek mesél, olyan dolgokról, amiket még soha nem mondott el neki, Párizsban, amikor hét év után újra találkoznak az elbeszélő ottani felolvasóestjén és az azutáni estén. Beszél a felesége, Vera haláláról és annak apjáról, az apósáról, Tocsekről, akivel már csak idős korában, Vera halála után ismerkedett meg igazán, a beszélgetéseik révén. A csillagok alatti szöveg első, a testre és a lélekre rákérdező mondata tehát eredetileg Tocsektől származhatott, de mi már a regény elbeszélőjének közvetítésével ismerhetjük meg, mint amit Lőrinc hallott az idős embertől, és mesélt el egykori legjobb barátjának a párizsi beszélgetésükkor, sok egyéb mellett. Épp ezért bizonytalan, hogy a szövegrész harmadik, „Az idő elmúlt fölötté, de a lelket nem érinti az idő...” kezdetű mondata kitől is származik: Tocsektől, Lőrinctől – szabad függő beszédként –, vagy a regény elbeszélőjének reflexiója, aki időnként Tocsek, de főként Lőrinc, majd a regénybeli elbeszélő nézőpontjából is láttat.

Csupa elvont fogalom: lélek, idő, bűn, igazság, eszme, Isten, és szükségszerűen jön majd még a szabadság és az erkölcs is hozzá (mint oly sok korábbi Grendel-műben) – ezek a regény fő témái, velük kapcsolatosak az ismétlődő kérdések. „A felnőttkor akkor kezdődik, amikor az ember a bűn és az áldozat között nem képes különbséget tenni. Bűnös vagy? Áldozat vagy? Vagy mindket-tő?” (22.) – ezt még a hét évvel korábbi eltűnése (Párizsba emigrálása) előtti napokban mondta Lőrinc a regénybeli elbeszélő barátjának, s mind-az, amit most, a párizsi találkozásukkor elmesél, Tocsek és Janák története, de a saját története is éppen erről szól.

1945 júliusában, hónapokkal a háború befeje-zése után, a Pozsony melletti Ligetfalu határában a Beneš-dekrétumok alapján, amely a német és magyar lakosság kollektív bűnösségét fogalmaz-ta meg, német és magyar lakosokat, időseket, nő-ket és gyerekeket, csecsemőket, Németországból

hazafelé tartó levontakat tömegével végeztek ki. Ez ma már történelmi tény, amelynek a részletei még nem teljesen feltártak ugyan, de Dunajszky Géza és Szabó József kutatásai alapján már sok minden tudható róluk.⁷ Ligetfalu egyébként a térség történelmi abszurditásainak a jelképe is lehetne, hiszen a főleg németek és magyarok lakta település Trianon után Csehszlovákiához került, hamar megváltozott a lakosság összetétele, többségbe kerültek a csehek és szlovákok, de 1938-ban az első bécsi döntés értelmében a Harmadik Birodalom része lett, és 1944 novemberétől 1945 márciusáig a németek kényszerszolgálatát látott működtettek benne. Hitler Szálasitól kért munkaszolgálatos zsidókat a csehszlovákok által kiépített erőrendszer megerősítésére, majd a táborok március végi kiürítésekor a náci ki-végezték, és helyben, tömegsírokba temették el a zsidók egy részét. Néhány nap múlva pedig jöttek a csehszlovák katonák, akik uralmuk alá vették a térséget, és két hónap múlva ők végezték ki százával, ezrével az ártatlan német és magyar lakosságot. Ligetfalu pedig az elkövetkező években Pozsony része lett (ahol a magyar lakosság aránya mára csupán 4 százalék), ott húzták fel a város legrondább lakótelepét. Grendel a *Tömegsír* című regényében már megidézte a ligetfalui borzalmakat, akkor még a jellegzetes abszurdisztáni stílusával, de immár nem a történetek abszurditását hangsúlyozza, hanem inkább a tragikumát, a tömeggyilkosságokat követő elfojtásokat, elhallgatásokat, az egész kibeszéletlenségét, ami a kilencvenes évek végéig eltartott, és a túlélők lelkében továbbélő hatásait, legyenek bár bűnösök vagy ártatlanok, vagy mindkettő.

A regénybeli fikció szerint a háború végén Lőrinc későbbi apósa, a tizenhét éves Tocsek, a Németországból viszontagságos úton hazafelé igyekvő levontetársaival, a határ közelében csehszlovák katonák fogságába, a ligetfalui táborba kerül. Egy mintegy ötvenfős – csak utóbb derül ki – halálba indított csoportból Tocseket egy Janák nevű szlovák katonatiszt kiemeli, ezzel megmenti, nevének szláv hangzása miatt, s mert tudott szlovácul, s mert Janáknak szüksége van egy „titkárra”, s úgy gondolja, az új világot építő, jó kommunistát nevelhet Tocsekből. Ennek érdekében kezdettől komoly ideológiai kiképzésben részesíti, ellátja az új világ építéséhez szükséges

bölcsességekkel. Például: „Tudod, ez nem egy háború a sok közül... – mondta. – Nem győztesek és vesztesek a tét. Aki ebben a háborúban veszített, az örökre elveszett.” (41.); „A rossz magyarokat lelövik, fiam. És, hogy ki rossz és ki nem, azt mi döntjük el. Mert nem minden magyar rossz, ezt elismerem. De többé nincs helye a magyarnak Pozsonyban. Akár rossz, akár nem. Mert most már örökre szlovák főváros marad. Ilyen a törvény. És a törvényt is én határozom meg. Jobban mondva a győztesek. Mert végül is, mi vagyunk a győztesek. Ez nem kétséges. Új világ kezdődik. Az alapoknál fogva egy új világ. Meglátod, fiam, a kommunizmus csak idő kérdése.” (47.) A szovjet és sokáig hithű kommunista Janák olyan meggyőzően állítja a magáét, hogy „Tocsekre is ráragadt valami a lelkesedéséből. Belátta, hogy a régi világ elbukott, a szovjetek itt vannak, és ez mindennél nyomatékosabban az új világ felé mutathat.” (48.) Ráadásul fiatalemberként kellően romantikus volt, mint „akinek a fantáziája meglódul és az igazságról nem vesz tudomást.” (48.) Fokozatosan elfogadta a túlélők, a győztesek igazát, a történelem irracionalitását, még a szüleit is próbálta rábeszélni a reszlovakizációra, és meggyőzni arról, hogy Isten meghalt. Az ötvenes években Janák és a titkára, Tocsek a belügyben dolgozott, de sok minden nem derül ki a munkájukról, Lőrinc apósa idős korában sem szívesen beszélt erről. 1952-ben Janákot egy cionista összeesküvés keretében mint szlovák nacionalistát letartóztatták, Tocsekből pedig egy vállalat igazgatóhelyettese lett, miközben az eszmébe vetett hite fokozatosan megrendült, majd 1956-ban „az eszme léket kapott” (96.), „az eszme és a valóság kettévált, de eleinte úgy gondolta, hogy ideiglenesen vált ketté, és egyszer úgyis összeforr?” (98.). Janákot 1960-ban csendben rehabilitálták, az akadémia filozófiatudományi intézetében helyezték el, a hatvanas években Tocsekkel ismét közel kerültek egymáshoz, viszonylag sűrűn találkoztak és cserélték ki újra eszméiket, immár többnyire vitázva, például a reneszánsz ember és a kommunizmus emberének hasonlóságairól, a marxizmus erkölcsös erkölcstelen-ségéről, a bűnösség és ártatlanság fogalmáról, megújuló reményeikről, hogy a világ mégiscsak megváltoztatható. Ennek az illúzióknak a kiteljesedése volt 1968. Csakhogy eljött 1968 augusztusa, a szovjet megszállás is, s innentől kezdve az eszmékben való csalódás mindkettőjük számára

⁷ Az eddigi ismereteket Cúth Csaba foglalta össze leg-utóbb: A rossz magyarokat lelövik. *Magyar Nemzet* Magyar, 2017. 08. 12–18. 17. és 22–23.

végérvényessé vált, csak Janák arra következtetett belőle, hogy pragmatikusan túl kell lépni rajtuk, Tocsek pedig egyre többet foglalkozott a múltjával, azzal, hogy miért is mentette őt meg Janák 1945-ben, s a lelkipurdalásával a leventetársai halála miatt, főként azután, hogy egyik bajtársa húga még a szovjet invázió előtt felkereste, és a társai elárulásával gyanúsította meg.

Lőrinc, aki mindezt elmeséli egy párizsi éjszakán és a regénybeli elbeszélő barátja a történetben előrehaladva egyre többet medítál Tocsek és Janák cselekedetein és igazságain, illetve hamisságain, sőt a regény második felében már ők veszik át a főszerepet. Ami jórészt annak is a következménye, hogy miután Lőrinc elbeszéli első és második házassága történetét, a különböző családtagjainak Istenhez való viszonyát, előadja azt is, hogy őt beszervezték valamikor a nyolcvanas években, a csehszlovák ÁVH (ŠtB) besúgója lett. Ráadásul éppen Janák volt a legfőbb tartótisztje, aki időközben visszakerült a titkosszolgálatához, és Lőrinc a Verával kötött házassága révén került a látóterébe, s az apósára állították rá, mert Janák kicsit tartott a barátaitól, így tőle is elfordult, visszavonult Tocsek kiszámíthatatlanságától, ezért hazafias cselekedetként próbálta beállítani a megfigyelését. A bűnös vagy áldozat? korábbi tocseki kérdése innentől kezdve már Lőrinc személyes kérdésévé is válik: „Áldozat voltam-e vagy áruló? Nehéz kérdés. Az, hogy áldozat voltam-e vagy áruló, mindig csak utólag merült fel, amikor már nem lehetett visszalépni.” (155.) Lőrinc monológjai a titkosszolgálat módszertanáról és a besúgás lélektanáról is sok mindent elárulnak: hol azzal magyarázza cselekedeteit, hogy nem ártott apósának, ellenkezőleg, védte, hol azzal, hogy a rendszert akarta megreformálni, s ő tudta is előre, hogy meg fog változni, de végül a barátja kérdésére megvallja, hogy félt. S az is kiderül, hogy a rendszerváltozás, a szabad világ segített ugyan neki kikapaszkodni a gödörből, amelyet gyávasága okozott, de a bűntudatától nem tudott szabadulni. Miként Tocsek sem, akit viszont egyáltalán nem érint már meg a rendszerváltozás, s aki nagyon hasonlóképpen magyarázza végül egykori tetteit, amikor 1990-ben még egyszer találkoznak Janákkal: „Mert gyáva voltam és élni akartam.” (190.)

Közben egyre többet tudunk meg a regénybeli elbeszélő, az egykori legjobb barát viszonyulásáról is az elbeszéltekhez, fokozatosan belevonódik

a többiek történeteibe, ő is személyesen érintetté válik, állásfoglalásokra kényszerül. „Mintha filmet nézett volna, amely előbb vagy utóbb bevonja a nézőt a cselekménybe. Szóval már nem volt semleges. Ő is részt vett a filmben, holott 1945-ben nem is élt. Hát igen, ez a művészet titka, gondolta fanyarul...” Ráadásul a regény végén még utólagos indokltságot is kap mindez, amikor Lőrinc azt is megvallja, hogy a felesége halála után néhány héttel az újjáalakított, immár demokratikus titkosrendőrség azzal akarta megbízni, hogy őt, a legjobb barátját figyelje meg, s róla jelentsen („Úgy látszik, az író minden rezsimnek rossz.” – 196.), de ő megtagadta, s eljött inkább Párizsba. Szakított a társadalommal, függetlenítette magát mindenkitől, a „nagy testvértől” is, igaz, így immár csak magára számíthat, s az ilyen szabadság elviselhetetlen, „A halált vetíti ki eléd” (204.). Lőrinc azon jellegzetes grendeli hősök legújabb reinkarnációja, akik egy elhibázott életút tapasztalataival és egzisztenciális magányukkal számot vetve, a szabadságukat immár csak a halál vonzásával szembesülve tudják megélni, miként például a már említett legutóbbi regényciklusa főszereplői.

A regénybeli elbeszélő éppúgy próbálja megérteni és értelmezni a többiek, a regény bukott angyalai cselekedeteit, állításait, ahogy ők maguk is. Nem könnyíti meg azonban a helyzetét, hogy kezdettől nem tudhatja, Tocsek vajon igazat mondott-e magáról és Janákról Lőrincnek, úgy történtek-e a dolgok, ahogy elmesélte neki, de abban sem lehet biztos, hogy Lőrinc jól emlékszik, s hogy ő egyáltalán elmondta a teljes igazságot Tocsekről, Janákról és magáról. Ráadásul a teljes igazság, mint olyan, mint valószínűségi létező, maga is kétséges. „Az elbeszélő életében először gondolt arra, hogy a teljes igazság voltaképpen egy absztrakt fogalom, amelyet az emberek azért találtak ki, hogy legyen valami fogódzó, hogy legyen mibe megkapaszkodni nehéz helyzetekben.” (197.) Grendel művészetében viszont számtalanszor találkozhattunk már hasonló megfogalmazásokkal, már az első regények elbeszélőinek is az igazság fogalmának képlékenységgel, relativitásával kellett szembenéznük. Nehéz állást foglalnia az új regény elbeszélőjének olyan kérdésekben például, hogy mi írjuk a történelmet, vagy a történelem ír-e minket („Minden az egyéneken múlik, gondolta az elbeszélő. Vagy semmi sem múlik azon?” – 198.),

nem is szólva az Isten létevel, nemlétével kapcsolatos dilemmákról. S az sem könnyíti meg a helyzetét, hogy az általa említett filmmel, művészettel ellentétben, a való életben sokkal nehezebb a jót és a rosszat megkülönböztetni. Különösen nehéz ilyen rossz időben, korunkban, amelyet a regénybeli elbeszélő amorálisnak minősít, hiszen ő maga sem tudja, hogy miféle morális elveket adhatna át a három gyermekének. Rossz időkben bukott angyalok – így cseng össze a regény világa a novelláskötetével.

Grendel ebben az utolsó regényében éppúgy nem ad végérvényes, megfellebbezhetetlen válaszokat a regényvilága által megfogalmazott kérdésekre, mint az első regényeiben, s mint a legutóbbi novelláiban sem adott. Pontosabban a különböző időpillanatok ütköztetése, a többféle fénytörés révén többféle válaszlehetőséget is felkínál, s ezáltal lehetőséget teremt számunkra a magunk válaszai megtalálására, megfogalmazására, a művön belüli dialogicitást és önmeghatározási törekvést kiterjesztve az olvasóra is. A novelláskötet és a regény is végtelenül illúziótlan képet nyújt mind a közelmúltunkról, mind az aktuális társadalmi léten belüli emberi lehetőségeinkről – ez azonban nem adhat felmentést a személyes felelősségünk alól. A regénybeli elbeszélő utolsó mondatai egyetlen dolgot határozottan állítanak, s mivel ez ideig Grendel Lajosnak is ezek az utolsó szépírói mondatai, érdemes talán zárásként ideidézni: „Nem vagy egyedül, az biztos, gondolta. Egy szem állandóan, az örökkévalóságból figyel. Ez a szem nem egy konkrét szem, de mindent lát, még a gondolataidat is, a gondolkodásodat is ismeri, a legtitkosabb ösztöneidet is, egy szem, amely olyan távoli, mint az Isten. Ez a szem a lelkiismeret. Lát, de nem avatkozik közbe. A lelkiismeret azonos Istennel, amely egyesek sze-

rint nem létezik. Lát, és azt gondolja, elég, ha látok, előbb-utóbb úgyis összefut minden bennem.” (205.)

A regény első kritikai visszajelzései, értékelései nem egy irányba tartanak. Például Károlyi Csaba szerint „A *Bukott angyalok* érdekes olvasmány, de nem közelíti meg a 80-as évekbeli legendás regények (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) esztétikai magaslatait, és, sajnos, az elmúlt évek újra megmutatkozó írói lendületének kötetei közül sem ez emelkedik ki, hanem inkább a 2011-ben kiadott *Négy hét az élet*.”⁸ Kár, hogy az argumentáció elmarad az állítások mögöl, mert így nem tudhatjuk, mire is alapozódik ez az értékelés. Mint ahogy Osztoivits Ágnes írásánál sem, aki szerint „Grendel Lajos új regénye nemcsak az írói pályán mérföldkő, hanem a kortárs magyar irodalomban is. Mestermunka, felzaklató olvasmány.”⁹ Az életmű egészének ismeretében a *Bukott angyalok* bátran beilleszthető a legfontosabb, legjobb Grendel-művek sorának végére, de semmiképpen nem mérföldkő. Folytatása és szép összegezése a szlovákiai magyar sorsokból kiinduló egyetemes emberi, ontológiai kérdésfelvetéseinek, válaszkereséseinek és a realizmus megújulási lehetőségeivel kísérletező prózapóétikai törekvéseinek. Nagy érdeme, hogy a sok verbalizmus, mondas, dialogizálás, filozofálás életes, figyelemre méltó sorsokkal többnyire szoros összefüggésben, a mélyenszántó lélektani ábrázolás megújult eszközeként hangzik el. A mű egészének magasra értékelésekor azonban visszafogó tényező lehet az az aránytalanság, ami mindezt mégiscsak az egyébként fordultatos cselekmény rovására valósítja meg (helyenként fásasztóan), és ami az emberi létezés alapkérdéseinek sokaságával már-már túlterheli a regényt. Mindennek megítélése azonban a különböző olvasói arányérzéken is múlhat.

⁸ Károlyi Csaba: „Mindazt, ami volt”. *ÉS*, 2017. 07. 28. 18.
⁹ Osztoivits Ágnes: „Pozsony végérvényesen szlovák lett”. *Heti Válasz*. Téma, 2017. 08. 24. 35.

► CSEHY ZOLTÁN

Az örök ritornell

Kalandtúra Tőzsér Árpád Imágók című kötetének szövegei közt¹

I.

Förköli Gábor szerint Tőzsérnél a mítosz és anyagiság két egymástól elválaszthatatlan minőség.² Igaz, ő az anyagiságot elsősorban a „falu, a földművelés elhagyott valóságához” köti: ez a meglátás azonban tágabb értelmezési tartományokra is kiterjeszthető. Tőzsér *Ó, Orpheusz* című verse az *Imágók* című Tőzsér-kötet egyik különösen erőteljes darabja.³ Maurice Blanchot pontosan látja Rilke Orpheusz-képének én-át-hágó és én-rekontextualizáló erejét: „Orpheusz-szal való találkozása azzal a hanggal való találkozás, mely nem az enyém, találkozás azzal a halállal, mely dallá lesz, de amely nem az én halálom, noha nekem kell még mélyebben eltűnni benne”.⁴ Tőzsér *Ó, Orpheusz* című verse is alapvetően ebbe az orfikus térbe robban bele, melyben a szereplehetőségekben megnyilatkozó és eltűnő én-ek a szerepek halálában mélyen elmerülő és feloldódó egységes énné alakulnak át.

A „régibőlcselők” madárrá lett lelkei és a „szentségtelen” természeti erők nyomán létrejövő emberi energiaformák (a versben megidézett *conok*), azaz a felszabaduló vágyak, gondolatok, akarások és érzelmek a vers első harmadában az olvasást mint életformát, sőt helyettes létezészt jelölik meg értelmezői territóriumként. Ezt az élményt lenne hivatott visszahozni az Alvilágból Orpheusz, aki egyszersmind a költői lét elhasz-

nált maszkja, és maga a létet fürkésző, megtestesült intellektus. Maga az önnön jelentéseit kereső nyelv: a másik halálában önmagával szembesített én. A költészet halálvíziójává alakuló mítosz bereteszeli a nyelvet magát. Noha a vers harmadik szakaszában a „laptop- emlékek” helyett a mítosz kapuit reteszeli: a mítosz mégiscsak a helyettes létezés játéktérének szabályrendszere, azaz nyelve volt. A három aposztrofára felfűzött vers (az *conok* után a költők, majd Orpheusz megszólítása következik) három „blanchot-i” elemet működtet: az idegenné váló hangét (az ifjúkorok olvasmányaiét), a halálét („félünk a szemfödél túloldalától”) és a dallá lett halál más-ságát („Eurüdiké csak a sötétben követ”). A vers több utat bejár: a személyes emlékezettől jutunk a mítosz öntőformájáig, mely noha maszkyszerű, mégis otthonos beszéddel társul, a könyvtől a laptopig, a rózsakeresztes hagyomány eonjaitól a kromatikán át a szakrális csonkolásig, mely egyszerre érinti a testet (a letépett fej képe) és a dal emlékét („mi, dalod nélkül balgák”).

A letűnt aranykor nosztalgikus anyaméh lesz, ám az eredettől való rettegés modern poétikájának köszönhetően még saját halálunkon is kívülrre kerülünk. A húsnak való kiszolgáltatottságunk a világ dolgaival szemben „passzív elszenvető közeggé” fokoz le mindannyiunkat. Az Orpheusz lemetszett fejét kioktató Apolló istenléte a hús ellenében lehet diadalmas, hiszen ahogy Jean-Luc Mabion írja, „a világban húsból öltök testet. A hús tesz eléggé kiszolgáltatottá engem ahhoz, hogy a világ dolgai túlerőben lehessenek velem szemben, és ezt a fölényüket, ezt a tehetetlen jelenlétüket éreztessék, rám kényszerítsék,

sőt elszenvetessék velem.”⁵ A húsból író hús rendkívül erotikus mabioni képzelet mintegy jelzi az árny-Eurüdiké és az isten-Apollón Orpheusz iránti szerelmének lehetetlenségét. Mégpedig a hús evidens hiányával.

II.

Hölderlin már az előbbi versben is felbukkan. Az *Imágók* anti-Orpheusza ő: akkor látjuk, amikor már elvesztette a verset, amikor a toronyból „azért még vissza-visszapillant”.⁶ A tübingeni asztalosmester „festékes köténye” éggé magasztosul, s az orpheuszi pokol helyére az éden kerül, az is csak megidézve: „verseiben egykor az éden még közönséges őserdő volt, / de egy katakrézisben már csírázni készült a bűnös almamag”.⁷ Kocziszkó Éva a költészet és betegség (a téboly) közös nyelvi diskurzusát fürkészve figyel fel rá, hogy Hölderlin a *Hüperion sorsdala*-nak idején már „kilépőben van korai költészete pantheizmusából, s új mitológiát alkot, melynek teremtő alapja az »istenhiány«: »Gottes Fehl hilft« – mondja”.⁸ Ez az istenhiány ölt testet Tőzsér ironikus szövegében a platóni demiurgosz és Zimmermann alakja egybekopírozásának erőterében kibomló materiális világteremtési kísérlet leírásakor is. A bűnös paradicsomi alma azonosítása az Aphroditéhez kötődő gránátalmával jól jelzi azt a szinkretizmust, melyet Tőzsér verseiben megszokhattunk, sőt poétikai effektusként tarthatunk számon. A gránátalma magvainak számát 613-ra teszik: ez pontosan megfeleltethető a 613 mitzvotnak, azaz a Tórában szereplő parancsolatok számának. Ez a különleges státusz teszi kulcsfontosságúvá a gyümölcsöt a zsidó hagyományban. Tőzsérnél a bűn almája csírázik ki paradox módon a 613 mag egyikéből, ezt azonban előkészíti a gránátalma-motívum laza összekapcsolása Empedoklész alakjával.⁹

„s mint Empedoklész a nektárban s méregben az általánost:

egyszerre érezte a gránátalma 613 magjának ízét.”

5 Jean-Luc MARION, *Az erotikus fenomen. Hat mediáció*, ford. SZABÓ Zsigmond, Budapest. L'Harmattan, 2012, 154.

6 TŐZSÉR, *Imágók*, i. m., 46–47.

7 TŐZSÉR, *Imágók*, i. m., 46.

8 KOCZISZKY Éva, *Hölderlin. Költészet a sötét Nap fényénél*, Budapest, Századvég, 1994, 229.

9 Empedoklész említi a gránátalmát a gyümölcsök genezisénél: *Görög gondolkodók 2. Empedoklészről Démokritoszig*, ford. STEIGER Kornél, Budapest, Kossuth, 1993, 34.

Empedoklész megidézése nem pusztán a Hölderlin-életmű egy jellegzetes szeletére tett alaputalás,¹⁰ hanem az antik Empedoklész szövegeit is megidéző kettős költői gesztus: Tőzsér a szeretet és a viszály két ágából sarjasztja ki az „ellentétek bozótját”, ahogy Empedoklész is e két erőnek tulajdonította a négy őselem mozgását. Ehhez az empedoklészi alapellentétéhez társul a nektár és a méreg kontrasztja, de az a poláris ellentétekre bomló (a nappal és az éj szimbolikus időként váltakozó tartományaira alapozott) időképzet is, mely a hölderlini dráma sajátja lesz, s amit Kocziszkó Éva az idő modernizálásának, illetve „hesperizálásának” tart.¹¹ Tőzsér a verset az elmében bezáruló „hesperidák kertével” indítja, majd az édenkert képzeletét következnek: ezzel az idő és időtlenség dinamikáját ragadja meg rendkívül plasztikusan. A „katakrézisben már csírázni” készülő mag képe felhívja a figyelmet a vers retorikai alakzatainak szimbolikus és konstitutív használatára is: az ellentét mellé kíváncsító katakrézis e tekintetben különösen fontos. A klasszikus retorika a katakrézist hibás szóképeknek tartja: azt az állapotot jelzi, amikor a képi és a tárgyi jelentésmező diszharmonióban van. Ezt a szemantikai diszharmoniót írja le a költemény első két strófája: az első strófa a látvány és a szem viszonyát billenti ki, közbeiktatva a „szemlélet” fogalmát, a másik a nyelv, a száj „álmodásának” tudja be mind a közlést, mind a közlésben leképezhető tárgyi világot magát. Az álmodó száj vagy nyelv képe maga is katakrézisgyanús. A „megint gondolatként s képként jött vissza belé a világ” sor is a megbomlott retorikai-logikai harmóniára utal. Természetesen Tőzsér magasabb szintre is felemeli kép és tárgy, jel és a hozzá kapcsolódó értelmezés logikai viszonyát. Versében Heidegger *Mit jelent gondolkodni?* című esszéjének Hölderlin-olvasata is megjelenik: részint az a mítoszfelfogás, mely szerint „az emlékezet, az együvéfogott emlékezés az elgondolandóra, a költés forrása”, részint pedig az a hölderlini felismerés, mely szerint az ember jel-léte értelmezés nélkül marad, mert kis híján az ember magát a nyelvet is elvesztette.¹²

10 HÖLDERLIN, *Empedoklész halála*, ford. BÁTHORI Csaba, Budapest, Napkút, 2011.

11 KOCZISZKY, *Hölderlin. Költészet a sötét Nap fényénél*, i. m., 154.

12 Martin HEIDEGGER, *Mit jelent gondolkodni?*, ford. PONGRÁCZ Tibor = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Budapest, Cserépálfalvi, é. n., 7–15. Idézetek helye: 11.

1 TŐZSÉR Árpád, *Imágók*, Pozsony, Kalligram, 2016.

2 FÖRKÖLI Gábor, *Metafizikai üzelmek*, Tiszatáj 71 (2017/5), 107–110.

3 TŐZSÉR Árpád, *Imágók*, i. m., 36–37.

4 Maurice BLANCHOT, *Az irodalmi tér*, ford. HORVÁTH Györgyi, KICSÁK Lóránt, LŐRINSZKY Ildikó, Budapest, Kijárat, 2005, 126.

Az *íny sötétjében* című Tőzsér-vers Hölderlin-mottója a *Görögország* című költeményből származik: sőt egyenesen a vers zárata, poénja. Vagyis Tőzsér szövege ott kezdődik, ahol Hölderlin abbahagyta, és végül ugyanoda jut, ahová Hölderlin szövege konkludált: a halál képzeihez. A fogak materialitása és a lélek anyagtalansága közti tér, az illanó vagy átalakuló matéria terepe válik fontossá. Az ínbe fúródó csontszilánk eltávolítása, illetve Descartes lélek-képzetének potenciális költői revideálása ki is jelöli az átmenet mezejét. „Mégiscsak tévedett volna Descartes: / a lélek nem az agyban, / hanem a szájban rejtőzik?” – kérdezi a költő, miután a fogban felismerni véli a *materia primát*. Descartes valóban az agy közepén található apró mirigyben vélte felfedezni a lélek helyét, de ami ennél is fontosabb, a test irányításának ősegergiáit is ide köti: „a test gépezete oly módon van összeállítva, hogy pusztán azáltal, hogy ezt a mirigyet különféleképpen mozgatja a lélek, vagy bármilyen más ok, bármi legyen is az, a mirigy az őt körülvevő szellemeket az agy pórúsa felé löki, amelyek az idegeken keresztül az izmokba vezetik őket. Ennek révén éri el a lélek, hogy a szellemek mozgásba hozzák a testrészeket.”¹³ Az én és a másik, illetve a test és a lélek összjátékán alapuló létértelmezés és önkép itt is átsap retorikai-poétikai metanyelvbe: Tőzsér az anafora lehetetlenségéről beszél. Az anafora az ismétlődés legalább részbeli azonoságára utal, ráadásul a kezdetre, ha tetszik, áttételesen a *materia primára*. Az anafora hiánya vagy fel nem ismerése az eredetre való rákérdezésünk kudarcaival szembesít. Hölderlin költészetének még van metapoétikus anaforája: ez nem más, mint a görög hagyomány. A modern költő nem tud miből kiindulni, hacsak nem abból, ha ott kezd, ahol a kezdetet még ismerő előd abbahagyta. Például a nagyszerű *Görögország* című vers tragikus zárlatánál.

III.

Ha Horatius, akkor finom, mértékes forma. Görögbebb a görögnél, mivel latin. Tökéletesen csiszolt drágakő tökéletes foglatban. A magyar Horatiusok is ilyenek: Virág és Berzsenyi. Egyetlen magyaros formában készült Horatius-fordítás sikerült valóban horatiusira: Arany Jánosé,

13 RENÉ DESCARTES, *A lélek szenvedélyei és más írások*, ford. BOROS Gábor, GULYÁS Péter, Budapest, L'Harmattan, 2012, 85.

a 2. könyv 8. ódája (*Barinéhez*). Tőzsér *Apokrif strófák egy Horatius-vershez* alcímű költeménye is az Arany-hagyományt követi: a 2. könyv (Q. Delliushoz írt) 3. ódájához ír kiegészítéseket. Az apokrif jelleg szélsőségesen nyilvánvaló: Tőzsér meg sem próbálkozik sem a retorikai, sem a formai beolvasztással. Az apokrif ilyen fokú kiugratása összhangban van Tőzsér bevett poétikai eljárásrendjével, mely a hagyomány újrateemtésének legitim módjaként, szinte műfajként, az újraírás vagy a korrekció formájaként tekint a „hitelvesztésre ítélt” szövegre. A lelki nyugalom tűzön-vízen, szélben-fagyban való megőrzése már Petőfit is kiborította. Ő romantikus hévvel szegül szembe Horatiuszal, akit egyenesen boldognak tart:

„Viseld egyformán jó- s balsorsodat!
Igy szól, kit a bolond világ bölcsnek nevez.
Az én jelszóm nem ez;
Én örömmet és fájdalommat
Érezni akarom... kettősen érzem.”¹⁴

Tőzsér is polemizál Horatiuszal: az ő Delliusa nem tudta megtartani (Petőfihez hasonlóan) a horatiusi elveket, vagy legalábbis nem jutott velük sokra („emitt csődtömeg voltam”), s énjét lecserélné egy „nem-énként várt énré”, azaz a túlvilági létezés egy imaginárius formájára. A szépen formált horatiusi vocativus („moriture Delli”) a Tőzsér-szöveg latin stigmája lesz, és a horatiusi záró strófa kontrasztjaként nála is megjelenik a soron következő, a Charon ladikjába beszállót kisorsoló római urna képe:

„Moriture Delli... Kapkod a kihunyó elme...
Nem a fűvön – a fűben bomlik már éltém.–
Cserébe: más kocka csörög bevetve
az urnába, s én, kinn, különbözhetek, vétlen.”

Hajdu Péter szerint: „A megszólítás mintha indokolná a végletektől mentes érzelmi állapot választását, de egyben már az óda második felének témáját, a halált vetíti előre: moriture Delli. Nyilvánvaló, hogy Dellius meg fog halni, hiszen mindenki meghal (bár ezt a tényt nem szokás barátainkkal társalogva felemlíteni nekik). Csakhogy ennek a *participium coniunctum*-nak leginkább okhatározói értelmet tulajdonítha-

14 PETŐFI Sándor *összes költeményei*, Bratislava, Madách, 1986, I., 472.

tunk: azért szükséges a lélek zavartalanságának megőrzése végletes helyzetekben is, mert meg fogunk halni. Az epikureus tanítás a halál és az ataraxia viszonyát illetően persze nem ez. Az grammatikailag inkább megengedő viszonyt valószínűsítene: a halál elkerülhetetlensége, illetve a bizonytalanság a halál utáni állapotokkal kapcsolatban félelmet kelthet, ami az ataraxia vagy a boldogság egyik legfőbb akadály. Át kell látni, hogy a halál után nincs semmi, és hogy az atomok átrendeződése nem érinti az ént, mint olyat; ezen az alapon már nem fogunk félni a haláltól, és megvalósítható az ataraxia.”¹⁵ Tőzsér szövege hiú létremények fellobbanásával indul: az ő Delliusa csak retorikai bűvészkedésnek tartja az ataraxia bármiféle versbe kódolását: Tőzsérnél a másként újrateemtett én különbözni fog ugyan a halál után (ezért is nevezi nem-énnek), de a különbözés már a földön is ismeretlen világot terem a potenciális másik számára. Ugyanakkor az önmegértés paradoxona az, hogy csak a másikon keresztül történhet.

Horatiusnál a zárlat kozmikus és általános, pontosan a különbözés ellenében konstruált gnóma lesz:

„omnes eodem cogimur, omnium
versatur urna serius ocus
sors exitura et nos in aeternum
exilium impositura cumbae.”¹⁶

Ugyancsak érdemes polarizálás szempontjából ideidézni Hajdu Péter egy másik gondolatát, mely a gazdag horatiusi lakomaleírásban egy tragikomikus elemet vél felfedezni: „a beszélő tulajdonképpen egy lakomameghívást akar kicsikarni a címzettből, mert (ahogy a végén kiderül) neki nagyobb szüksége van némi felvidítésra, mint a címzettnek.”¹⁷

A halálból Tőzsér Delliusa egyelőre kimarad: de csak azért, mert valójában már benne „él”.

15 HAJDU Péter, *Veszélyes-e a boldogság?* (*Carm. II. 3.*) = *Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter, Budapest, reciti, 2014, 97–110. Idézet helye: 110.

16 HORATIUS, *Ódák és epódoszok*, szerk. BORZSÁK István, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 199. Magyarul Görgey Gábor fordításában: „Mindannyiunkat összeterelemek, és / fordúl az urna, sorsod előbb-utóbb / kihull, s örök száműzetésbe / éj-feketén suhan át a sajka.” Quintus HORATIUS Flaccus *összes versei*, Budapest, Corvina, 1961, 139.

17 HAJDU, *Veszélyes-e a boldogság?* (*Carm. II. 3.*), i. m., 110.

IV.

Wallace Stevens *Of Mere Being* című költeménye nagyszerű meditáció az emberi értelemről és érzésvilágtól független létezésről.¹⁸ Livingston szerint a versben a Másik megindító, ám érthetetlen hangja tematizálódik, miközben a szövegben megképződő hipnotikus szuggesztió kereszttül a narrátor és a madár viszonya egyszersmind modellálja az olvasó és a vers viszonyát is:¹⁹

„The palm at the end of the mind,
Beyond the last thought, rises
In the bronze distance.

A gold-feathered bird
Sings in the palm, without human meaning,
Without human feeling, a foreign song.

You know then that it is not the reason
That makes us happy or unhappy.
The bird sings. Its feathers shine.

The palm stands on the edge of space.
The wind moves slowly in the branches.
The bird's fire-fanged feathers dangle down.”

Kodolányi János fordításában:

„Az elme-végi pálma, a végső
Gondolaton túli, fölbukkan
A bronz messzeségben.

Aranytollú madár dalol
A pálmán idegen dalt, melyben sem
Emberi értelem, sem emberi érzés.

Most már tudod, hogy nekünk nem ő hoz
Boldogságot, boldogtalanságot.
Dalol a madár. Tolldísze ragyog.

Áll a pálma az űr határán.
Ágai közt lassú szél kel. A madár
Tűz-cifrázta tolla lekókad.”²⁰

18 B. J. LEGGETT, *Steven's Late Poetry = The Cambridge Companion to Wallace Stevens*, ed. by John N. SERIO, Cambridge University Press, 2007, 74.

19 Ira LIVINGSTON, *Arrow of Chaos. Romanticism and Postmodernity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997, 148.

20 KODOLÁNYI János, *A létezés hálói. Amerikai költők*, Budapest, Európa, 1990, 27. A verset Tótfalusi István is lefordította *Az egyszerű létezésről* címmel: *Amerikai költők antológiája*, Budapest, Európa, 1990, 275.

A költő és a pálma című Tőzsér-szövegben a költő ebben a Stevens-versben ébred, hogy a kinn és benn viszonylatainak reciprok jellegét észlelje némi Szabó Lőrinc-i keleti beütéssel. A megragadhatatlanság Stevens és Tőzsér meditációinak közös jegye: ez az enigmatikusság a jelenlét és az eltűnés versbe áramoltatott dinamikájának köszönhető. Bollobás Enikő nagyon pontosan ragadja meg Stevens költészetének kifürkészhetetlen metamorfózis-igényét, mely szerint nem más, mint „a par excellence metafizikai mögöttes, a megnevezhetetlen, a megragadhatatlan, láthatatlan esszencia, mely mindig csak metaforikus behelyettesítések formájában, s éppen ezért csak ideiglenesen nevezhető meg”.²¹ Ez a megnevezhetetlenség a Tőzsér-vers második részében explicit módon meg is jelenik: „Suttog torok és nyelv nélkül, / s néz ezredévek nevében”. Ez az antropomorf pálma mégis a „without human feeling” stevensi keretein belül marad, hiszen „az ember látványa is csak / kor-fotoszintézis-lehetőség”. Az elme felébredése Tőzsérnél eltörli a képet, az ideiglenes metaforákat is, és egy újabb másság-metamorfózis terepére visz át. Stevens verse épphogy ráközelített a képre, miközben elmagyarázta, hogy ez a kép nem értünk, nem nekünk van, amit a jelenségnek tulajdonítunk, az dezantropomorf: az elme határán ingadozik. Tőzsér nem nyugszik bele ebbe a szinte transzcendens, talán alapvonalaiban Spinozával rokonítható stevensi felismerésbe, mely végső soron azt sugallja, hogy „Minden, ami van, Istenben van, s Isten nélkül semmi sem lehet és nem is fogható föl”.²² Nála a költő teremtői potenciálja még mindig erőteljesen kötődik a romantika kategóriáihoz: a költő teremtő instancia, aki versében őstervet valósít meg, szintetizáló látnok. Ezt a szélsőséges pozíciót a szerepek potenciális mozgását jelző látószögváltásokkal igyekszik ellensúlyozni, vagy olyan szemléleti viszonyrendszert alkot meg, mely kombinatorikusan újraalkotja önmaga örvényeit. Konkrétan pl. itt: „s ablakán, hajnali hatkor / pálma néz be, / ő meg nézi a pálmát, / s tudja: az álmát / látja.” Vagyis a pálma és a költő egymás tükörképei, de a látás maga álomban történik, miközben az álmat a tudat, az értelem (a stevensi „mind”) ellenőrzi és regisztrálja. Ez a stevensi „mind” Tőzsérnél egyszerre

21 BOLLOBÁS ENIKŐ, *Az amerikai irodalom története*, Budapest, Osiris, 2005, 356.

22 Benedictus de SPINOZA, *Etiika*, ford. BOROS GÁBOR, Budapest, Osiris, 1997, 42.

őselme és idegen elme is: a költő itt az eredetre való rákérdezés makacs rögeszméjét hozza ismét játékba. A másik nagy retorikai örvényt szintén a látás mikéntje és horizontja teremti meg: a pálma egyszerre látja (mondhatnánk: rilkei szemmel) a „legvégül-t / s a gyökereket a földkori éjben”, s innen tárul elé az ember látványa, az emberi szférán belül a költő látja a mítoszt, miközben nézi a pálmát (egymás másságából olvassák ki önmagukat), a vers pedig „szintetizálja azt, mire rálát”. Végül a látás és a rálátás gesztusrendszerét beszippantja a legkozmoszibb fekete lyuk, amikor Tőzsér felveti, hogy „*mindex* együtt mit lát”. A pálma hangsúlyos antropomorf jellege merő ellentétbe kerül Stevens nagyszerű felismerésével. Tőzsér a Stevens-szöveget afféle őstervként hozza játékba, s mintegy polemikusan visszaállítja az emberi látás önmegismerő funkcióját, s még inkább az egyidejűleg létező Másikból kiolvasható tapasztalás fontosságát, s ezt a költő helyzetére való folytonos reflektálás miatt metapoétikus alapvetésnek teszi meg. A pálma ebben az értelemben egyszerre a nyelv maga (vagyis a teremtő költő metaforikus önfelismerése), illetve a nyelvvel kifejezhetetlen metafizikai mögöttes.

V.

1961-ben Piero Manzoni olasz művész 90 darab számozott, egyenként 30 grammos, felcímkézett bádogdobozból megalkotta *Merda d'artista* (A művész szara) című alkotását. A művészféti, a zsenikultusz és a művészet elüzletiesedésének e frappáns kritikájához a művész önnön testét használta műgenerátorként.²³ Tőzsér *Penetráns ritornellek* című szövege²⁴ ezt az ironikus-blaszfémikus gesztust ismétli meg, abból a Manzóninak tulajdonított tételből, miszerint „vers és széklelet ugyanaz az alapfokú lét”. Az anekdota szélsőségessége azt bizonyítja, hogy a „test a költő nélkül is írja minimalista verseit”. A Tőzsérnél megszokott nyelvben létezésre apelláló metapoétika itt testpoétikává alakul át: a test ösztönös tudása nem szublimációk révén válik életképessé. Manzoni konzervjei a

23 Gerard SILK, *All by Myself: Piero Manzoni's Autobiographical use of His Own Body, Its Parts, and Its Products = True Relations. Essays on Autobiography and the Postmodern*, ed. G. Thomas COUSER, Joseph FICHTELBERG, Westport, Greenwood Press, 1998, 137–158.

24 TŐZSÉR, *Imágók*, i. m., 50.

művészstátusz kikezdése mellett a hiányzó és a maga esendőségét hermetikusan elzáró testet is problematizálják.²⁵ A rejtett, steril jelenlét agresszív minimalizmusa minden paródia ellenére minimum tragikomikus. A konzerv belsejét senki nem ismeri: lényegében a szövegnek hiszünk. Tőzsér magát az ürítési aktust is kivonja a spontaneitás keretei közül: nála Manzoni ritornelleket hoz létre, a periodikusságot és az ismétlődést a „beleik féregszerű mozgása” is szabályosan végzi, konkrétan „a chorijambus lüktetésétől miben sem különbözik”. A ritornell, akár a chorijambus verstani fogalom is: bár a Tőzsér-vers címével ellentétben végképp nem teljesíti a ritornell formai követelményeit. Nem uniformizált konzervdoboz. A ritornell általánosabb, zenei értelmezhetősége sem segít. Tőzsér a szó etimológiáját aknázza ki: a többszörös visszatérés gesztusát. A visszatérés azonban nem zenei vagy textuális, hanem merő tartalmi tükörjátékot követ: Manzoni testének pátosztalanító akciójával kerül párhuzamba a második szakaszban visszatérő 1961-es év, amikor Tőzsér első verskötetét írja ceruzával, papírra, hasonlóan ösztönösen és magától értetődően, ám maximálisan a konvenciókhoz igazodva. Tőzsér részben pátosztalanítja az indulás korszakának penetráns ideológiai kiszolgáltatottságát, részben azonban alternatív, talált, szélsőséges műtárggyá „nemesítve” („úgy érzem,

25 *The Artist's Body*, ed. Tracey WARR, London, Phaidon, 2000, 163.

némelyik egészen mai hitellel bűzlik”) átmeneti, muzealizálja akkori (messze nem avantgárd gesztusokon alapuló) teljesítményét.

A költemény alcíme szerint a vers ajánlás a költő összegyűjtött verseinek kötetébe: a visszatérés tehát itt utólagos, szélsőségesen parodisztikus önkanonizációt jelent, mely a maga textuális valóságában Tőzsérnél rendszerint korrekciót és szelekciót is jelent. E gesztus tehát a 1961-es esztendő valamiféle számvetéshez kötött kényszeritornellje: Manzoni 1961-e és Tőzsér 1961-e ugyan diametráisan eltér, de gesztusaik egymásra kopírozása versteremtő feszültséget indukál. Annál inkább fontos tőzséri gesztus ez, mivel költészetében minden ironizálás ellenére máig erőteljesen fétisizált marad a költői pozíció. A test mint az univerzális írás ágense itt jelenik meg a legtisztábban. De a ritornell kíváncsainak megfelelően kanyarodjunk most vissza az írás elejéhez, a Bach-kantáta ihlette opuszhoz. Itt Tőzsér, hadd idézzük ebben a kontextusban is, így hozza játékba a ritornell fogalmát: „mítoszok kora lassan áttüremlik / az összefüggéstelen egyneműségből / a rikító szárnyú ritornellekbe”. A ritornell nem versforma, hanem a vers létrejöttét eredendően meghatározó gondolkodásforma, vagyis az emlékezés, az emlékezet formája: az intertextualitás működési elvének modellje Tőzsérnél. A verseiben mozgatott hagyományhoz való visszatérés terminusa.

► CIEGER ANDRÁS

RENDSZERVÁLTOZTATÁSOK 150 ÉS 30 ÉVVEL EZELŐTT

Az érzelmek viharában

– Az 1867-es kiegyezés rendhagyó megvilágításban

A politikatudományi kutatások az elmúlt évtizedek során egyre nagyobb figyelmet szentelnek azon kérdés tanulmányozásának, hogy az érzelmek milyen szerepet játszanak például egy politikai döntés vagy egy jelentős politikai fordulat megszületésében, legyen szó a politikusok vagy éppen a tömegek érzéseiről. A hazai történettudomány, ha vizsgált is efféle kérdéseket, akkor legfeljebb forradalmak kapcsán (pl. 1789, 1848, 1956) tárgyalta a nagy politikai események érzelmekkel átitatott emberi motívumait, tárgyalások rendszerváltások esetén azonban nem.¹

Rendszerint érzelemmentesen szólnak a könyvek szűkebb témánkról, az 1867-es kiegyezésről, amelyet már egykorúan is „békés kiegyenlítés”-ként emlegettek megalkotói, a modern kori szakirodalom pedig meglehetősen neutrálisan, reális kompromisszumként beszél róla. Pedig az 1867-es kiegyezésről fennmaradt személyes források jelentős része – a politikai fordulatokra jellemző módon – felfokozott érzelmekről tudósít. Az alkotmányosság visszaállítása miatt érzett lelkesültség, a kiszámítható és biztonságos jövőbe vetett remény, a tárgyalások időleges megakadásából fakadó levertség, illetve a Béccsel kötött alkut hazaárulásnak érzők indulata egyaránt kitapintható a korabeli szövegekből. Épp ezért meggyőződésünk, hogy a racionális érvek mellett az emóciók is történelemalkító tényezőként voltak jelen a kiegyezés körüli években, sőt, utóbbi-

ak maradandó hatást gyakoroltak az új politikai rendszer működésére is.

Annus mirabilis? Annus horribilis?

Ezen iménti összefüggéssel nagyon is tisztában volt a rendszerváltással hatalomra jutott liberális politikai elit. Jeles képviselője Eötvös József, aki a politikai folyamatokat miniszterként és tudósként egyaránt figyelemmel kísérte, például kulcsfontosságúnak ítélte, hogy egyfajta érzelmi közösség jöjjön létre az ország vezetői és polgárai között, mert csak így lesz kellően tartós az új politikai és társadalmi berendezkedés. „Az érzelmek – legalább a népnél – sokkal nehezebben változnak, mint meggyőződésai, s én mindig úgy voltam meggyőződve, hogy ha egy korona, mint 1848-ban a magyar, szétört, azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják össze” – írta levelében 1867 májusában.² Úgy vélte, hogy az 1848/49-es szabadságharc és annak leverésével bekövetkezett bizalmi válságból csak akkor lábalhat ki végleg az ország, ha a vezetőréteg és főképp a Habsburg uralkodóház szeretetet és megbecsülést vív ki magának. A bizalom helyreállítása során különösen hitt Erzsébet királyné személyében és az általa betölteni remélt integráló szerepben. A június 8-án hatalmas érdeklődés mellett sorra került koronázás nyilvánvalóan az uralkodó és népe egymásra találását is hivatott volt kifejezni, amelyet a hagyományostól részben eltérő ceremóniák is erősítettek.

2 Eötvös József Falk Miksához, 1867. május 14. Eötvös József: *Levelek*. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1976. 482.

Csak hogy a rendszerváltást övező pozitív érzelmek kialakítása nem csupán a dinasztia erőfeszítéseitől függött – ezt maga Eötvös is nagyon jól tudta. Naplójába ugyanis néhány hónappal korábban keserűen a következőket jegyezte fel a magyar néplélekről: „Sokszor tapasztaltam, hogy a gyűlölet általában véve erősebb és tartósabb szenvedély a szeretetnél, főképp nálunk magyaroknál, kiknél a honszeretet akkor legnagyobb, ha küzdelemmel jár s elleneink gyűlöletével párosulhat”.³ A rendszerváltás kezdő napjaiban tehát a negatív érzelmek ugyancsak jelen voltak az emberek gondolataiban, sőt, időnként tetteiben is. Azt, hogy mire is utalhatott Eötvös fenti mondatával, megérthetjük egy kortársi beszámolóból.

A közhangulatot jól jellemzi, az a tudósítás, amelyet Deák Ferenc egyik bizalmasa küldött az ország fővárosából a kiegyezési tárgyalások miatt Bécsben tartózkodó magyar politikusoknak: „Öregünk [Deák Ferenc] kapott ismét tegnapelőtt két gyalázatos anonym levelet, mely mindkettő meggyilkolással fenyegeti őt, »az árulót«. Vérlázasztó gyalázatos levél az egyik, a másik lakonicus rövid és március 15-én ígéri leszúrását. Bármi okos, bármi bölcs legyen kedves öregünk, de mégis némi kis mérvben, hatott reá e két levél s aznap levert s izgatott volt folyvást...” Deákot tehát névtelen levélírók halállal fenyegették, az utcákon pedig plakátok jelentek meg ezen felirattal: „le Deákkal, éljen 1849, éljen ápr. 14!” Minden bizonyonnyal e fenyegetéseknek is komoly szerepük volt Deák éppen ekkoriban kiújuló depressziójában.⁴

A falragaszokon olvasható üzenet világos volt: a Béccsel való kiegyezés helyett az ország függetlenségéhez kell ragaszkodni, amelyet a Habsburg-ház trónfosztásának dátuma is kifejez. Aki nem ezt a politikát követi, az árulónak minősül. Ebben az értelmezési keretben igen hamar megteremtődött a párhuzam Görgey Artúr és Deák Ferenc szerepe között: sorsdöntő tevékenységükkel mindketten elárulták a magyar nemzet

ügyét, alkut kötöttek az ellenséggel, és feláldozták az ország szabadságának magasztos eszméjét. „Deák a politika terén éppen úgy jár el, mint Görgey cselekedett a hadviselés terén. Addig és úgy tudta nagy népszerűségénél fogva a nemzetet lavírolni, míg végre oda jutott, hogy küzdeni nem képes, hanem megkövülten nézi, midőn a haza bölcsé az alkotmányos önállóságról lemondást befejezi és kijelöli azon utat, melyen az osztrák hatalom a maga céljait Magyarország irányában befejezhessen. [...] Midőn az árulás belesz fejezve, Deák fölött éppen oly hamar ki lesz mondva a népítélet, mint ki lett mondva Görgey fölött” – írta Kossuth Lajos egyik híve.⁵

Kossuth híres Kasszandra-levele e felfokozott és érzelemdús időszakban látott napvilágot 1867 májusában.⁶ A nagy népszerűségnek örvendő emigráns politikus levele valójában döntően olyan gondolatokat tartalmazott, amelyek a kiegyezési tárgyalásokat övező vitákban már korábban is elhangzottak a hazai nyilvánosságban. Mégis, a nyílt levél formája és stílusa, például személyes hangvétele, heves érzelmeket tükröző szóhasználata, a szélesebb közvélemény számára is közérthető nyelvezete az országgyűlés falai közül az utcára vitte a rendszerváltás körüli ellentéteket és a kiegyezés morális dilemmáit. Kossuth levele a bonyolult közjogi kérdéseket egy csapásra jól érthető és könnyen átélhető emberi konfliktusokká alakította, amelyeket olyan érzelmekkel telített ellentétes fogalmakkal ábrázolt, mint az árulás és a hazaszeretet, vagy a gyávaság és a hősiesség, illetve mindezek végső esszenciájaként a halál és az élet. Ráadásul a romantika korának olvasója ezen érzelmeket két nemzeti nagyság, „a haza bölcsé” (Deák) és a „magyarok Mózesé” (Kossuth) összecsapása révén élhette át lépten-nyomon, hiszen a nyílt levelet külön röplapként az utcán is terjesztették, és állítólag több tízezer példány fogyott belőle. Előzményként talán csak Széchenyi és Kossuth vitáját lehet említeni a reformkorból, ám a polgári nyilvánosság új fórumai még éppen csak formálódtak akkoriban, így nyilván a vita hatása is korlátozottabb lehetett.

Kossuth a „Barátom” megszólítással, valamint kettejük egymáshoz való összetett viszonyának a felvillantásával (barátok, elvrokonok,

3 Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek – Gondolatok* (1864–1868). Közzéteszi Lukinich Imre. Budapest, 1941. 233. (1867. febr. 10-i bejegyzés.)

4 Kovács László két levele Lónyay Menyhérthez, Pest, 1867. február 10. és 15. Közli: Cieger András: „Az Ön Deákján tanul a mi nemzedékünk” – Kónyi Manó és a Deák Ferenc beszédei. In: *A história mezején. A 19. század emlékezete*. Szerk. Deák Ágnes és Völgyesi Orsolya. Szege, 2011. 239–241.

5 Bővebben: Horánszky Nándor: *Deák Ferenc lelkialkaja és befolyása politikai pályájára*. S.a.r. ifj. Horánszky Nándor. Budapest, 2003.

6 Szilágyi Virgil Kossuth Lajoshoz, Milánó, 1867. február 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL] R 90. I. 4830.

7 Közli: Kossuth Lajos Deák Ferenchez, Párizs, 1867. május 22. In: *Kossuth Lajos Iratai* 8. köt. Budapest, 1900, 3–17.

1 Lásd például: Kiss Balázs: *Érzelmek és politikatudomány*. Politikatudományi Szemle, 2013. 3. 7–28.; Sajó András: *Az ember és polgár érzelmeinek nyilatkozata, 1789*. Aetas, 2009. 3. 121–137. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület ugyancsak az érzelmek témájának szentelte 2017. évi konferenciáját.

sőt 1848-ban harcostársak is voltak) már az első mondatokkal közel hozza az olvasót levele témájához. Ezt követően pedig azokat a fordulatokat mutatja be, amelyek során Deák feladta a közösen vallott elveket és célokat, ezáltal sikamlós lejtőre kormányozta az ország sorsát. Kossuth szerint Deákból 1848-ban hiányzott a kellő kitartás, miközben ő vállalta a hősies küzdelmet: „Te, mert nem bíztál nemzetünk erejében, a visszavonulást választottad.” „Te visszavonultál, Eötvös a vihar elől külföldre vonult; én védelemre határoztam magamat” stb. Az emberi gyengeséget (ti. a gyávaságot – igaz, ezt a szót Kossuth nem használja) azonban politikusi árulás követte 1861 után. Kossuth azzal vádolta meg politikustársát, hogy a passzív ellenállás idején szerzett tekintélyét, példátlan befolyását Deák az 1848-as vívmányok szinte teljes feladására használta fel: „A jogviszasszerzés álláspontjáról a jogfeláldozás sikamlós terére jutottál”. Mindezt ráadásul Deák és hívei a romlatlan népet megtévesztve, a nyilvánosságot kerülve, titkos paktumok révén vitték végbe: „Lassan-lassan lebén a fátyol a Béccseli alkudozások titkairól. Úgy látszik, mindez már kicsinált dolog, s az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja.” Érdekes megfigyelni, hogy Kossuth az 1867-ben létrejött kompromisszumra az *alku* szót használja, annak minden negatív felhangjával, tudatosan kerülve a Deák-pártiak által emlegetett *kiegyenlítés* kifejezést.

Az emigráns politikus úgy látta, hogy hamisak a kiegyezést legitimáló érvek, álalkotmányosság létezik csak Magyarországon és Ausztriában, amely tartós nyugalmat nem, csupán széthúzást és újabb ellenségeskedést hoz a birodalom népeire. Kossuth a kiegyezés megkötésében a nemzet halálát látta: „Nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többbe mint veszélybe, halálba sodortatik.”

Az osztrák-magyar kiegyezés megítélését e levél hosszú évtizedekre morális mezőbe helyezte, hiszen létrejöttét Kossuth vásári alkudozásként írta le, amelyet gyanús titkok öveznek, a kompromisszum pedig végső soron a nemzet pusztulását fogja okozni. Aki e rendszer működtetésében részt vesz, az nem lehet más, mint hazaáruló. Saját szerepét viszont a tragikus jövőt előre látó, de senki által meg nem értett jóshoz hasonlította, aki azonban haláláig tiltakozni kíván minden törekvés ellen, mely csorbítja a nemzeti önállóságot. Mint

közismert, nyílt levelek útján később is kinyilvánította bírálatát a politikai rendszer működésével kapcsolatban és még magyar állampolgárságát is veszni hagyta 1867-ben megfogalmazott elvei fenntartása érdekében. E magatartásával azonban híveire is komoly erkölcsi súlyt helyezett: környezetében előbb-utóbb mindenkinek döntenie kellett, hogy hazatér-e, és kénytelen-kelletlen elfogadja a rendszer működését, vagy mereven kitart a kossuthi elvek mellett a száműzetés elszigeteltségében és nélkülözésében.

Értelmiségi dilemmák

Kossuth éles bírálatára nyomán hazai hívei a kiegyezés támogatóit *pecsovics*nak bélyegezték, akik hazafiatlan módon félredobták korábbi elveiket, és elárulták a szabadságot.⁸ A kiegyezés aláíróiról pedig *A Honárulók* címmel jelent meg kulcsregény.⁹ E morális síkra terelt politikai küzdelem nyomán a magyar közélet végletekig megosztottá vált a rendszerváltást követő években. Igaz ez a közjogi törésvonal mentén szerveződő pártrendszerre (lásd a '48-asok és '67-esek évtizedes szembenállását), de a pártokat körülvevő értelmiségi csoportokra is. Ha beleolvasunk írónk, költőink ekkor írt leveleibe, hasonlóan keserű és indulatos mondatokkal találkozhatunk. „Barátom, fejem zúg bele, látva e köz imoralisatióját még jobbajainknak is! Valóságos ragály! ...Nincs rá példa a világ történelmében, hogy valaha nemzet ily örült dühvel ásta volna sírját! S még költőink is! Gyalázat!” – írta például Szemere Miklós költőtársának, Tompa Mihálynak.¹⁰ Anélkül, hogy elmélyednénk a korszak értelmiségének belső csatározásaiban, csak utalunk néhány a rendszerváltással felszínre tört konfliktusforrásra.

A személyes források tanúsága szerint a rendszerváltás forratagában költőink lázasan próbálták újragondolni közéleti magatartásukat. A bináris logika szerint működő fekete-fehéren látó politikában (amely például a kormány–ellenzék vagy a barát–ellenség fogalompárokkal írható le) miként foglaljon állást közéleti kérdésekben az árnyalatokra érzékeny, a kifinomult fogalmazás-

hoz szokott szépíró-értelmiségi? Milyen legyen/lehet a viszonya az immár alkotmányosan működő, de bizonytalan megítélésű kormányzathoz, illetve az azt működtető új vezetőréteghez? Ilyen és ehhez hasonló kérdések foglalkoztatták sokukat. Ráadásul egy olyan rendkívüli helyzetben, amikor a régóta várt politikai fordulatot követően csalódás kezd eluralkodni a közéletben. A nyílt azonosulást rendkívül megnehezítette, hogy mind a kormány(párt), mind az ellenzék számos politikai és morális hibát követett el, miközben a társadalomban megannyi régi és új probléma várt megoldásra. „Csudálatos az a zaj, mely a politikai pártok közt van, az az életre halálra szóló gyűlölködés, jellemtelenség, utálat” – írta barátjának Tompa Mihály.¹¹

Ma már alaposan feltárt például Arany János vívódása a koronázás után neki adományozott Szent István-rend kiskeresztjének az elfogadása kapcsán.¹² Arany kényesen ügyelni kívánt a közvéleményben róla kialakult kedvező képre és az irodalomban addig betöltött integratív szerepére. A kiegyezést üdvözölte, Ferenc Józsefet elfogadta királyának (tudjuk, ott volt a tömegben a koronázás napján), ám tisztában volt vele, hogy jelentős politikai és társadalmi csoportok állnak szemben az új politikai rendszerrel. És azt is meg kellett tapasztalnia, hogy a kiegyezés-ellenes sajtó miként próbálja befektíteni a nevét, tudatosan félremagyarázva magatartását. Mivel akciójával a kitüntetést már nem tudta elkerülni, sértett büszkeséggel, de erkölcsi elveihez ragaszkodva vállalta a bűnbak szerepét: „Én, ki a légynek sem vétek, ármányos, veszedelmes emberré lettem; kit évek óta önbizalmatlanság kínozt, elbizott, gőgös ember vagyok; s ha családi felejtethlen gyászom alatt görnyedezem: irigy és embergyűlölő hajlamokkal gyanúsítanak. Mért ne lehetnék egy kissé hazaáruló is, oly időben, mikor Vajda János nagy hazafi? Rajtam van, rajtam szárad, pedig úgy nem tehetek róla, mint a kit az eső megvert.”¹³

A rendszerváltás nagy kérdése volt továbbá, hogy a hatalomra került liberálisok miként viszonyuljanak az elmúlt politikai berendezkedés,

a neoabszolutizmus örökségéhez. A tárgyalásos átmenet kompromisszumaként, Ferenc József határozott kérésére az új magyar kormányzat állami nyugdíjat biztosított az 1849 után itt szolgált és az országban letelepedett császári (például belügyi és rendőri) hivatalnokoknak, nem kis felháborodást okozva e döntéssel a közvéleményben. Ezzel párhuzamosan azonban – részben a társadalom igazságérzete folyamánnyaképp is – ügynöklisák kezdtek terjedni a császári abszolutizmus vélt vagy valós magyar kiszolgálóinak neveivel. A kollaboráció vádjá ismét beemelte az árulás témáját a közbeszédbe.¹⁴

Arany például imént idézett levelében egy rövid megjegyzés erejéig utal költőtársa, Vajda János szerepére is, közéleti magatartásukat és erkölcsi megítélésüket szembeállítva egymással. Mint ismeretes, Vajda 1867 júniusában az ellenzéki *Magyar Újság* hasábjain két cikkben is szóvá tette, hogy a népszerűtlen kiegyezési rendszer kitüntetésekkel, címekkel kenyeret le a hazai értelmiséget, és ez alól immár az irodalom képviselői sem kivétel.¹⁵ Megállapította, hogy a terjedő rangkórság komoly visszalépés az 1848-ban megindult demokratizálódáshoz képest, végül pedig kétségbe vonta „az irodalom háromnegyedének” (később kilencztedének) hazafiságát. Miközben Vajda írásaiban több részgazságot is megfogalmazott a korabeli közélettel kapcsolatban, kritikája hitelességét megkérdőjelezte, hogy '48-as honvédtiszti múlttal a háta mögött a Bach-korszakban – ha megélhetési okokból is, de – hivatalnoki megbízatást vállalt Bécsben. Ezt az irodalmi berkekben köztudottnak mondható tényt 1867 végéig nem is hányták a szemére, hiszen ma már a társadalomtörténeti kutatásokból is egyértelműen látszik, hogy példája korántsem volt egyedül. Csakhogy Vajda munkatársul szegődött Ormódi Bertalan *Pecsovics* című gúnylapjához, amely közel egy éven keresztül a Deák-párt erkölcsi megbélyegzésére vállalkozott. Kemény Zsigmond csak ezután lebentette fel a fátylat a kollaboráció kényes témájáról, és tette szóvá röviden a *Pesti Napló* hasábjain, hogy Vajda és még néhány társa kiszolgált az előző rendszert.¹⁶ A költő hosszú nyílt levélben kezdett indulatos magyarázkodásba, azzal vádolva az irodalmi

11 Tompa Mihály Horváth Lajoshoz, Hanva, 1868. március 8. körül. Uo. 315.

12 Korompay H. János: *Arany János keresztje. A kitüntetés.* ItK, 116. (2012) 5. 518–553.

13 Arany János Tompa Mihályhoz, Pest, 1867. augusztus 6. *Arany János levelezése (1866–1882).* S.a.r. Korompay H. János (Arany János Összes Művei XIX.), Budapest, 2015. 108–110.

8 Lásd például: Ormódi Bertalan: *Pecsovics-világ Magyarországon: Történeti rajz a jelenkorból*, Pest, 1868.

9 Tóvölgyi Titusz: *A Honárulók*. 1–3. köt. Pest, 1872.

10 Szemere Miklós Tompa Mihályhoz, Lasztóc, 1868. június 29. Tompa Mihály levelezése, s.a.r. Bisztray Gyula. 2. köt. Budapest, 1964, 370–371.

14 Deák Ágnes: *A besúgó és a közvélemény az 1860-as években.* Századvég, 2006/39, 3–28.

15 Vajda János *Válogatott politikai írásai*, összeáll. Komlósi Aladár. Budapest, 1954, 101–107.

16 *Pesti Napló*, 1867. december 17. 291. sz. (*Különfélék* c. rovat).

Deák-pártot, hogy miattuk nem kaphatott becsületes állást Magyarországon. Hazafisága pedig töretlen maradt, nem úgy, mint a forradalmat megtagadó Keményé.¹⁷

Jól érzékelhető, hogy a támadások mögött egzisztenciális félelmek is meghúzódtak. Az irodalmi Deák-párt ellenzékéhez sorolható költők, írók már a neoabszolutizmus idején anyagi kiszolgáltatottságukról írtak, sőt, többen közülük a császári hivatalvállalást is ezzel magyarázták. A kiegyezéssel bekövetkező politikai fordulatban pedig nemcsak a korábbi politikai elvek feladását látták, de megélhetésüket is veszélyben érezték a Deák-pártot támogató szellemi holdudvar különféle vezető pozíciókba kerülése miatt.¹⁸ „Furcsa állapotok vannak itt. Ausztria, mely most a magyarokkal coquetirozik, mely a kiegyezést létre akarja hozni – gondol is velünk, hivatalos lapszerkesztőkkel. Citrom vagyunk, melyet ha kifacsartak, eldobnak. Sokkal kedvesebb az a Deák, Eötvös, Kemény s nem tudom én ki, aki addig ellene dolgozott, de most közeledést mutat, mint ez a hivatalnoksereg, mely úgyis megvan, melyet nem kell megnyerni. [...] Dolgunk elég volt éjjel nappal – írogatni a dicsőítéseket, ünnepeleket, futkostunk, szaladoztunk, mindez kötelességszerűleg megvárta tőlünk. A jutalom? Az lehet, hogy egy szép reggel, ha valami meghódított ellenzéki egyén kínálkoznék állomásainkra, kicseppentenek s a holló sem károm utánunk. Ez a hivatalos állás Ausztriában!”¹⁹ – panaszkodott Buljovszky Gyula költő már a kiegyezési tárgyalások megindulásakor.

Kell-e szeretni a politikai rendszert?

Idővel természetesen az 1867 táján tapasztalható felfokozott hangulat lecsendesedett, az értelmiségi dilemmák zömét a múlt idő megoldotta, a dualizmus rendszere pedig Kossuth jóslatával ellentétben – ha kisebb-nagyobb hibákkal is – évtizedekig működőképesnek bizonyult, és hosszú

időn át képes volt hozzájárulni a régió gazdasági és kulturális fejlődéséhez. Nem volt sem a népek börtöne, sem egy modernizációra képtelen, eleve bukásra ítélt konstrukció. Sőt, megállapíthatjuk, hogy Magyarország modern kori történelmének mai napig leghosszabb ideig fennálló alkotmányos berendezkedése jött létre 1867-ben. Azt gondoljuk azonban, hogy igaza volt Deáknak, amikor a kiegyezés társadalmi támogatottságáról így beszélt: „Azt mondják némelyek, hogy az ország nem örül ezen kiegyenlítésnek, s azt nem szereti. [...] Állítsuk azonban úgy a kérdést, hogy óhajt-e az ország inkább visszamenni ismét azon állapotra, melyben a kiegyenlítés előtt volt? S alig hiszem, hogy sokan legyenek, kik, komoly megfontolás után, őszintén igennel felelnének.”²⁰ A társadalom tehát Deák szerint sem lelkesedett egyöntetűen az új politikai rendszer iránt, mégis a többség lojálisnak bizonyult, például személyes érdekei vagy éppen politikai érdektelensége folytán. A századforduló felé közeledve e belenyugvást Kossuth is kénytelen volt tudomásul venni emigrációjában. Iratainak esetleges publikálása kapcsán így írt: „Ki gondolna ott azzal abban a hyperlojális boldog országban, mely úgy beleszeretett az osztrákba, hogy még ha el akarna menni, sem eresztené el.”²¹

Mindazonáltal a kiegyezés körüli évek személyes forrásai alapján készített rövid írásunk célja az volt, hogy rámutasson az érzelmek szerepének fontosságára az új politikai rendszer formálódásában. Ha jól megfigyeljük az iménti idézetet, maga Deák is az emberek rendszer iránti szeretetét, pontosabban annak esetleges hiányát említi a kiegyezés kapcsán; Kossuth ugyancsak ezt a szót használja a kettős Monarchiát elfogadókkal kapcsolatban. Bibó István pedig a 20. század közepéről visszatekintve úgy látta, hogy „a megegyező feleket nem a célok és tervek, hanem a félelmek és aggodalmak közössége hozta össze.”²²

Saját kutatásaink alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az osztrák-magyar kiegyezés és a du-

alista politikai rendszer nem annyira a rendszer-váltók pozitív érzelmeire, hanem sokkal inkább a kölcsönös bizalmatlanságra épült (ennyiben igazat adunk Bibónak), ezért a közjogi alaptörvények nagyfokú konszenzuskényszeret írtak elő a politikai intézményrendszer különféle szereplői között (uralkodó, közös kormányservek, magyar és osztrák országgyűlés és kormányok stb.). Mindebből viszont lassú és bonyolult döntéshozatal következett, ami válsághelyzetekben kevésbé bizonyult hatékonynak.

Közvetett módon ugyancsak az érzelmekkel áll összefüggésben, hogy a rendszert és a működtetőit ért morális és politikai támadások hatására 1867 után lelassult, sőt bizonyos területeken meg is tört a jogállami reformok lendülete. Az 1848-ban meghirdetett liberális program megvalósítása, például az állampolgári jogok bővítése terén, nem folytatódott a kiegyezést követően. A rendszer bizonytalan morális és szimbolikus legitimitációja, illetve az új politikai elit aggodalmi és kételyei oda vezettek, hogy a törvényalkotók az államnak igyekeztek többletjogokat biztosítani az állampolgárok autonómiájával szemben.

Ez az aggodalom feltehetően eltűzött volt, azt azonban érthetővé teszi, hogy a rendszerválással hatalomra került elit miért kerülte, hogy az osztrák-magyar kiegyezés aktusa köré közösségi élményt adó társadalmi megerősítést (például ünnepi tömeggyűléseket) szervezzon. A rendszer megteremtői maguk is bizonytalanok voltak társadalmi támogatottságukban: 1869-ben a kormánypárt bizalmas tanácskozásán Andrássy miniszterelnök így nyilatkozott: „A népnek 9/10 része ellenünk, az értelmiségnek pedig 9/10 része mellettünk van ugyan,

de a teret napról-napra veszítjük lábaink alól.”²³ A rendszer valójában egész fennállása alatt híján volt az érzelmi azonosulásnak, tágabban pedig a birodalom egészét átfogó összetartozás-érzésnek. Még azok sem lelkesedtek érte különösebben, akik elfogadták azt. Mindazonáltal egy alkotmányos politikai rendszer jött létre 1867-ben, amely öt évtizeden keresztül keretet biztosított a gazdasági és kulturális fejlődésnek. Guglielmo Ferrero olasz politikatudós az olyan tartós rendszereket, amelyek számíthattak állampolgáraik passzivitáson (belenyugváson, esetleg beletörődésen) alapuló támogatására, kvázi-legitimnek nevezi. A legitimitáció kiteljesedéséhez ugyanis Ferrero szerint morális elfogadásra, „érzelmi kikristályosodásra”, szimbólumokon keresztül megnyilvánuló lelkesedésre, megerősítésre van szükség.²⁴ E fordulatra azonban – álláspontunk szerint – az Osztrák–Magyar Monarchia életében nem került sor. Véleményünk szerint valójában részben ennek köszönhető, hogy a szociológiai felmérések szerint a 150 évvel ezelőtti végbement rendszerváltás napjainkra sem vált igazán a nemzeti emlékezet szerves részévé: azaz a 19. századi magyar politika ezen alapvetően sikereket eredményező kompromisszuma rendszerint se pozitív, se negatív összefüggésben nem kerül említésre a magyar történelem jelentős eseményei között.²⁵

23 Gajzágó Salamon Torma Károlyhoz, Pest, 1869. november 19. Idézi: Deák Ágnes: „Ő csak Deák és nem Deák-párti”. Deák és pártja 1869 után. In: *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. 262.

24 Guglielmo Ferrero: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Budapest, 2001. Az egész kérdésről részletebben: Cieger András: *Legitimációs problémák az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezésben*. Levéltári Közlemények, 87. (2016) 7–23.

25 László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, 2005. 190–200.

17 Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz, 1867. december 18. Vajda János *Válogatott politikai írásai*, összeáll. Komlós Aladár. Budapest, 1954, 108–114.

18 Az irodalmi Deák-pártról és ellenzékéről bővebben: Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Debrecen, 2005, 199–216. és 309–340.

19 Buljovszky Gyula Buljovszky Lillához, Buda, 1865. június 19. Országos Széchényi Könyvtár Levelestár. Az író a 12 pont megszövegezésében és a Gotterhalte magyarra fordításában egyaránt közreműködött.

20 Deák Ferenc beszéde az államadósságról szóló törvényjavaslat tárgyában, 1867. december 14. In: *Deák Ferenc beszédei*. Összegejtötte Kónyi Manó. 5. köt. Budapest, 1903.330–331.

21 Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz, Torino, 1885. augusztus 4. Idézi: Csorba László: *Kritika és kultusz. Az öreg Kossuth Turinban*. In: *Kossuth Lajos, a „magyarok Mózesé”*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2006, 229.

22 Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*. (1948). Lásd például: *A kiegyezés*. Szerk. Cieger András. Budapest, 2004. 319–344.

► ROMSICS IGNÁC

A kiegyezés megítélése az 1919 és 1945 közötti magyar historiográfiában

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés megítélése a kortársakat és az utókort egyaránt megosztotta. A kiegyezés hívei és támogatói, mindenekelőtt Deák Ferenc, úgy gondolták, hogy az Oszmán Birodalom balkáni térszerzése és az irredenta célokat követő új államok kialakulása a birodalom déli határai mentén, valamint az Oroszország által szított és támogatott pánszláv törekvések a soknemzetiségű magyar állam függetlenségére és területi integritására olyan súlyos veszélyeket jelentek, hogy válságos helyzetekben egyedül nem tudja megvédeni magát. Ezért ki kell békülnie és meg kell találnia a modus vivendit a Habsburgokkal, akiknek a birodalma kellő védelmet nyújthat a külső és a belső veszélyekkel szemben. Az ellentábor szószólói, mindenekelőtt az emigráns Kossuth Lajos ezzel szemben végzetes és katasztrófa felé vivő lépésnek tartották a kiegyezést. Ők úgy gondolták, hogy a Habsburg Császárság egy olyan „magát túlélt s felbomlásnak indult anachronizmus”, amely az erősödő nacionalizmusok logikája következtében elkerülhetetlenül halálra van ítélve, s ha összekötjük a sorsunkat vele, akkor a „romok súlya Magyarországot is eltemeti”. A teendő ezért nem a Béccsel való megegyezés, hanem a magyarországi nemzetiségi lakosság demokratikus és kollektív nemzeti jogokban való részesítése, valamint az összefogás Romániával, Szerbiával és Horvátországgal egy dunai konföderáció keretében.¹

A nemzeti katasztrófák mindig és mindenhol együtt járnak a történetek értelmezésének és ehhez kapcsolódva a nemzeti múlt újragondolásá-

nak társadalmi igényével. A 18. század végén és a 19. század elején így volt ez Lengyelországban, így van ma Oroszországban és Szerbiában, és az I. világháború végén így volt Magyarországon is. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlása és különösen a történelmi Magyarország 1920-as feldarabolása valamilyen szinten minden gondolkodó főt számvetésre készítetett. A katasztrófára magyarázatot keresők egy része meglegedett a közvetlen okok – a háború elvesztése, a polgárháborús belső állapotok és a nagyhatalmi érdekek – bűnbakképzéssel egybekötött felsorakoztatásával. Mások viszont visszanyúltak a magyar történelembe, és az elmúlt évtizedek, sőt évszázadok mulasztásainak és/vagy téves döntéseinek a következményeként értelmezték a békeszerződés területi előírásait. Azoknak, akik ezt tették, így vagy úgy a kiegyezésről, illetve annak megalkotóiról és ellenzőiről is véleményt kellett formálniuk. Ebben az egész két világháború közötti korszakban formálódó történetpolitikai diskurzusban lényegében a kortársi viták argumentumai fogalmazódtak újra, kiegészülve a dualizmus félévszázadának tapasztalatával és a tragikus végkifejlet sokkjával.

A történelmi értelmezések alaphangját Szekfű Gyulának, a korszak vezető konzervatív történészének bestsellerré vált történetpolitikai esszéje, az először 1920-ban megjelent *Három nemzedék* adta meg. Az 1820 és 1920 közötti száz esztendő, vagyis az egymást követő három utolsó nemzedék történetét a korszak vezető historikusa olyan hanyatlástörténetként interpretálta, amelyet a külföldi eszmék, mindenekelőtt a liberalizmus kritikátlan átvétele és követése, valamint az „érzelmi politizálásnak” nevezett nemzeti dema-

gógia és közjogi „kuruckodás” idézett elő. Ezek a hibák vezettek az utolsó száz esztendő első nagy „katasztrófájához”: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc által előidézett „példátlanul nagy nemzeti összeomláshoz”. Ez a tapasztalat indította az első nemzedék legjobbjait, mindenekelőtt Deák Ferencet a kiegyezés megkötésére, amely „négy száz éves közjogi történetünknek a tetőpontja. Ausztriával történt egybeházasításunk óta állami függetlenségünk soha nem volt oly reális és biztos, mint a kiegyezési törvény folytán. Deák bölcs méltányossága jobban biztosítja azt, mint győzelmes szabadságharcaink, Bocskay és Bethlen támadásai. [...] A kiegyezés a lehető legnagyobb mértékben biztosítja függetlenségünket. Sokkal inkább, mint 48.” Az újabb nagy katasztrófa – Kossuth prognózisától eltérően – nem is ezért, hanem azért következett be, mert a kiegyezés által megteremtett békés fejlődés lehetőségét a harmadik nemzedék nem használta ki. Erőiket ismét a meddő közjogi politizálás kötötte le, miközben egyre nagyobb teret nyert a külföldi eszmék átvételére különösen hajlamos és a magyarsághoz csak felületesen asszimilálódott zsidóság, és erősödtek a nemzetiségi elit elkülönülési törekvései. Ezek együttesen vezettek az 1919-es kommünhöz, a magyar történelem egyik legnagyobb mélypontjához és a történelmi magyar állam ezt követő felbomlásához.²

A dualista korszak egyoldalúan negatív értékelése nemcsak Szekfűt, hanem számos kortársát is jellemezte. Néhány nappal a kommün bukása után, 1919. augusztus 11-én Móricz Zsigmond, a 20. század talán legnagyobb és ideológiai szempontból plebejus-demokrata érzelmű prózaírója például naplójába jegyezte: „Magyarország rabszolgáulam 1526 óta, Ausztria gyarmata. 1867 óta a miniszterek soha nemzeti célt nem találtak, a Tiszák csak a lavírozás politikáját folytatták. Mindenáron kényeszerű nyugalmat akartak fenntartani. Annyira meg voltak győződve Ausztria örök uralmáról, hogy egy hamis, hazug önállóság narkózisába fullasztottak mindent. Semmi nemzetépítő munkát nem végeztek: nem teremtettek egy új magyar népoktatást, új magyar földművelést, magyar ipart, magyar kereskedelmet. Konzerválni akarták a régi állapotokat, a régi, becsületes, vallásos, erkölcsös magyarságot. Hazug politikával, hazug irodalommal, hazug társadalmi szólásokkal misztifikálták

az életet, s nem vették észre a folyamatát, csak azt az eredményt, hogy a magyar paraszt magára maradt, önző uzsorás lett, a magyar kisiparos szétzillett, elmúlt, a magyar gyári munkás nemzetietlen socialista, a magyar kereskedelem kizárólag zsidó seft. Sehol, sehol nemzeti cél.”³

Ugyanez a reménytelenséget árasztó, végletesen pesszimista és hangsúlyosan etnicista hangvétel jellemzi Szabó Dezsőnek, a népi mozgalom eszmei előkészítőjének 1919 nyarán megjelent irányregényét, *Az elsodort falut*. A dualizmus kori Magyarországon Szabó szerint is „tudatlan, vak, itt felejtett tántorgó lelkek itták a halált. [...] Szerbnek, oláhnak, tótnak, szásznak, zsidónak lenni vallás, melynek fanatizmusa égő tettekbe kergeti hívőjét, hogy mint egy dogma parancsát, végezze feladat-életét vére egyházáért. A magyar egy régi buta, eunuk-sovinizmusba süppedve, vagy meggajdulva egy buta kozmopolitizmus meg nem emésztett zagyvalékától, képtelen a tetterre, a célra. Tótnak, oláhnak, zsidónak, az új, széles, világölelő ragyogó elvek is új fegyverek, melyekkel kiverekszi helyét a történelem asztalánál. A magyarnak ez is ernyedés, feloldás, visszahulló kar.” Különösen igaz ez Budapestre, a nagyra nőtt és a magyar őserőt jelentő vidéktől elszakadt mondén fővárosra. „Ha megfacsnák minden követ, magyar vér, magyar izzadás, magyar fájdalom csordulna ki belőle, s a rajta nőtt életben idegen élve, idegen nyelv, idegen kultúra uralkodik” – írta.⁴

Móricz, Szabó és általában a népi mozgalom dualizmus-kritikája persze nem azonosítható teljes mértékben Szekfűével. Míg utóbbi csak magát a dualista korszakot bírálta, s az annak kereteit kijelölő kiegyezést magasztalta, előbbiek magát a kiegyezést is súlyos kritikával illették. Az 1920-as és 30-as évekbeli publicisztikai írásaiban Szabó Dezső 1867-et – Kossuth és a korabeli függetlenségi tábor érvelését felújítva – többször olyan „végzetes évnek”, illetve „halálévnek” nevezte, amellyel „lekötötték a magyarságot a vele hasonló sorsú, hasonló végzetű kis népek szabadságakarata, önálló fejlődése ellen annak a germán túlsúlynak a biztosítására, mely rá nézve ép oly halálos fenyegetést jelentett, mint e kis népek számára. Holott minden magyar életérdek azt diktálta, hogy e kis népekkel keressünk megegyezést s a történelmi szolidaritás megváltó

¹ Részletesebben Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, 2015, Osiris Kiadó, 299–304.

² Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. 5. kiad. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 198–199.

³ Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek 1919*. S.a.r. Cséve Anna. Budapest, 2006, Noran Kiadó Kft. 248–249.

⁴ Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Harmadik kiadás. Budapest, év nélkül, Genius, I. köt. 163. és III. köt. 215.

útjait.” A kiegyezés tette lehetővé, hogy „idegen nemzetek építettek jövőt a magyarság testén”, miközben a politika szolgálóleányaivá züllött történetírók tollán „Deák Ferenc magyar csizmás Jézus Krisztussá ódáztatott, s a kiegyezés és a dinasztia a magyar megváltás egyetlen elképzelhető útjává”.⁵ Ugyanez a szemlélet jellemezte a népi mozgalom más alkotóinak, így például Féja Gézának, Kodolányi Jánosnak, a kiegyezést „ellenforradalomnak” nevező Veres Péternek és különösen Németh Lászlónak, a „harmadik út” leginvenciózusabb és leghatásosabb ideológusának a megközelítéseit. *Kisebbségben* című 1939-es és *Szekfü Gyula* című 1941-es írásában Németh egészen a 18. századig vezette vissza a Szekfü által már diagnosztizált „hanyatlást”. A „baj” tehát szerinte „nem hatvanhéttel kezdődött”; a magyar szellem és a magyar világ közötti szerves kapcsolat már korábban, legkésőbb a nyelvújítás korában, vagyis a 18. és a 19. század fordulóján megbomlott. Ám kétségtelen, hogy a kiegyezés, a magyar történelemnek ez a „legvégzetesebb szerződése” nem javított, hanem rontott a helyzeten. 1849 bukás volt, ám „erkölcsileg s végül materiálisan is kamatozó bukás”. 1867 viszont olyan „erkölcsi csapda, amelyből nem nyílt szabadulás”. Ezzel a szerződéssel – fogalmazta újra ő is Kossuth tézisé – a magyarság egy haldoklóhoz kötötte a jövőjét, miközben azt hazudta magának, hogy egy új ezredév alapjait vetette meg. Kétségtelen, hogy a nemzetiségekkel való megegyezés is, amit Kossuth javasolt, „hozhatott volna csalódásokat”, ám bizonyos, hogy „még egy országfelosztás után is más erkölcsi kondíciókban” kezdhették volna új életet a magyarság. S a fő felelős mindezt Deák Ferenc, akinek nem lett volna szabad letérnie az 1861-es, még „leghatározottabban negyvennyolcas” alapról, hanem a „reálunió” helyett ki kellett volna tartania a perszonálunió mellett. Deák mentségére mindössze az szolgál, hogy sokan szorították a megalkuvás irányába: mindazok, akik „megelégtették a félreállítás, az eladósodást, a terhes gyakorlati pályákat”, s akiknek „egy telt tőgyű államra volt szükségük, amely minden éhes szájba lógat csecset”.⁶

5 Szabó Dezső: A végzet ellen. (1938). In: Szabó Dezső: *Az egész látóhatár*. II. köt. Budapest, [1939], Magyar Élet, 170. és uő: *Az új magyar történetírás feladatai* (1928) in: uő: *Az egész látóhatár*. III. köt. 10.

6 Németh László: *Kisebbségben* (1939) és *Szekfü Gyula* (1941). In: Németh László: *Sorskérdések*. Budapest, 1989, Magvető Kiadó, 439–440. és 544–545.

A két háború közötti kiegyezés-diskurzus sajátos vonulatát képezték azok a történészek és történetpolitikusok, akik 48 és 67, illetve Kossuth és Deák emlékezetének az összebékítésére törekedtek. Közük tartozott a liberális Balla Antal, aki nem habozott beismerni, hogy Kossuth jóslatait sajnos igazolta a történelem. Kossuth igazságai mégis olyan igazságok, mint a fizikai törvények, amelyek „csak légtüres térben érvényesek”. Az adott helyzetben ezért nem ő, hanem Deák cselekedett „helyesen”. A „kiegyezési mű” nem volt tökéletes, de a 16. század óta, amikor sorsunk összekötöttett a Habsburgokéval, minden kényszerű megalkuvásunk közül ez volt a „legszerencsésebb”.⁷

A függetlenségi és népi tábor exponensei közül Bajcsy-Zsilinszky Endre vallott hasonló nézeteket. 1941-es történetpolitikai eszmefuttatásában 48 és 67 különbségét ő a „kurucos maximalizmus” és a „labanc minimalizmus” dichotómiájaként értelmezte. Deák Ferenc – írta – „nem elvi kérdésekben, nem az Ausztriával való personális vagy reális unió dolgában, nem a negyvennyolcas törvények értelmezésében és értékelésében állott szemben Kossuthal, hanem csak az erőviszonyok politikai mérlegelésében, vérmérsékletben, a nagy kockázattól húzódozó természetében és a Habsburgok trónfosztásának elítélésében. [...] Egyetlen percig sem lehet kétséges, hogy Deák nem azért tért át 1865-ben egy nagy államférfiúi élet minden addigi megnyilatkozásával ellentétben a negyvennyolcas alkotmány és vele egy sokszázados történelmi múltú szigorú perszonális unió elvi alapjáról, mintha a reális uniót jobbnak vagy éppen egyetlen lehetséges megoldásnak gondolta volna a magyar nemzet és a magyar államiság számára, hanem mert a Világos után bekövetkezett abszolutizmus lassan felőrölte a passzív rezisztencia erőit, és mert nem remélte, hogy Ferenc Józsefet és a bécsi udvart – állandóbb érvénnyel – nagyobb engedményekre rá lehessen bírni. Maga Deák a kiegyezést elfogadtató 1867-es nagy beszédében azzal érvelt, hogy többet egyelőre nem sikerült elérni a nemzeti szuverenitásért vívott harcban. Tehát nyilvánvaló, hogy többet szeretett volna elérni. [...] Tehát Deák igenis tovább akart haladni hatvanhétből kiindulva, negyvennyolc, azaz a perszonális unió felé”.⁸

7 Balla Antal: *Magyarország története*. Budapest, 1942, Singer és Wolfner, 237–238.

8 Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Budapest, 2008, Kairosz Kiadó, 20–21.

A 48 és 67 összebékítésére való törekvések sajátos alesetét képviselte a kommunista Révai József, aki a Tanácsköztársaság 1919-es bukása óta Moszkvában élt. 1932-es terjedelmes tanulmányában (*Marx és a magyar forradalom*) Marx és Engels megjegyzéseit alapul véve a magyar kommunista mozgalom legfőbb ideológusaként Kossuth 1848-49-es „nemzeti radikalizmusát” olyan „tüllengésnek” minősítette, amelynek hiányoztak a gazdasági-társadalmi alapjai. A Habsburgok és az arisztokrácia visszahúzó ereje és Kossuthék radikalizmusa között az elérhető „középarányos” célt véleménye szerint is a „középbirtokos nemesség és a burzsoázia blokkja” valósította meg 1867-ben.⁹ Bár a későbbiekben egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a dualista korszak társadalmi fejlődésének anomáliáira, mindenekelőtt a polgárosodás felemáságára és az egészségtelen földbirtokviszonyokra, azt a II. világháború végéig fenntartotta, hogy a kiegyezés – még ha a problémákra „antidemokratikus” válaszokat adott is – „történelmileg”, az „akkori viszonyok között elkerülhetetlen volt”. Mint a Kossuth Lajos személyének szentelt 1944-es írásában leszögezte: „Az 1848/49-es forradalom veresége, az 1858-as és 66-os válságok lezajlása után azokat a kérdéseket, melyeket alulról, a forradalmi-népi erőkkkel nem lehetett megoldani, megoldották felülről, az abszolutizmus és a burzsoázia paktuma útján”. „A 67-es kiegyezés teremtette helyzetet, a dualista monarchiát, a nem teljesen független Magyarországot tudomásul lehetett venni, mint a demokráciáért való harc egyelőre adott keretét”. A bajok azzal kezdődtek, hogy a politikai elit nem így, hanem „mint örökre szóló állapotot”, a magyar nép és a nemzetiségek elnyomására „kitűnően alkalmas hatalmi helyzetet” vette tudomásul. Az 1918-as háborús katasztrófa így végül igazolta a 67-tel szembenálló Kossuthot, ám ezt a szembenállást a maga korában utópizmusnak kell tartanunk.¹⁰ Ugyanebben és más írásaiban Révai többek között a birodalmi gondolattal való szakítás és a jövőbe mutató Duna-konföderációs elképzelése miatt is dicsérte Kossuthot. Ehhez azonban hozzátette: Kossuth terve nem egyszerűen utópia volt, hanem a maga korában a „társadalmi haladás szempontjából reakciós szerepet

9 Révai József: *Marx és a magyar forradalom* (1932). In: Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Második kiadás. Budapest, 1948, Szikra, 73–126. – Idézet a 124. oldalon.

10 Révai József: Kossuth Lajos (1944). Uo. 129–162.

töltött volna be”. Megvalósulása ugyanis Ausztria „szétporlasztásával” és a cári Oroszország behatolásának megkönnyítésével járt volna együtt.¹¹

Révainál kritikusan és egysíkúan értékelte a kiegyezést a hazai kommunista mozgalom fiatal történetpolitikusa: Mód Aladár. 1943-as könyvében, melyben 1514-től 1940-ig tekintette át a magyar történelmet, lényegében mindenben Kossuthnak adott igazat, akinek a kiegyezés útjára lépő politikusokhoz intézett pesszimista jóslatai „félévszázaddal később végzetesen beteljesedtek”. S bár az 1867 utáni évek konjunktúrát hoztak az „opponálásba belefáradt” magyar birtokos osztályra, „a közös vámterület további fenntartása és a tényleges gazdasági önállóságról való lemondás [...] az ország egészének gazdasági fejlődésére nézve igen súlyos következményekkel járt”. A kibontakozó kapitalizmussal szemben különösen a „dezorganizált falu”, a „szétforgácsolt parasztság” bizonyult képtelennek a védekezésre.¹²

Nem meglepő, inkább természetes, hogy a kiegyezés és a kiegyezést követő félévszázad legpozitívabb értékelései a Horthy-korszak antiszemitizmusa által sújtott liberális polgárság körében fogalmazódtak meg. Ignótus Hugó, a *Nyugat* egykori szerkesztője 1936-ban kifejezetten „aranykorként” mutatta be az 1867 utáni félévszázadot. Deák Ferenc – írta – nem „hatvenhetes”, hanem egész egyszerűen olyan „magyar volt, aki 1867-ben az akkori lehetséges legjobb elhelyezkedéssel biztosította nemzete életét”. Bár Tisza Kálmán rendszere kétségkívül eltérést jelentett attól, amit Deák Ferenc igen átgondoltan és bölcsen elképzelt, még ez a „Deák halálával elkövetkezett felemás és egyoldalú liberalizmus is csodáit művelte a nemzetépítésnek – s ami híja ennek volt, nem a liberalizmus miatt volt, hanem liberalizmus híján”. De még így is: „A társadalmi s a gazdasági élet valóban szabad volt, a boldogulás lehetősége megnyílt mindenki számára.”¹³

Az Ignótuséhoz hasonló, esszenciális igazságok kategorikus kimondását általában kerülve ugyan, ám hasonlóképpen pozitív képet festett a

11 Révai József: „Birodalom” és „hivatástudat” (1940). In: Révai József: *Válogatott történelmi írások*. I. köt. Budapest, 1966, Kossuth Könyvkiadó, 297–310.

12 Mód Aladár: *400 év közdelem az önálló Magyarorszáért*. Budapest, 1943. Bartsch Sándor: 139, 153. és 158.

13 Ignótus Hugó: Deák Ferenc. In: *Mai magyarok régi magyarokról*. Szerk. Fejtő Ferenc. Budapest, [1936] Szép Szó – Cserépfalvi, 187–203.

Harminc év után: 1988. január*

Nem volt sok időm az évkezdeten gondolkodni. Szerencsére hétfvével indult a január, így lehetett egy kis levegőt venni, de hétfőtől – negyedik – teljes fordulatszámmal folytatódott minden. Aznap már hozta Hidvégi Máté (mérnök ember, ott volt Lakiteleken) a Bethlen Gábor Alapítvány fölkérő levelét a tervezett magyar–zsidó tanulmánykötet szerzőinek: “Fél évszázaddal a magyar törvényhozás szégyenletes döntése után, amellyel származásuk szerint tett különbséget hazánk állampolgárai között, emlékeztetni kíván ez a vállalkozás és a jövőbe tekinteni, szót emelni az antiszemitizmus ellen – Bibó István szellemében. Tervezett könyvünk lelkületét a Halotti Beszédből mottóul választott idézet tükrözi: »...hogy az Úr őt Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezze«. A kötet írásai bármely műfajban készülhetnek, a szerkesztés mindenekelőtt az eszmét, a lelkiséget kívánja szem előtt tartani. ... A vállalkozás védnökeinek a Bethlen Gábor Alapítvány a következő összetételű szerkesztőbizottságot kérte föl: Benda Kálmán történész, Dávid Katalin művészettörténész, Für Lajos történész, Hanák Péter történész, Nyíri Tamás római katolikus teológus, Szabad György történész.” Mátéval ketten vállaltuk a szervezést és a szerkesztői munkát. Határidőként 1988. december 31-et adtuk meg. Jöttek is – elég lassan és nem túl nagy számban – kéziratok, de a vállalkozást sajnos elsodorta a történelem. Pedig a jövőző időket tekintve szükség lett volna tiszta és tisztázó szavakra, talán nem lehetett volna akkora

erővel folytatni a manipuláció (elhallgatás és előítéletekeltés) évtizedek óta bejáratott taktikáját a következő években. A “rendszer” pedig, tudjuk jól, nem igazán segítette az őszinte beszédet a közelmúlt e fájdalmas fejezetéről. Emlékszem jól, amikor néhány évvel ezelőtt az utolsó pillanatban tiltották be a zsidókérdésről tervezett történészvitát a Fiala Művészek Klubjában.

Hamberger Judit és Bába Iván neve van még zsebnaptáromban ennél a hétfői napnál, bizonyára irodalmi-szerkesztői teendőik miatt. Kedden pedig ifjú Bibó Istvánnal találkoztam megbeszélni, hogy áll a szervezendő budapesti református gimnázium ügye (szép számú aláírás gyűlt össze, gondoltam, talán már Tóth Károly püspök úrnak is megengedőbb róla a véleménye). És ami a legfontosabb teendő volt: a hónap végére tervezett budapesti fórum előkészítése. Nem emlékszem már, ki hozta elő a Jurta színházat, mint alkalmas helyet. Kissé hihetetlennek látszott, de 1987 tavaszán megnyílt a Népligetben egy magánérőből épített és működtetett színház. Romhányi László, az igazgató szerzett hozzá támogatást, állítólag saját pénzéből látott hozzá a kivitelezéséhez is. Politikai hátszél nélkül persze ez elképzelhetetlennek látszott. Azt rebesgették, hogy magának Berecz “elvtársnak” jótét lelke röpdösött az engedélyezés mögött. Mindenesetre tartottak benne előadásokat. Magyar Színkörnek nevezték, és XX. századi magyar drámákat vettek föl programjukba. Bíró Zoltán tárgyalt azután Romhányival, s így megoldódni látszott a hely problémája. Vagyis Budapesten készülhettünk egy nyílt fórum megtartására, akár 300–400 résztvevővel. A lakiteleki találkozó visszhangjának tapasztalatai nem egy tekintet-

* A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum számára készült kézirat. Az írás részlet Kiss Gy. Csaba *Harminc év után: 1988* című, készülő visszaemlékezéséből. A sorozat első része 2017-ben jelent meg a Nap Kiadónál *Harminc év után: 1987 – Személyes történelem* címen.

cepcióját kidolgozták, és Ferenc Józseffel elfogadtatták, „az adott viszonyok közt kétségtelenül a legjobb megoldást választották”.¹⁵

Eltérően a két világháború közötti időszaktól, amikor párhuzamosan láthattak napvilágot egymással polemizáló értelmezések, az 1945 utáni évtizedeket a régi gyökerű függetlenségi szemlélet és a történelmi materializmus szempontjainak szimbiózisa jellemezte egy olyan szemlélet keretében, amelyet nemzeti kommunizmusnak nevezhetünk. Ez mindenben Kossuthnak adott igazat, aki a nemzeti múlt egyik legnagyobb hőroszává magasztosult, míg Deák és társai hazaárulókká vagy enyhébb esetben elvtelen megalkuvókká stilizálódtak. 1956 után azonban fordult a kocka. A felkelést egyszerűen nem lehetett a szabadságharcos-függetlenségi hagyomány keretein kívül értelmezni, amelynek a nimbusza ennek következtében megtépázódott. Ismét felértékelődtek viszont a meggyezésre hajló mindenkori „labanc” törekvések, illetve kompromisszumok, amelyek a Kádár-rendszer lényegéhez tartoztak. A kommunista múltszemlélet keretei között és azokhoz alkalmazkodva újrafogalmazódtak a régi 67-es, Deák-párt érvei. A két irányzatot két kiváló történész nevével fémjelezzük: Szabad Györgyével és Kosáry Domokoséval, akik több alkalommal vitatkoztak egymással, de megegyezni sohasem tudtak. Napjainkban tanítványaik „felelnek” egymással, többnyire olyan nyelven, amelyet csak a beavatottak értenek.¹⁶

¹⁵ Baráth Tibor: *Magyar történet*. Kolozsvár, 1941, Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézete, 139–140.

¹⁶ Lásd erre Romsics Ignác: i.m.: 304–325.

dualista korszakról, s különösen magáról Deákról Gratz Gusztáv is hatalmas empirikus anyagot mozgató, 1934-ben megjelent kétkötetes politikatörténeti áttekintésében. „Deák Ferenc – olvashatjuk ebben – úgy áll az utókor előtt, mint aki nemzetének hagyományos függetlenségi és jogérzetét legtisztultabb – mintegy idealizált – alakban képviselte. Mintha azok a százados tapasztalatok, amelyekre a magyar nemzet vissza tekintett, az ő személyében testet öltöttek volna. Ha az a korszak, amelyben működése lefolyt, nem állana olyan közel hozzánk, kísértésbe jöhetnénk, hogy alakját legendásnak tartsuk, a nép fantáziája szüleményének, amelyben a magyarság egész belső lényét és egy hosszú történelemből levont tanulságokat egyetlen személyre ruházta át, ebben az egy személyben úgy szólván szimbolizálva azokat.”¹⁴

Bár eszmei és politikai értelemben fényévnyi távolságra álltak egymástól, a liberálisokkal nagyban összecsengő módon értékelte a kiegyezést a professzionális történetíróból szélsőjobb oldali propagandistává süllyedt Baráth Tibor is. A kiegyezéssel – írta 1941-es egyetemi tankönyvében – a magyarság olyan befolyáshoz jutott a Habsburg Birodalomban, amely minden szempontból biztosította számára „a nagyhatalmi állás és a nemzeti megerősödés” feltételeit, s a dualizmus korában, amelyet gazdasági, társadalmi és kulturális téren egyaránt a magyaránnyú fejlődés időszakaként jellemzett, ez be is következett. Deák Ferenc és társai tehát, akik a reálunió kon-

¹⁴ Gratz Gusztáv: i.m. I. köt. 22.

ben óvatosságra intettek bennünket. Témának a magyar parlamentarizmus kérdését választottuk. A megbeszéléseken (szokás szerint Bíró Zoli vagy Für Lajos lakásában) a logisztikai teendő-kért Lezsák Sanyi vállalta a felelősséget, a tartalmi részért pedig Bihari Miska. Most sem volt egyszerű, hogy kiket akarunk meghívni. Úgy döntöttünk, az ellenzéknek számító *Beszélő*-kör tagjait föltétlenül elhívjuk, sőt, a meghatározó személyiségeket külön-külön megkeressük. Kis Jánost, Kőszeg Ferencet, Tamás Gáspár Miklóst, Haraszi Miklóst. Magam részéről akkor elsősorban a választott módszerek tekintetében éreztem őket tőlünk különbözőnek. Úgy gondoltam, előrsként (avantgárd) lehet szerepük, de széles országos mozgalom elindítására nem biztos, hogy telnék erejükből. Hogy végül ki kit hívott meg, nem emlékszem. Nekem Haraszi Miklós jutott. Ha nem is közlelő, de ismertük egymást az egyetemről. Tudtam újbóloldali múltjáról, hogy mekkora ribilliót váltott ki Che Guevaráról írott verse (egészen a *Népszabadságig*), majd *Darabér* című szociográfiája – emiatt meg bíróság elé kellett állnia. De arra is emlékeztem, miképp óvott bennünket a magyar nacionalizmustól – 1969 őszén – a fiatal költők körében Utassy József fölszólalására reagálva, aki a határon túli magyarság iránti írói felelősséget hozta szóba. Telefonon beszéltek meg, hogy vasárnap délután (január 24-én) teszem tiszteletemet náluk. Egészen pontosan a Belvárosban a Fejér György utcában. Igazi polgári körülmények között – kávé és sütemény mellett – ment végbe beszélgetésünk – kölcsönös udvariaskodással. A meghívást január 30-ra a Jurta Színházba elfogadta.

November végétől folyamatosan jöttek a hírek a brassói munkáslázadásról. A nemzetközi sajtó hírei eljutottak Magyarországra. A Vörös Zászló Teherautógyár munkásai megelégték nyomorúságos helyzetüket, az állandó ellátási nehézségeket, talán tízezer nyien utcára vonultak, megostromolták a városi párházat, „Le a kommunizmussal”, „Le Ceaușescuval” – kiabálták, elkeseredetten törtek-zúztak. A rendőri erőknél nem sikerült megfékezniük őket, különleges katonai egységet kellett odavezényelni a mozgalom letörésére. Több száz tüntetőt letartóztattak. Óhatatlanul az 1976-os varsói Ursus gyár és Radom jutott eszembe. Ugyanazok a reflexek működtek a lengyel munkásokban. Talán mégis „robban a puliszka”. Brassóban 1967

tavaszán voltam először, érzelmeim fontos iskoláját jelentette nekem az az út. Fejér Pali bácsiéknál laktam, a katolikus templom mellett, náluk rendszeresen fogadtak magyarországi fiatalokat. A híreket hallva fölrémlett előttem a város történelmi főtere a városházával, meg mellette a híres Fekete templom, az európai gótika egyik szélső példája, délebbre-keletebbre már nincs efféle. Decemberben és januárban több alkalommal találkoztunk Mészöly Miklósék Városmajor utcai lakásában megvitatni egy szolidaritási nyilatkozat mikéntjét-módját. Ezekon a találkozókon emlékezetem szerint a házigazdán kívül részt vett Csoóri Sándor, Vásárhelyi Miklós és Für Lajos, Szabó Miklós meg két Magyarországra áttelepült értelmiségi: Bodor Pál és Köteles Pál. Bodorral először futólag, nem emlékezett rá pontosan, még 1969-ben Árkoson (nem messze Sepsiszentgyörgytől) találkoztam. Nagy ember volt akkor, a Román Televízió magyar adásának a vezetője. A Nagyváradról ájtott Kötelessel pedig valamelyik hazai irodalmi rendezvényen találkoztam (a szélsőséges román Erdély-könyvet bíráló írása miatt majdnem elbocsátották a *Tiszatáj* szerkesztőit). A szöveg megfogalmazására ültünk össze, s a szokásos egyeztetés aprómunkája mellett rendszerint a két Pál között sistergett a levegő. Lehetett ennek valami korábbi oka, amiről mi nem tudtunk. Olyannyira, hogy Köteles fölállott egyszer, hogy ő nem folytatja velünk tovább. Az elkészült nyilatkozatot végül a következők jegyezték: Benda Gyula, Bodor Pál, Csoóri Sándor, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Mészöly Miklós, Szabó Miklós, Vásárhelyi Miklós. Vitathatatlanul „koalíciós” együttes.

Január 19-én tartottunk Für Lajos lakásában nemzetközi sajtótájékoztatót. Vásárhelyi Miklós volt a moderátor. Négy-öt külföldi újságíró (Reuters, AFP például) jött el, többen voltunk ott magyarok. A nyilatkozatot sikerült angol és román változatban is elkészíttetni: „Román Barátaink!” – volt a megszólítás. „Brassó és Temesvár azt tanúsítja, Romániában ma már mindenki számára világos, hogy az egyetlen igazi veszedelem – Ceaușescu országos csődbe taszító politikája. Reméljük, hogy Romániában románok és más nemzetiségűek összefognak a közös veszedelem ellen” – így szólt felhívásunk kezdete. És amiről mára megfellegettünk, létezett akkortájt Magyarországon a Romániából elmenekült románok *Romania Libera* nevű csoportja, ők január

26-án válaszoltak nyilatkozatunkra (melyet rövid időn belül több mint háromszáz magyar értelmiségi írt alá): „Honfitársaink nevében legforróbb köszönetünket nyilvánítjuk az együttérző üzenet aláíróinak...” Remélni lehetett, hogy a szélsőségesbe fordult zsarnokság közelebb hozzá egy-máshoz a két nemzetet.

Bihari Miska úgy tervezte, hogy a fórumra a szakmai hozzáértést biztosítandó, elhívja a jogi karról Schmidt Péter professzort és Kukorelli Istvánt, Király Zoltán pedig szól néhány képviselőtársának. Most bőkezűbben mérlegelhettük a meghívandók körét, lehet akár 300 fő. Lezsák Sanyi elmondta, hogy rendezői csoportot szervez Dragon Pál (szentendrei Petőfi Egyesület) segítségével, elmennek megtekinteni a helyet és környékét. Talán már egy hetünk sem volt január 30-ig, amikor becsapott a bomba: párttagoknak nem szabad részt venni a rendezvényen! Sem tudósoknak, sem képviselőknél. Hogy pontosan milyen formája volt a tiltásnak, hogy miképpen közölték az illetőkkel, nem tudom. A lényeg, hogy ott álltunk tanácsstalanul, mivel kidőlt a tervezett tanácskozás egyik oszlopa. A meghívott jogászok párttagok lévén, nem tudnak eljönni. Nem vállalta a részvételt Bihari Mihály és Király Zoltán sem, Bíró Zoli viszont azt mondta, őt ez a tiltás nem érdekli. De jogász előadó nélkül elég féloldalas volna az egész. Akkor jutott eszembe Sólyom László, kérdezem Biharit, mi a véleménye róla. Nincs kifogása ellene, mondta, rendes ember. Ha egyetértetek vele, mondtam a többieknek, fölhívom. Magyaráztam neki, miről volna szó, nagyjából 15–20 perces előadásra kérjük. Nem kellett sokat kapacitálnom, elfogadta a meghívást. Közülünk Bíró Zoltán, Csurka István, Für Lajos készült fölszólalással, s csatlakoztam hozzájuk én is.

Január 26-án Mosonmagyaróváron tartottam előadást a XX. századi lengyel történelemről az agráregyetemen. A hallgatók klubjába sokan eljöttek, a szervezők előrebocsátották, hogy valószínűleg lesznek ügyeletes „fülek” is. Másnap Pannónhalmára voltam hivatalos. A bencés atyákat (Korzenszky Richárdot, Somorjai Ádámot, Nagy Endrét) néhány évvel azelőtt ismertem meg, amikor Móser Zoli elvitt engem Trabantján elkísérni Nemes Nagy Ágnes író-olvasó találkozóra a gimnáziumba. Akkor jól beszélgettünk a szerzetes tanárokkal. Ezúttal viszont én tartottam előadást Richárd atya osztályában (magyar- vagy történelemóra keretében) a magyaror-

szági változásokról, persze betartván a szükséges óvatossági szabályokat. Nem volt afelől semmi illúzióm, hogy a hatalom gondosan számon tartja és figyelemmel kíséri az egyházi intézményeket. Hazajövet után még Bojtár Endrével tartottunk megbeszélést a szervezendő Vincenz-konferenciáról. Stanislaw Vincenz a XX. század fölfedeztetlen (sajnos, részben máig, még hazájában is) nagy lengyel írója, aki a második világháború alatt közel hat évet töltött Magyarországon. A Felczak-emlékkönyv sikere után határoztuk el, hogy az író születésének 100. éve alkalmából (1888. november 30.) nemzetközi konferenciát rendezünk életművéről Budapesten.

És azután: január 30. szombat, Jurta. Kiss Ferenc jutott eszembe, a szellemes-ironikus név, a Hurál az ő találománya volt. Tudtuk, tréfa, bár nem egészen az. Hogy így nevezte el a baráti találkozók alkalmait. S ebben nem annyira délibáb csillogott, mint inkább finom adag a kellő öngúnyból. Most meg jurtába készülünk. Ha jól emlékszem, fél 10 órai kezdést terveztünk. Jóval korábban megérkeztem a Népligetbe, nem volt sok időm töprengeni a különös épület formáján, a kőből épült színház tetőinek négyszöge valahogy nem volt harmóniában a hagyomány szerinti jurta kör formájú alaprajzával. A szervező csoport már munkálkodott, előre elkészült a meghívottak listája. Belépéskor a jelenléti ívet (nevet és lakcímet kérdeztünk csupán) kellett aláírni, és befizetni az 500 forintos hozzájárulást. A színház bejárata előtt sétált Bihari Mihály, nem került beljebb, figyelmeztetni akarta azokat, akik esetleg nem tudtak a tiltásról. Lassan szállingózni kezdtek a külföldi újságírók. Nem értettem, miért rögtön azt a kérdést szegezték nekem, ki ennek a szervezetnek az első számú embere, elnöke. Ilyen nem volt, de nem egy újságíró kötötte az ebet a karóhoz, így azután Bíró Zoltánt mondtam, akiről tudtam, hogy nem metaforák nyelvén mondja majd el nekik, mire vállalkoztunk. A megbeszéltek szerint az elnöklés rendje így következett: Fekete Gyula, Bíró Zoltán, Für Lajos. A színpad közepén állott egy asztal a jelképes elnökségnek, mintegy a rendezvény „népfrontos” jellegét hangsúlyozván. Ha nem csal emlékezetem, ott ült egymás mellett az MDF néhány szervezője meg Esterházy Péter, Mészöly Miklós és Vásárhelyi Miklós. Nem panaszkodhattunk az érdeklődés hiányára, lassan megtelt a színházterem, a bejáratnál eltartott egy darab ideig a meghívottak bebo-csátása. Volt bennem persze némi izgatottság, de

nem éreztem történelminek a helyzetet. Ilyenkor nincs mód arra, hogy az ember mérlegelje, miről is van szó, teendők vannak, gyakorlati kérdések, a legfontosabb, hogy minden rendben menjen, nehogy félrecsússzon, hogy jól tudjuk kezelni az esetleges provokációt. Hallgattuk sorjában a fölszólalásokat. Sólyom László nagy ívű bevezető előadásában a nyugati demokráciák gyakorlatából kiindulva elemezte a parlamenti képviselők viszonyát az államigazgatáshoz, hogy mi szükséges a valódi ellenőrző funkció gyakorlásához. Csurka István szellemesen érzékeltette annak az országgyűlésnek az ellentmondásos kettősségét, mely egyszerre szeretné megjeleníteni a népszuverenitást és a párt akaratát. Für Lajos történeti áttekintést adott a történelmi előzményekről, a magyar parlament és alkotmány hét évszázados múltjáról. Szabad György az 1848-as népképviselési országgyűlés példáját idézte. A parlament szerepével, lehetőségeivel számos fölszólalás foglalkozott, érintette például az alkotmányjogász Halmai Gábor, Fasang Árpád és Mécs Imre. A továbblépés lehetőségeit mérlegelte Kis János, aki egyetértett azokkal, akik a parlament fölértékelését hangsúlyozták, szerinte a párt hatalmának törvényes korlátozása lehetne az egyik cél. Méltán keltett hatást a jelenlévők körében Konrád György fölszólalása. Irodalmi ihletettséggel kérdőjelezett meg kényes politikai határokat, parlamentarizmus nem lehet szerinte ellenzék nélkül, egy alternatív társadalmi parlament szükségességét hangoztatta, melyet baráti körök, társaságok, egyesületek, autonóm kis-közösségek hálózata alkothatna.

Fontos szála volt a tanácskozásnak a hatalom és társadalom közötti valódi párbeszéd megteremtésének a problémája. Bíró Zoltán kiinduló megfontolása az volt, hogy a szükséges párbeszédhez meg lehet találni mind a két oldalon – a hatalomén és a társadalomén is – a reformnak elkötelezett erőket, mindenekelőtt közöttük kell megteremteni az eszmecsere lehetőségét. Csengey Dénes föltette azt a kérdést, vajon készen áll-e a hatalom valóságos párbeszédre. Bertha Zoltán debreceni barátunk független társadalmi testület megteremtését szorgalmazta, amely képes lenne megszólaltatni a másik fél hangját. A provokáció sem maradt el, egy Varga nevű úr népszavazást javasolt a szovjet hadsereg magyarországi tartózkodásáról. Éreztem, ahogy a levegő megfeszül egy pillanatra, de a jelenlévők fegyelmezetten viselkedtek, nem reagáltak, mintha mi

sem történt volna. Meghallgattuk a frissen (egy-két napja) alakult Menedék Bizottság javaslatait az egyre több erdélyi – és már nem csak magyar – menekült ügyének lehetséges rendezéséről.

Magam a tanácskozás utolsó harmadában kértem szót:

“Tisztelt Fórum!

A későbbi fölszólaló abba a helyzetbe kerül, hogy rövidítheti mondanivalóját, hiszen sok mindent elmondtak már előtte, amire ő is gondolt. Számos hozzászólóhoz csatlakozom egyetértően, például Csurka István, Halmai Gábor, Sólyom László, Konrád György és mások gondolataihoz. Szó volt a népszavazásról mint jogintézményről, jelzem, Lengyelországban nem régen vezették be, tavaly ősszel került rá sor először, ismeretes, hogy milyen eredménnyel. Engem a parlament kérdésköre mellett elsősorban a párbeszéd kérdése foglalkoztat, hiszen a Magyar Demokrata Fórum éppen ennek a színtere kíván lenni. Őszintén szólva az országgyűléssel kapcsolatban az országban sokféle pesszimizmus tapasztalható, nemigen hisznek benne, hogy ott az érdekeiket képviselik. A szkepticizmus okát számos tényben lehet keresni, mindenesetre elgondolkodtató, hogy az ország lakosságának politikai hitvallás szerinti összetételét mennyire nem tükrözi a magyar parlament, hiszen köztudomású, hogy képviselőinek mintegy háromnegyed része tagja az MSZMP-nek. Így tehát közelebb áll a politikai, mint a honpolgári társadalomhoz. Egyáltalán: az utóbbi időben az volt az ember benyomása, hogy a közvetítésre hivatott szervezetek, intézmények feladatukat egyoldalúan látták el, gondolok a társadalmi szervezetekre, művészeti szövetségekre. Egy év alatt például a Magyar Írószövetség vezetőségének az 1986-os közgyűlésen szerzett tekintélye erkölcsileg megkopott. A magam részéről ezért föltétlenül igaznak tartom a Lakiteleki Nyilatkozatnak azt a megállapítását miszerint: »A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése«.

A dialógus, közmegegyezés és hasonló kifejezések az utóbbi hónapokban a politikusok, a tömegtájékoztatás nyelvezetében a leggyakoribbak közé számítanak, de tartok tőle – hogy mint más fogalmak esetében is – különböző tartalmakat értünk rajta. Azt mindenképpen pozitívumnak lehet tartani, hogy mindenki a párbeszédet emlegeti. Hiszen a párbeszéd olyasmint sugall, hogy

felek vannak, hogy valamilyen tagoltságról van szó. De amint az országgyűléssel kapcsolatban mondtam: lényeges kérdés, hogy milyen helyzetben van a parlament a politikai hatalom és a honpolgári társadalom között. A párbeszédéről szólva tisztázni szükséges, hogy ki beszél kivel, és ki kinek az érdekében. A párbeszédhez partnerekre van szükség. Amíg ezt nem tisztázzuk, üres szólam marad a »nemzeti közmegegyezés«. Magam részéről azok közé tartozom, akik számára alapvető tény állam és társadalom kettőssége. Itt szeretnék egy szerény nyelvhasználati javaslatot tenni: ne állampolgárokról, hanem inkább honpolgárokról beszéljünk. Úgy gondolom, hogy a politikai vezetésnek – mint egyik partnernek – kell dialógust folytatni a társadalom képviselőivel. A mostani intézményrendszer túlságosan államosítva és központosítva van, a tömegtájékoztatás egyoldalú függésben van tőle. Nézetem szerint a Magyar Demokrata Fórumnak elsősorban a párbeszéd másik résztvevőjét kell megformálnia – minél szélesebb részvétellel. Sajnálatos, hogy a mai alkalomra meghívott képviselők csak olyan csekély számban jelentek meg körünkben. Viszont mindenképp örömdetes, hogy sokan eljöttek olyanok is, akik nem voltak ott Lakiteleken. A Fórumnak a társadalom nevében kell autentikusan beszélnie. Igazi párbeszédet csak autonóm partnerek folytathatnak. Amikor én a lakosság kifejezést olvasom vagy hallom, és ez gyakran megtörténik, passzív tömegekre gondolok, olyan egyének halmazára, akiknek kötelességei vannak elsősorban, szerepük tárgy- és eszközjellegű. Ahogy Lakiteleken is mondtam: fontos feladat a partner alanyiségének a megteremtése. Ez pedig fölülről nem alakítható ki. Elképzelhető persze a Magyar Demokrata Fórum mint egy újabb bizottság, egyesület, tagozat valamelyik meglévő társadalmi keretben, de úgy gondolom, tapasztalataink némi bizalmatlanságra intenek. Lakitelek valami olyasmint jelzett, hogy lépni kell, új formákra van szükség. Múlnak a hónapok, és semmi nem változik, azokat, akik keresik a kiutat, nemegyszer gyanú övezi.

A Magyar Demokrata Fórum abban játszhatna fontos szerepet, hogy e csoportok véleményét továbbítaná, közvetítené – a partner pozíciójából. Olyan partnerként, amelyik éppen azért kíván beszélni, amiért a politikai vezetés is részvételt, aktivitást kér a társadalomtól. A katasztrófa elkerüléséért. Ez a minimális és szükséges közös

alap: mindazoknak az együttműködésére szükség van, akik kilábolást kívánnak és elkerülni a katasztrófát, az összeütközéseket, az elégedetlenség robbanásait. Rosszhiszeműség, pozícióföltés, hatalomvágy diktál olyasmint, hogy aki a törvényes keretek között akarja elmondani a véleményét, tegyen még külön tiszteletköroket, vegyen részt bizonyos rítusokban. A szocializmus kifejezés jelentését például mindenáron a maga értelmezésében kívánja használni a politikai hatalom. Elégnek kellene lennie az alkotmány és a törvényesség elfogadásának. Vajon lemondhatunk azok részvételéről, akiknek nézetei a liberalizmus újabb áramlataihoz állnak közel, akiknek értékei keresztyén értékek, vagy akiket a nyugat-európai terminológia szerint szociáldemokratának lehetne nevezni? Vajon még akkor sem volnának elfogadható partnerek, ha tiszteletben tartják az ország törvényeit?

Természetesen ha a Magyar Demokrata Fórum közvetítő kíván lenni, és fórum a szó klaszszikus értelmében, nem szűrhet ki eleve bizonyos hangokat, nem erősíthet föl önkényesen másokat. A párbeszédet folytató honpolgári társadalom sokféleképpen tagolt, érdekek és fölfogások szerint is. A magyar értelmiség tagoltsága, csoport-szerkezete nemcsak nehezen írható le, hanem néhány ponton kényes kérdés is. Úgy gondolom, el kell kerülni olyan mesterséges sémák alkalmazását, amelyek vagy-vagy logikával osztályoznak, és föllállításuk eleve azt szolgálja, hogy az értelmiség jobban kezelhető, manipulálható legyen. Nem nehéz kitalálni, az ún. népi-urbánus kettősségre gondolok. Jó lenne végig gondolni, kinek hasznos, ha ilyen szembeállításban nézzük magunkat. Viszont értelmetlen volna figyelmen kívül hagyni a csoportérdekek és a politikai fölfogás különbözőségeit. Igen nagy szükségét érzem a különféle megközelítések árnyalt és alapos megfogalmazásának. Hogy jobban lehessen tájékozódni és akár választani is a kínált javaslatok, irányok között. Hogy jól ki lehessen venni a Fórum különböző színeit, és alkalom legyen a párbeszédre – egymás között is.

Azzal fejezem be, hogy a kedvezőtlen jelek ellenére bízunk kell a párbeszédben, de tennünk kell érte nekünk magunknak is. Ha van rá esélye az országnak és a magyarságnak, akkor ez a párbeszéd esélye, a politikai vezetés és a honpolgári társadalom közötti igazi párbeszédé. Megkezdeni talán már ma is késő.”

► ERDÉSZ ÁDÁM

Történetek a vidéki rendszerváltozás kezdeteiről*

Ahhoz, hogy egy korszak történetét feltárjuk, hogy az események mögötti ok-okozati összefüggéseket többé-kevésbé objektívan leírassuk, úgy harminc év távlatra van szükség. A rendszerváltozás kezdete óta éppen egy emberöltő telt el, ez idő alatt számos visszaemlékezés, forrásközlés feldolgozó munka jelent meg. Létrejött a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum. Ugyanakkor ami eddig lezajlott, az a huszadik századi történetünkben oly fontos változás feldolgozásának csupán első lépése. Egyelőre sok a fehér folt, ma még feltáratlan a rendszerváltozás vidéki történetének nagyobb része is. Írásomban a rendszerváltozás gyulai történetének kezdeteit szeretném felidézni. A figyelmet elsősorban az 1980-as évek végén Gyulán elsőnek színre lépett ellenzéki szervezet, a Magyar Demokrata Fórum megalakulására és működésének első időszakára fordítom. Jelen írás egy nagyobb tanulmány része, a helyi rendszerváltozás történetét vizsgáló kutatás a fordulat többi tényezőjét is számba veszi.

Kivételesen szólni kell a beszélő pozíciójáról is: történész-levéltáros lévén, magától értetődő, hogy a kéziratot, nyomtatott és oral history-források lehetőleg teljes körű számbavétele és elemzése révén próbálom az eseményeket és a folyamatokat rekonstruálni. Viszont a most felidézendő történeteknek magam is szereplője voltam. Mivel a rendszerváltozás első időszaka alig dokumentált, támaszkodom a magam emlékeire is. A „személyes érintettség” mellett ugyanúgy törekszem az objektivitásra, mint más munkáimnál.

* Az írás egy, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum számára készülő nagyobb munka részlete.

Az első lakiteleki találkozó

Az 1980-as években szembetűnővé váltak a szocialista rendszer válságtünetei. A piaci törvények kiiktatásával felépített gazdasági rendszer egyre kevésbé bírta a versenyt a tőkés világgal. A válságtünetekkel küszködő gazdaság nem tudta garantálni a nyugatihoz képest szerény élet-színvonal megtartását sem, sőt veszélybe került a rendszer legfontosabb eredményének tekintett szociális biztonság is. Nem volt ez másként a szocialista tábor „legvidámabb barakkjának” tekintett Magyarországon sem. A nyolcvanas években szaporodott azoknak a társadalmi csoportoknak a száma, amelyeket a rendszer már nemcsak integrálni, de semlegesíteni sem tudott. Kicsiny, a nyílt szembenállást vállaló ellenzéki csoportok megteremtették az úgynevezett második nyilvánosságot. A szamizdat kiadványok nagyon kevés emberhez jutottak el ugyan, de a nyugati magyar rádióadók révén hatókörük megsokszorozódott. Egyes, szamizdatot kiadó csoportok, elsősorban a *Beszélő* szerkesztősége, az értelmiségen belül pó-lusképző erővé váltak. Kulturális területen egyre gyakrabban robbantak ki konfliktusok meghatározó értelmiségi csoportok és a hatalom között. A legnagyobb visszhangot az Írószövetség 1986-os közgyűlésén lezajlott összecsapás váltotta ki. A hatalom és egyes értelmiségi csoportok között zajló konfrontációnál is jóval nagyobb hatása volt annak, hogy bizonyos – akár a rendszer falain belül lévő – gazdasági erők úgy érezték, az adott struktúra akadályozza érdekeik érvényesítését. Ezek a gazdasági erők ott voltak a párton belüli reformtörekvések mögött is, de az adott struktúrán kívüli lehetőségeket is keresték. S ami akkor

kevésbé látszott, de mégis a legfontosabb volt, a gazdasági erőfölényt követve a katonai egyensúly is felbillent, és az Egyesült Államok domináns helyzetbe került. Mindezen, már akkor is érzékelhető tényezők ellenére a diktatúra intézményrendszere változatlanul működött. Sejtteni sem lehetett, hogy gyors összeomlás vagy hosszú, keserves agónia következik-e.

A válságtünetek egy a gyulaihoz hasonló csendes kisvárosban is érezhetőek voltak, noha semmi sem utalt arra, hogy küszöbön áll a rendszer összeomlása. Szamizdat kiadványok előfordultak a városban is, de ezek csak zárt értelmiségi csoportokhoz jutottak el. Gyulán, a város történelmi múltjából adódóan a tradíciók, a hagyományos városkép védelme kínált lehetőséget a szembenállás kifejezésére. Halmos Béla építész-mérnök – a népzeneész édesapja – vezetésével korábban egy meglehetősen kockázattal járó és részben sikeres belváros-védő akció is lezajlott. Aztán 1987 őszén történt valami: a személyes információs csatornák és főként a nyugati magyar rádióadók arról számoltak be, hogy szeptember 27-én Lakiteleken összegyűlt mintegy 180 ember, köztük nagyon sok meghatározó értelmiségi, akik az ország helyzetét tárgyaló hosszas tanácskozás után elfogadtak egy drámai hangú nyilatkozatot, és javasolták a Magyar Demokrata Fórum létrehozását. A nyilatkozatban arról volt szó, hogy a magyarság „önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbszerűen hiányos”. Hogy a létrehozandó Fórumot a szervezők mire szánták, a szövegből pontosan nem is derült ki. Csupán annyi látszott bizonyosnak, hogy a szervezet a nyilvános társadalmi párbeszéd, a kiütkezés színtere kíván lenni. Ugyanakkor az, hogy nem csupán egy nyilvános fórum létrehozásáról esett szó, hanem a Magyar Demokrata Fórumról, arra is utalt, hogy itt valamilyen formális szervezet alakult. Nyilván nem a véletlen műve volt ez a lebegtetés. Azóta Kiss Gy. Csaba *Harminc év után: 1987* című könyvében részletesen megírta, hogy milyen gondos mérlegeléssel keresték a szervezők azt a szervezeti és működési formát, amellyel minél több, rendszer iránt kritikus csoportot tudnak „népfrontszerűen” megmozdítani.

Maga a találkozó az autokratikus rendszerekben szerveződő ellenzéki értelmiségi mozgalmak jellemző jegyeit viseli magán. A politikai túlhatalom miatt az ellenzéki törekvések politikai

színtéren nem tudnak megjelenni, helyett értelmiségi fórumokon jelentkeznek, és a kezdeményezőik közvetett módon próbálnak hatást gyakorolni a társadalomra és a hatalomra. Volt azonban ennek a találkozóknak néhány különleges jellemzője: jelen volt és felszólalt ugyan a szamizdatot kiadó ellenzék emblematisz alakja, Konrád György, ám a jelenlevők többsége a szocialista struktúra keretei között működött, noha korábban közülük sokan konfliktusba keveredtek a Kádár-rendszerrel. A meghívottak között foglalt helyet Pozsgay Imre, a Hazafias Népfőrt főtitkára is. Jelenléte bizonyos védelmet ígért a tanácskozás résztvevőinek. A szervezők láthatóan arra törekedtek, hogy olyan szervezetet teremtsenek, amely alkalmas az akár állásvesztéssel, rendőrségi presszióval járó, nyílt szembenállást nem vállaló, szélesebb rétegek politikai aktivizálására.

„Én most kiszaladok!”

A lakiteleki találkozó szervezői jól kalkuláltak, a tanácskozásnak meglehetősen nagy visszhangja támadt, annak ellenére, hogy a nyilatkozat csak novemberben egy *Magyar Nemzet*-béli Pozsgay-interjúba ágyazottan jelent meg. Nem lehetett tudni, hogy mi lesz ebből a tanácskozásból, de a várakozás növekedett. Annál is inkább, mert a Fórum Jurta Színházban – a parlamentarizmusról, a kisebbségi kérdékről – tartott, nagy visszhangot kiváltó tanácskozásai jelezték, hogy a Magyar Demokrata Fórum valóban működik. A Fórum vezetői személyes kapcsolati hálójukat felhasználva folytatták a vidéki szervezést. Gyula felé az irodalomtörténész Kiss Gy. Csabának volt kapcsolata. Egy környezetvédelmi szakembert, Kósa Ferencet – Kósa László néprajztudós testvérét – kereste meg, hogy segítsen egy olyan helyet találni, ahol 10–15 embernek elmondhatná, mi is történt a lakiteleki sátor alatt. Erdmann Gyula, a levéltár akkori igazgatója vállalkozott arra, hogy helyet ad Kiss Gy. Csaba előadásának és a beszélgetésnek. A rendezvény körül bábáskodók személyes ismeretség és megérzés alapján meghívtak tizenegynehány embert, olyanokat, akikről úgy gondolták, érdeklődnek a mozgolódás iránt. A később szóvivői posztot is betöltő irodalomtörténész összefoglalta a találkozó legfontosabb eseményeit, bemutatta az akkor még nem ismert szereplőket, és videokazettáról lejátszotta a felszólalások néhány részletét. A beszélgetés azzal zárult, hogy két

személyt meghívott a következő, szeptember 3-án sorra kerülő találkozóra.

Erdmann Gyula és jómagam vállalkoztunk erre az útra. A Lezsák-portán ismét felállított sátorról már sokan írtak, sok egymással is vitázó beszéd hangzott el. Olykor nem is volt könnyű eligazodni a későbbi politikai törésvonalakat világosan kirajzoló szódsungelben. A legfontosabb azonban az volt, hogy a résztvevők úgy döntöttek, a Magyar Demokrata Fórum egyéni tagsággal rendelkező mozgalommá, szervezeté – ez később nagy vitákat, sőt konfliktusokat váltott ki – alakul, és megkezdí fővárosi és vidéki csoportjainak létrehozását. A tanácskozásról hírt adott a Kossuth Rádió, erről még ott helyben értesültünk, s a következő héten képpel illusztrált tudósítást hozott a *Magyarország* című hetilap. A kép éppen a mi asztalrészünket mutatta, ahol Szabad György, Gergely András, Albert Gábor – azaz nagyjából történések között – üldögtünk. A felvétel pillanatában odatelepedett Sinkovits Imre is.

Októberben, a békéscsabai szervezet alakulásakor egymást korábban nem ismerő gyulaiak is részt vettek: Oláh Jenőné Kántor Nóra, Markó István, Gedeon József és Elek Tibor. Gyorsan zajló egyeztetések után Oláh Jenőné lakásán gyűlt össze vagy 15 ember, hogy döntsön a gyulai szervezet esetleges létrehozásáról. A lehetőségeket és a kockázatokat latolgató beszélgetésben fordulatot hozott Kander Zoltánnak, a Gyulai Pándy Kálmán Kórház későbbi főigazgatójának megszólalása. Kipling *Riki-tiki-tévi* című írásának egyik szereplőjét idézte fel. A kígyókat pusztító bátor mongúzról szóló történet egyik szereplője egy félős kis állat, Csucsundra, aki mindig ahhoz gyűjti a bátorságot, hogy egyszer kirohanjon a szoba közepére, de sose meri megtenni. „Úgy döntöttem, én most kiszaladok!” – zárta rövid, ám annál hatásosabb hozzászólását a doktor úr. Mivel a többség már alig várta, hogy „kiszaladhasson”, el is dőlt a legfontosabb kérdés, azaz összeállt egy tizenegy fős szervező csoport, akik nyilvánosan, nevükkel vállalták az MDF helyi csoportjának szervezését. 1988 politikai szempontból már rendkívül mozgalmas és élénk időszak volt: március végén alakult meg a Fidesz, amely ellen az első időszakban a hatalom elég keményen próbált fellépni. Májusban alakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata, novemberben jött létre az Szabad Demokraták Szövetsége,

és e szervezetek mellett egész sor civil szervezet, párt és alkalmi társulás lépett színre. Az év folyamán néhány nagy budapesti demonstráció jelezte, hogy a frissen megjelent politikai erőknél több ezer főre rúgó aktív támogatója van.

A változás szelei természetesen Gyulán is érezhetőek voltak, és ez kedvező hátteret teremtett a helyi szerveződéshez. Mivel a gyulaiaknak az MDF Ideiglenes Elnökségéhez történész vonalon volt a legerősebb kapcsolata, a Fórum nyilvános bemutatására Für Lajost hívtuk meg. A jeles történész Magyar Demokrata Fórumot bemutató előadására november 17-én a Jókai Művelődési Házban – ma a Gyulai Várszínház kamaraterme – került sor. Ebben az időben a megyei napilap, a *Békés Megyei Népiújság* már hírt adott az MDF-szervezetek alakulásáról, s a rendezvény előtti nap Für Lajos előadásáról is megjelent egy pár soros tájékoztatás. A meglehetősen nagy terem tele is lett; a másik oldal is szép számmal képviseltette magát. Volt is egy kis összecsapás, amikor Für Lajos 1956-ot forradalomként említette, de a hangulat barátságossá vált. Érződött, hogy a jelenlevők többsége nagyon erős várakozással tekint az első gyulai ellenzéki szervezet létrejötté elé.

Az MDF városi szervezetének megalakulására november 24-én került sor. Az új szervezet a Hazafias Népfőnt székházában kapott helyet, az Esze Tamás utcai épület lett hosszú időre az otthona. A jegyzőkönyv szerint 120, az eseményről beszámoló *Békés Megyei Népiújság* cikk szerint mintegy 100 fő jelenlétében került sor az összejeövetelre, amelynek végén 56 fővel alakult meg a Magyar Demokrata Fórum Gyulai Városi Szervezete. Az általánosan megfogalmazott célok között szerepelt a pluralitás megteremtése, a társadalom mozgósítása az általános gazdasági és társadalmi válságból való kilábalás érdekében. A szervezet ideiglenes elnökségévé a szervezőket választották, a névsor a következőképpen alakult: dr. Pocsay Gábor, Markó István, Gedeon József, dr. Kereskényi Miklós, Elek Tibor, Markovits György, dr. Oláh Jenőné, Szilágyi Sándor, Teleki Ferenc, Petróczki Zoltán, valamint e sorok írója. Az első pillanatban a meghatározó személyiségek közé lépett dr. Lipták András, Krész Ferenc és id. Görgényi Ernő, de a sort lehetne még folytatni. A szervezőkből lett első elnökség tagjai között hét tanárt, egy orvost, egy vállalkozót, egy kórházi asszisztent és egy levéltárost találunk. Ez a foglalkozási megoszlás világosan mutatja, hogy a

gyulai MDF – az országos szervezethez hasonlóan – értelmiségi mozgalomként indult. Bár az irányítók köre nem volt túl „diverzifikált”, mégis szerencsésen alakult az elnökség összetétele: voltak kitűnő szervezők, nem hiányzott az intellektuális erő, a kapcsolatrendszer sem. Érdemes egy pillantást vetni az elnökséggé választott szervező csoport tagjai által befutott pályára. A nagyjából fiatal emberek többsége számottevő szakmai karriert ért el. Gedeon József a Gyulai Várszínház igazgatójaként nemzetközi rangú nyári színházzá formálta a gyulai teátrumot. A másik kiváló szervező, Markó István – rövid politikai pályaszakasz után – vállalkozóként, illetve a gyulai református egyház gondnokaként mutatta meg kvalitásait. Elek Tibor – egyebek mellett – a *Bárka* főszerkesztőjeként, kritikusként, irodalomtörténészként vált ismertté. Kereskényi Miklós már akkor, igen fiatalon, a gyulai Erkel Ferenc Gimnázium igazgatója volt, a később visszaállított Karácsonyi János Katolikus Gimnáziumnak Petróczki Zoltán lett az első igazgatója. Ő később a közigazgatásban, illetve az oktatásigazgatásban is vezető posztokat töltött be. Pocsay Gábor egy polgármesteri ciklus után – praxisát akkor is fenntartotta – visszatért sikeres belgyógyász pályájára. A széles humán műveltséggel bíró orvos az MDF szervezésekor a nemzetiségi kérdések iránt különösen érzékenynek bizonyult. Oláh Jenőné a szervezés idején kórházi asszisztensként dolgozott, de akkoriban végezte a református teológiát, s a későbbiekben lelkészként tevékenykedett. Lipták András személyében egy agilis ügyvéd került a csapatba. Az alakuláskor 60 éves Krész Ferenc fiatal korában a szociáldemokrata mozgalomban szerzett tapasztalatait kamatoztatta. Ő is városszerte ismert szervező egyéniség volt. A többiek is sikeres tanári és más pályát futottak be. Ami figyelemre méltó, kevesen léptek fel a politika színpadára. A felsoroltak közül Markó István egy országgyűlési, Pocsay Gábor egy polgármesteri ciklust csinált végig. Néhányan helyi képviselőként tevékenykedtek egy darabig. Szerencsére maradt forrás a tagság összetételéről. 1989 első felében, amikor a szervezet már nagy lendületben volt, 130 tagot számlált. Ez a foglalkozási adatokkal kiegészített névsor meglehetősen sokszínűséget mutat: sok értelmiségi státusú tagot regisztrálunk, humán területen dolgozó embereket, orvosokat, kisebb számban mérnököket. Vállalati alkalmazottakat és munkásokat is találunk szép számban. Az első időszakban működött egy munkásokból

álló aktív kör, amely rendezvényeket is szervezett. A nyomdásztól az autószerelőn keresztül a kösőrűsig sokféle szakma képviselve volt. Ha nem is nagy számban, de akadnak vállalkozók is a tagok között. Egy gyulavári ’56-os vezető körének csatlakozása folytán több mint fél tucat kertész is szerepel a listán. Feltűnően alacsony arányban voltak reprezentálva a közigazgatási tisztviselők és a jogászok, kivált, ha beszámítjuk azt is, hogy Gyula megyei bírósági székhely. Végigtekintve a tagnévsort, azt állapíthatom meg, a többség a kisvárosi társadalomban – a maga közegében – tekintéllyel bíró, „véleményvezér” személyiség volt. Ugyanakkor domináns szerephez jutottak egy bizonyos humán értelmiségi értékrend képviselői. Ez az értékrend sikeressé tette a gyulai fórumot az alakulás utáni első évben, ám 1989 őszétől, amikor a politika alrendszerének törvényszerűségeihez kellett volna alkalmazkodni, a szervezet veszített dinamizmusából és erejéből. Az összetételt illetően még egy fontos tényezőt kell említenünk: az intellektuálisan meglehetősen erős elnökség és a köré rendeződő mag bizonyos értelemben zárttá tette az egyébként nyitott szervezetet. Mindazok, akik ’89 őszétől, a fordulat biztosabbá válása után kezdtek keresni helyüket, a városi MDF-ben nehezen jutottak befolyásos helyzetbe. Például a korábbi kockázatok miatt kivárá vállalkozók a később aktivizálódó SZDSZ-ben találtak helyet, és a gazdasági törekvésekhez közvetlen politikai támogatást nyújtó hátteret.

A szervezet összetétele és intellektuális ereje mellett volt még valami, ami lendületet adott az első korszakban. Az 1956-os forradalomról, a lengyel Szolidaritás születéséről szóló memoárókban ismétlődő gondolat, hogy a résztvevők ezeket a napokat ünnepi időként élték meg. Hasonló pillanatai a rendszerváltozásnak is voltak: a remény és bizalom uralta ezeket az időket. Bizalom a másik ember és a jövő iránt, az utóbbiból talán a reálisan indokoltnál is több volt. Mindenesetre ez a hangulat a szereplők többségét egy időre önmaga felé emelte, és ez az állapot nagy energiákat szabadított fel.

A rendszerváltozás forgatagában

Párhuzamosan a rendszerváltozás mind gyorsabban pörgő országos eseményeivel, a gyulai MDF-nek is sok programja volt, s egyre markánsabb szereplője lett a helyi közéletnek. Aztán

az országos hír is megjött, bár az országos sajtóba való első berobbanás nem nagyon hiányzott. 1989. január 9-én megjelent a *Magyar Nemzet*-ben az úgynevezett Gyulai levél, amelyben az MDF helyi szervezete az országgyűlés elnökétől bizonyos, a Romániából érkezett menekültek érdekében hozandó intézkedéseket követelt. A követelések alátámasztásaként a határ felől érkező – „belügyi forrásból származó” –, „biztosnak” tűnő információk sorakoztak, például hogy a határ Lőkösháza és Kötegyán közötti szakaszán menekültek hulláit látták, szám szerint 18-at. A levélből fenyegető következményeket ígérő óriási hír lett. Magam máig sem látom tisztán, hogy ami történt, az véletlenek sorozata vagy provokáció nyomán következett be. A magyar–román határon kialakult helyzet szabályos pszichózist teremtett. Az adott szituációban hihetőnek tűnő hírek jutottak el a szervezet elnökségének egyik – mellesleg ilyen döntés meghozásához nem elegendő számú – részéhez. Ők azután január 6-án, pénteken, írtak egy levelet, gyorsan felvittek Csurka Istvánhoz, aki nem a megfontoltságáról volt nevezetes – bár akkor még igen nagy tekintély övezte –, ő írt hozzá még egy keveset, az MDF Ideiglenes Elnöksége nevében, amitől a szöveg még erősebb lett, s azután ezt egy olyan lap, mint a *Magyar Nemzet*, ellenőrzés nélkül leköszölte január 9-én, hétfőn. Nem mindennap adódik össze ennyi véletlen. A másik lehetőség, hogy az ügy eleve provokációs szándékkal indult, de azt sem lehet tudni, hogy magyar vagy román oldalról röppentették fel a fals információt. A szolgálatok azóta közölt dokumentumaiból tudjuk, hogy ebben az időben páratlan aktivitást regisztráltak a határon. A magyar elhárítás erejének nem kis részét fordította a román diverzió elhárítására. Az üggyel foglalkozó, igen nagy sajtóanyagot áttanulmányozva úgy tűnik, a történet belügyi, határőrizeti szereplői sem tudták egy ideig, miről is van szó. Például Káli József határőr alezredes a *Békés Megyei Népiújság*ba írt (jan. 28.), ellenséges hangú cikkében felvetette annak lehetőségét, hogy a közbiztonság és határ őrzőinek elbizonytalanítása a cél. Ő inkább belül kereste a kezdeményezőt. Bíró Zoltán, az MDF első elnöke, aki sokat tett az ügy elsimításáért, az MDF elleni provokációt valószínűsítette. A várakozással ellentétben a kétségtelenül nehezen védhető ügy nem zilálta szét a gyulai MDF sorait, sőt a baj erősítette a kohéziót. Segítség

még az akkor nagyon népszerű Mark Palmer, a „csokornyakkendős amerikai nagykövet” is adott. Leküldte Gyulára a követség első tisztviselőjét, aki hosszabb tárgyalást folytatott az MDF vezetőinek egy részével. A belső elhárítás azóta publikált jelentéséből tudjuk, hogy ők is nagyon figyeltek, és sajnálkoztak, hogy a magánháznál lefolyt megbeszélésről nem sikerült információt szerezni. Ez utólag is megnyugtató.

1989-ben az események olyan gyorsan követték egymást, hogy egy ilyen ügy is hamar elhalványult. Elég, ha csak arra utalok, hogy Pozsgay Imre január 28-án adott interjújában jelentette ki, hogy 1956 nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt. Gyulán a következő nevezetes nap 1989. március 15-e lett. Az ünnep országszerre ellenzéki demonstrációvá vált. Így történt ez Gyulán is: az országos elnökség határozatával szemben Gyulán a Fórum részt vett a hivatalos városi ünnepségen, de az ünnepet a maga képe formálta. Elek Tibor nagy ívű beszédének elején egymás mellé állította 1848-at és 1956-ot, nagyon határozottan manifestálta a regnáló hatalommal való szembefordulást, s felcsillantotta a reményt. Ez volt a városi MDF ezres nagyságrendű hallgatóság előtti első megszólalása. Az ünnepségen résztvevők többsége számára ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy valami visszafordíthatatlanul megváltozik.

Május elején ismét országos nyilvánosságot kapott a gyulai MDF. A szervezet kétnapos, több szintéren zajló Apor-émlékünnepséget rendezett. A két háború között Gyulán példaadó szociális munkát végző Apor Vilmost a városban a szocializmus évtizedeiben sem felejtették el. Személye többféle, az MDF számára fontos érték felmutatására adott alkalmat. A nők védelmében a szovjet katona fegyvere okozta mártírhalála önmagában nagy erejű szimbólum. Személye jelképezi a szolidaritást, s komoly hangsúlyt kapott háború alatti zsidómentő tevékenysége. Az első nap estéjén nagy közönség előtt a városháza nagytermében zajlott vita az MDF országos vezetői, Bíró Zoltán és Für Lajos, valamint Gyulay Endre szeged-csanádi megyéspüspök, Korzenszky Richárd pannonthalmi perjel és az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője részvételével *Kereszténység – humanizmus – emberi jogok – demokrácia Magyarországon 1989-ben* címmel. Az ünnepi istentiszteletből, emléktábla-avatásból és a városháza dísztermében megtartott emlékülésből álló

rendezvénysorozat bővelkedett nagy hatású pillanatokban, ugyanakkor menetközben derült ki, hogy a lendületben lévő helyi MDF lépéskényszerbe hozott egy, a maga ritmusától nem szívesen eltérő nagy szervezetet, a katolikus egyházat. Bielik Gábor apátplébános – aki szívvel-lélekkel az emlékünnep mellett volt – pár nappal a rendezvény előtt átkért a parókiára, és mutatott egy levelet. A levél szerzője Paskai László akkori esztergomi érsek volt, arról írt, hogy értesült a gyulai emlékülésről és arról is, hogy ez a rendezvény túlzottan előtérbe akarja állítani az orosz katona szerepét. Azt is jelezte, hogy kárpátaljai tárgyalásai miatt ezt nem tartaná szerencsésnek. A plébános úr némi visszafogottságot kért, de úgy éreztem, ezt inkább csak hivatali kötelességből teszi. Egyébként az ünnepi istentiszteleten felolvasták Paskai László köszöntőlevelét. A megyei lap ennek a magas részvétellel zajló rendezvénynek mindkét napjáról nagy terjedelemben, címdalra számolt be, a rádió és az országos nyomtatott sajtó is bő teret szentelt neki.

Sokat jelentett a Fórumnak, hogy az első nyilvános 1956-os megemlékezés alkalmával a szervezet mellé álltak olyan ötvenhatos vezetők, mint Nádházi János és Petrás János. A sok eseményből végezetül egyet emelek ki: 1989. június 18-án az MDF vezetői tárgyalást folytattak a párizsi román emigráció négy képviselőjével, Doina Cornea akkoriban a Ceaușescu-rezsim ellen Romániában nyíltan fellépő aktivisták egyike volt. Az ő lánya, Ariadne Combes, Mihai Korne, Michnea Berindei és Dinu Zamfirescu Nagy Imre és mártírtársai június 16-i temetésére érkeztek Magyarországra. A temetés után két nappal

Gyulára utaztak. Ma már meglehetősen valószínűtlennek tűnik, hogy egy kisvárosi értelmiségi csoport kapcsolatot keres a franciaországi román emigráció képviselőivel, azok eljönnek Gyulára, és a két fél beszélgetni – a tárgyalás szót ma végképp túlzásnak érzem – kezd a román–magyar konfliktusok lehetséges megoldásáról. Ám ez az esemény nagyon is jellemzi az akkori idők hangulatát. Az aktuális politikai kérdések mellett gyulai részről felvetődött egy szervezet, a Közép-Európa Parlament létrehozásának gondolata. Ez az intézmény lett volna hivatva a térség demokratikus mozgalmi tevékenységének összehangolására. A vendégek egyetértéssel fogadták az ötletet. Különös idők voltak. A találkozóra a fájdalmasan korán eltávozott Lipták András ügyvéd házában került sor, és egy helyben készült jó vacsora zárta. A vendégeket Markó István kivitte a határra, s szomorúan pillantgattak át a számukra akkor még elérhetetlen szülőföldre. A kapcsolat egy darabig meg is maradt.

1989 második fele hasonlóan eseménydús időszak volt, ebből az időből a romániai forradalom, az Aradra és Csíkszeredára vitt segélyszállítmányok története a legemlékezetesebb. De ez a szakasz a történetnek egy következő fejezete. 1989 őszétől reális lehetőséggé vált a szabad választás, a demokratikus intézményrendszer kiépülése. Megkezdődött a demokráciára jellemző pártstruktúra kiépülése. Korábban a helyi szervezetek jószerivel maguk szabták meg működésüket, 1989 őszétől az országos politika struktúrái és mozgásai váltak meghatározóvá, a helyi szervezetek már inkább csak reagáltak. Az új fejezet sem kevésbé érdekes, de már új történet.

► SZOMBATHY BÁLINT

Az autonóm művészetért

Gulyás Gábor: *Mire való a művészet?*
Kiállításokról kurátori szemmel

Gulyás Gábor kötete több szempontból lehet számunkra fontos. Többszörös funkciójának egyik vetülete mindenképpen az, amit alább mondok el, „szerkesztői szemmel”.

Pályám során többször is szembesülnöm kellett azzal a begyepesedett és végtére is káros szemlélettel, mi szerint egy irodalmi lap vezetője kizárólag irodalomtörténész, művészeti lap vagy kiállítói intézmény első embere pedig csakis művészettörténész lehet. A régi időkben, amikor még nem létezett menedzsment, mert az állam volt a kizárólagos mecénás, ez a kérdés komolyabban fel sem merült, bár nem ártott, ha a fő- és felelős szerkesztő vagy az igazgató jó viszonyt ápolt a politika felső köreivel. Nálunk Jugoszláviában anno az volt a szabály, hogy vezetői szerepkörbe nem kerülhetett olyan személy, aki formálisan nem volt párttag, hitének és elkötelezettségének a mértékétől függetlenül.

Amikor 1984-ben újraindult a korábban Sziveri János vezette, majd ellehetetlenített és taccsra tett, egy esztendeig szüneteltetett *Új Szimposion* című társadalmi, művészeti és kulturális folyóirat, érezhető kétely merült fel amiatt, hogy a vezetői posztra egy olyan embert neveztek ki, aki nem irodalomtörténész volt, és nem is rendelkezett semmilyen irodalmi múlttal. Jómagam azt a véleményt osztottam, hogy a vezetői pozíció betöltéséhez a jó menedzsmenti érzék és a kiváló kapcsolatrendszer legalább annyira lényeges, mint a szakmai érzékenység. A nyolcvanas évek erősödő piaczgaldalkodási filozófiája ugyanis már egy új típusú vezetői alkatot feltételezett, akinek az volt az elsődleges feladata, hogy biztosítsa az

intézményi működés anyagi alapjait, azon túl pedig megbízza az általa verbuvált szerkesztőség szakmai állományában.

Amikor a debreceni MODEM élére Gulyás Gábort nevezték ki, némileg más képletet árt, de hasonló zúgolódás vált érzékelhetővé a szakmai körökben: mit keres a kiállítói szentély élén olyasvalaki, aki nem művészettörténész, hanem a bölcséleti tudományok felől érkezett. Az elégedetlenkedők sötét jövőt vizionáltak az induló debreceni intézmény számára, de leeső állal hamarosan meggyőződhetek arról, hogy túl korán festették az ördögöt a MODEM falára. Gulyás nemcsak szakmai szempontból bizonyított, hanem széles érdeklődési körénél és elmélyült műveltségénél fogva teljesen új és lendületes tartalmakkal hangolta össze és dúsította a vezetői és a főkurátori tevékenységet. Miközben nem vétett komolyabban felróható szakmai hibákat, a művészeti ideológiát és a kurátori teljesítményt sokkal árnyaltabbá és finomabbá tudta tenni, mint sok, előtte működött, nagynevű művészettörténész, akik meghatározták a vezető országos intézmények egy-egy korszakát. Gulyás „tágassággal” és sajátos kedélyességgel tette gazdagabbá munkaterületét, és az évek folyamán akkora konstruktori tapasztalatra tett szert, amely a legkiválóbb kiállításépítők közé emelte. Nemcsak szellemi konstrukciókként hozott létre jelentős kiállításokat, hanem a benne fogant ötleteket és gondolatokat anyagosságukban is a legmagasabb nemzetközi szinten tudta megvalósítani. A kiállítóteret összetett értékhalmozóként, a kiállításépítést megformált műként, vagyis művészeti műfajként

Csurka Eszter: *Cím nélkül* (2012; olaj, vászon; magántulajdon; fotó: Darabos György)

értelmezte, vallva, hogy nem pusztán műveket rendezett, hanem azok viszonyait. Azt hiszem, demonstrált tökélyszemlélete, avagy maximalizmusa a MODEM-be 2017 tavaszán vendégkurátorként visszatérve, a drMáriás visszatekintés alkalmával csúcsosodott ki, amikor is régi bennfentesként lépett be a térbe, ismerve annak minden szegletét és mindegyik szögnek a helyét.

Időközben azonban már túl volt a Műcsarnok vezetőjeként eltöltött időszakán, számos olyan rendezését követően, amelyek természetükből következő spontán vitákat fakasztottak nemcsak művészeti berkekben, hanem a politikai budárokban is. A széplélek Gulyás megmutatta,

hogy bátor személyiség is egyben, olyan témák és gondolatkörök felé irányítva a közönség felé történő megnyilatkozást, amelyek mindig is a levegőben lógtak, csak senki sem mert hozzájuk nyúl. Ennek a láncsornak a végén láthattuk a *Mi a magyar?* című nagyszabású kiállítást, amely Gulyás Műcsarnokban eltöltött időszakának a dicső és látványos végét is jelentette, köszönve a nagypolitika gáncsoskodásának. „Száműzték” Szentendrre, ahol a helyi körülmények közepette megalkotta az Art Capital-féle projektet, melynek révén konceptuális értelemben sikerült a főváros fölé emelkednie, Műcsarnokostól, Nemzeti Galériástól és Kortárs Művészeti Múzeumostól

cakompakk. Félreérthetetlen jelzést küldött Budapestnek, amelyben azt üzenete, alkotói lendülete töretlen, gondolati ívelése továbbra is a legmagasabb szintű. Továbbá azt, immár egyáltalán nem biztos, hogy Budapest még mindig a hazai művészet fővárosa. Ezzel a relativizáló tétével lényegében a művészet decentralizációjának a világfolyamatához illesztett hozzá egy markáns illusztrációt, mint ahogyan a MODEM-ben is tette, Debrecenbe víve a kortárs nemzetközi színtér első vonalbeli nevei közül nem keveset. Ezt a névsort működtette lényegében az Art Capital ernyője alatt megvalósított kiállításokon is, bizonyítva szakmai és szellemi kitekintésének univerzalizmusát.

Gulyás 2006-ban került a MODEM élére, onnantól datálódik képzőművészeti tevékenysége. Négy, a hazai művészeti életben kiemelkedő jelentőségű intézménynek volt a vezetője (MODEM, Műcsarnok, Ernst Múzeum, Ferenczy Múzeumi Centrum), összesen körülbelül tíz éves időszakaszban. 2017-ben megjelent *Mire való a művészet?* című bőségesen illusztrált kötete, amely az általa megvalósított mintegy ötven kiállítás közül tizenhétnek a kurátori értelmezését tartalmazza a saját válogatásában, kiegészítve egy vele készült interjúval.

„Olvasói szemmel” értékelve Gulyás írás-művészetét, elsőre is megállapítható, stílusa érthető és olvasható. Nyomát sem leljük benne a kortárs művészetelméletre és -értelmezésre jellemző ama frazeológiai törekvésnek, amely a posztmodern fogalomtárából merítő elvont és tudálékos, sokszor semmitmondó elméleti szempontokat eszményíti. De azt sem mondhatjuk, hogy a szerzőt modorossá tették volna filozófiai olvasmányai. Szövegeit az a kimondatlan cél hatja át, hogy közelebb vigye a művészetet, illetve annak értelmezését az elméletileg kevésbé pal-

lérozott közönséghez, a kiállítások látogatóinak legtagabb köréhez, ami egy hatalmas gesztus a művészetkedvelők felé. Amikor ír, nem arra gondol, mit szól majd hozzá ez vagy az a szakmabeli, hanem arra, milyen megfogalmazású üzenet válthat ki legtagabb hatást. Könyve ennél fogva tankönyvként is felfogható: nem elriaszt, hanem vonz.

„Művész szemmel” közelítve a kérdéses teljesítményhez, természetesen jobban kifejezésre jut az egyéni elvárásrendszeren alapuló megítélés. Nincs sehol olyan kiállítói intézmény a földkerekségen, amelynek a programjával mindenki elégedett lenne, amelynek értékítéletében mindenki teljesen megbízna. Itt is, mint a kultúra és a művészet más területén, a helyi lehetőségekhez és mércékhez kell igazodni, a korábbi teljesítményekhez kell viszonyítani. Gulyás a kortárs művészet operátoraként olyan hazai és nemzetközi neveket idézett az általa vezetett kiállítói intézmények falai közé, akiket nem a nemzetközi kurátori szerviz divathóbortja és pillanatnyi érdekekből származó stream-je dobott a felszínre, hanem a valós teljesítmény súlya alakított közös értékke. Nem kívánok neveket idézni, megteszi ezt helyettem maga a kötet.

Ha a szerző hitvallását firtatjuk, lényegében annak a tételezése válik kitapinthatóvá, hogy mélységesen elkötelezett az autonóm, szabad művészet iránt. Lehet-e olyan munkát létrehozni, ami nem művészet, tette fel a kérdést Marcel Duchamp. Gulyás átvitt értelemben ezt úgy parafrázálja, hogy lehet-e kiállítást csinálni, ami nem művészet. Az ő felfogásában ugyanis a kurátori tevékenység végterméke autochton művészeti kategóriaként értelmezendő. Jelenleg a Ferenczy Művészeti Centrumban tesz erőfeszítéseket ennek a bizonyítására, nem csekély eredménnyel.

HÓVÁRI JÁNOS ◀

„Gyulától New Yorkig”

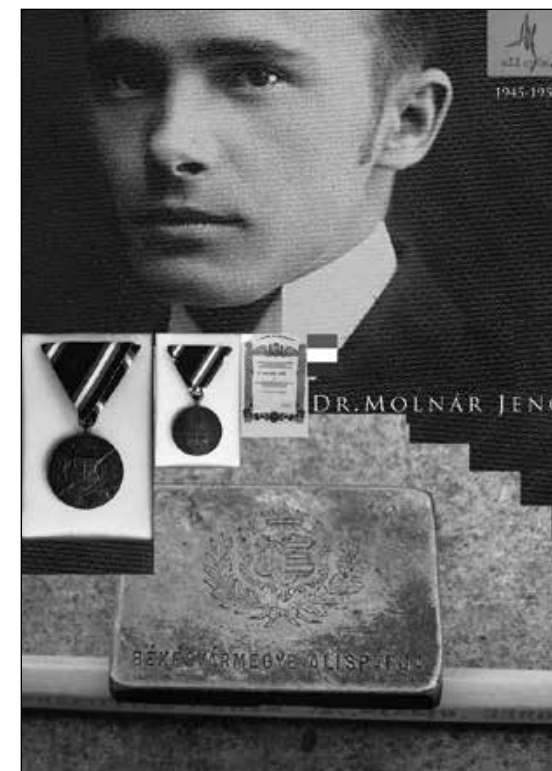
Gondolatok Molnár Gyula grafikusművész gyulai kiállításának megnyitóján¹

Prológus gyanánt:

„Így érkezünk meg 1945. április 3-án Gyulára, ebbe a kedves tiszta városba, ahol az utcaseprők éppen úgy takarították a várost, mintha háború nem is vonult volna végig rajta, mintha tankot sose látott volna ez a város. A virágágyak között nem voltak papírhulladékok, a fák szépen meggyesve, a bukszusokor a Békésmegyei Takarékpénztár előtt megnyírva, a Scherer-féle „kötőgyár” ablakai ragyogtak, Az Almásy kastély és a kert rendben. A kastély lakói most a kórház elmeosztályáról kerültek ki szerencsére, mert így senki se szeretett szegény bolondok között járni és a kastély épen maradt.”

Majd folytatja az események felidézését az 1946. október 31-én történtekről: „Jó feleségem reggel 6 órakor közölte velem, hogy valami készülődik, nem a legjobban érzi magát. Felöltözött a kedves, csak úgy, mint máskor. A »rózsaszínű« – nappali – szobánkban szép gondosan megterített, papírszalvétát összehajtogatva, minden tányér mellé tett szép rendben egyet-egyét. A porcukor tartót, amiben elég fyanus külsejű cukor volt, – szépen megtörölte, – elkészített mindent, megmosdott és gondosan felöltözött.

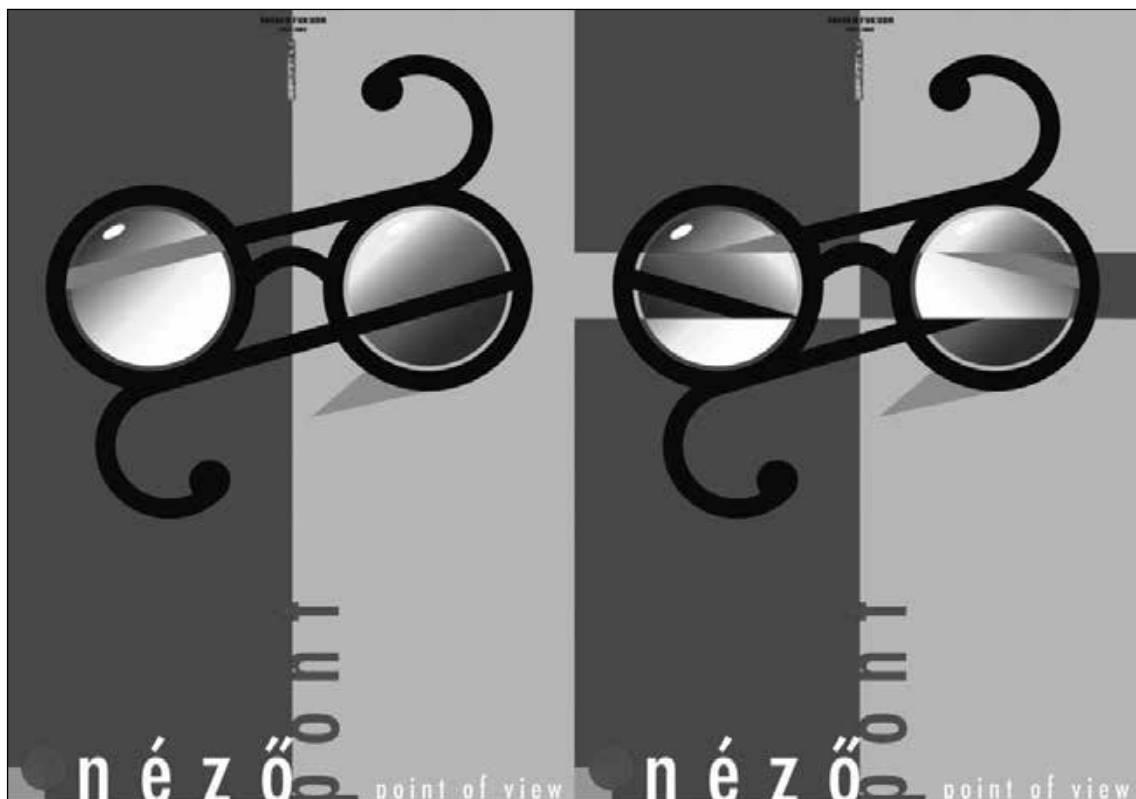
Minden előre el volt készítve, most már csak egy hiányzott, hogy az öreg Mester jöjjön a gépkocsival s induljunk a kórházba. [...] Éppen hogy fel tudtuk a szülőszobára kísérni, a főorvos is alig tudott odaérni, egy pár perc múlva, negyed kilenckor mosolyogva közölte velem, hogy kisfiunk van...”

Molnár Gyula: Édesapám, dr. Molnár Jenő

A fenti idézet a művész édesapja, Békés vármegye utolsó alispánjaként 1945 és 1950 között szolgálatot teljesítő Molnár Jenő emlékirataiból származik. És akkor most következhet a tényleges megnyitó. Molnár Gyula professzor úr, vagy másként kifejezve magunkat: Művész úr – nem csak gyulai születésű, s a keresztségben is a Gyula nevet viseli, nem véletlenül; hanem szellemi-

¹ A kiállítás, amelyet 2017. október 16-án Hóvári János, a Magyar Alkotóművészeti Közhazsnú Nonprofit Kft. főigazgatója nyitott meg, november 16-ig várja a látogatókat az Erkel Ferenc Kulturális Központ és Múzeum Nonprofit Kft. földszinti galériájában. (A szerk.)

Molnár Gyula: Nézőpont

ségében is gyulai. Nem csupán azért, mert szülei és testvéreivel paradicsomi körülmények között élt Gyulán, persze ebből ő kevés dologra emlékezik, mert amikor megtörtént a „kiűzés a Paradicsomból”, ő csupán négyéves volt. A család Nyíregyházára került, ahol bajok ütötték fel a fejüket, mind politikaiak, mind családiak. Édesapja az 1956 után a börtönt is megjárta. Amire a családi asztalnál mindenki szívesen visszaemlékezett, azok a gyulai évek voltak. A remekül rajzoló Gyuszika – ahogyan a családban hívták – nagyon korán rádöbbenhetett arra, hogy a családi mitológiában Gyula a béke és boldogság szigete. Amikor egyre idősebb fejjel vissza-visszatért, keresett valami olyat ebben a városban, ami a kisgyermekkor emlékfosztlányokhoz kötődött; de ezeket egyre nehezebb volt megtalálnia, így rábukkant szülővárosa művészi és kulturális hagyományaira, amelybe ő öntudatlanul beleszületett. A mai kiállítás őszinte és megható vallomás erről.

New York mindannyiunknak sokat jelent: eljutást a mai világ fővárosába, találkozást a nagyon vágyottal (a kommunizmusból nem volt könnyű utazni), de szól arról is, hogy akinek

ott képe, könyve vagy akár háza van: elért valamit. Molnár Gyulának alkotásai vannak New Yorkban, elért oda a fentiek értelmében: ami korunkban a művészi és emberi maximum az összes árnyoldalával együtt is. Főként azoknak, akik gyermekként nem sok jövőt remélhettek. De Gyuszika tehetséges volt, s ez Nyíregyházáról a budapesti Képzőművészeti Gimnáziumba röptette 1961-ben, s ezzel megkezdődött az az út, amelynek egyik állomásaként a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem tanszékvezető professzora lett, mint a vizuális kommunikáció ismert hazai és külföldi mestere, aki már több nála fiatalabb nemzedéket is elindított pályáján.

Egy kiállítás mindig az alkotóról szól. A műveknek ebben az a szerepük, hogy visszaadják a művészi ars poeticát. A művészettörténeteszek hosszasan tudnak beszélni arról, hogy a művek mennyiben adják vissza az alkotó lelkiségét vagy gondolati világát. A művek ugyanis nem elefántcsonttoronyokban, hanem a társadalomban születnek. Vannak megrendelők gyakran, akiknek szempontjait figyelni kell. De egy rendszer is lefojthat – gondoljunk a XX. század diktatúráira

– szárnyalásokat. Arról, hogy a művészi szabadság és alkotásvágy miként tud ütközni a megrendelőkkel vagy politikai-üzleti érdekekkel, arról Molnár Gyula igen sokat tud beszélni. S igazán csak ő tudja, hogy a kiállításon mely plakáton látjuk a szuverén alkotói folyamat eredményét, és mely munkákban van ott a megrendelő jó vagy rossz gondolatvilága.

Molnár Gyula küzdő típus, és a vizualitás keresztes vitéze. Ha végigtekintünk hosszas életútján, a magyarországi sötét korszak nyomai alig mutatkoznak meg művészetében. Mindig képes volt a megrendelőket az alkalmazott művészeti világ felső szféráiba átvezetni: meggyőzéssel, trükkkel vagy kész helyzetek megteremtésével. Az üzleti világ elvárásai rugalmasabbak és más szempontúak, mint a pártállamé, de azok is kemények. Fiatal éveinek küzdelme más formában, de napjainkban is tovább folytatódik. De szerencsére már régóta megengedheti magának – és meg is engedi –, hogy ne kelljen idomulnia külső erőkhöz.

Ez a kiállítás Molnár Gyuláról, az alkotóról és képzőművészeti egyéniségről szól. Minden plakát, minden szöglete: a tehetségéről, vibráló intellektusáról, karakán szókimondásáról, fricskáiról és humoráról.

Olyan korban élünk, amely a mesterséges és a művészi vizualitás soha nem látott kiteljesedése. A látás az egyik legfontosabb érzékünk. Minden nap életünk természetes része. Hol szűk környezetünkben, hol a természetben, hol teremtett világunk formáiban és színeiben gyönyörködünk vagy bosszankodunk, leginkább azonban csak tudomásul vesszük azt, amit látunk, mert e nélkül nagyon nehéz élni. A képzőművészet ebben a világban kívánja felhívni a figyelmet, hogy az alkotással élményt adjon, tanítson, rámutasson az igazságra (esetenként fél-igazságra...) vagy épp tiltakozzon. Ez néha nagyon jól sikerül, néha azonban csak egy idő után derül ki, hogy a mű remek, csak a világ nem vette észre. Az elmúlt két évszázadban az építkezési és a technikai lehetőségek változásaival robbanásszerűen fejlődött a terek vizuális-kommunikációs kihasználtsága és szerepe. A digitális forradalom következtében pedig a formák és színek felmutatása és sugárzása

Molnár Gyula: Aranyrajz

ipari méreteket öltött. Ezzel az industrializmus minden szektorában nagy lehetőség nyílt a szennyező, megtevesztő és hazug termékek terjesztésére. A mai kor a vizuális kommunikáció sűrű dzsungelében él. És e dzsungel liánjai a jövőben egyre sűrűbbek lesznek. Szemünk és agyunk alig várja, hogy kellemes ligeteket találjon.

Molnár Gyula a vizuális kommunikáció csatlós ligeteinek építője és odaadó gondozója. Ars poeticája arról szól, hogy a grafika minden formája értékelvű s a technikák ugyan újak, de a hagyomány örök. A színek világa pedig különleges eszköz a szívek megnyerésére. S ebből a vizuális kommunikáció, első nagy forradalmi korszakában sem engedhet. Mert hova jut, ha megteszi!

Kedves Gyula! Adjon a Jóisten neked mindig erőt és elég cigarettát, hogy alkoss a világnak, s ezzel formáld mindenütt, ahova csak eljutsz, a modernitás vizuális kultúráját.

► GYARMATI GABRIELLA

Homage à Gedeon József

*Onisim Colta, Oroján István és Nyisztor János művei a Gyulai Várszínház Kamaragalériájában**

A Gyulai Várszínház kamarakiállítása tiszteletadás az igazgató előtt, aki oly sok változást hozott a színház életében. Három képzőművész búcsúja Gedeon Józseftől, akiket bevont színháza munkájába. Bár képzőművészeti munkásságuk keltette fel érdeklődését, alkalmazott grafikai feladatokkal, plakáttervek, meghívók, műsorfüzetek elkészítésével bízta meg őket. Az Aradon élő Onisim Colta Oroján Istvánnal és Nyisztor Jánossal együtt mutat be egy festményeket és képgrafikákat magában foglaló kollekciót, kiegészítve a színháznak készült műveiből rendezett alkalmi válogatással.

Nem mellékes momentum, hogy a Gedeon József elképzelése nyomán létrejött Kamaragaléria 1999-ben Oroján István önálló kiállításával kezdte meg működését. Most, az előző igazgatói korszakot lezáró, egyben az új időszakot nyitó kiállítás egyik résztvevője szintén Oroján. A Kamaragaléria elindítása egyébként egy olyan egyértelműen visszakereshető pillanat, amely dimenzióváltást eredményezett Gyula város művészeti életének történetében. Tudjuk, hogy Gedeon József működése, a számtalan akadályba ütköző színházcsinálás és az azt kiegészítő, az elejétől igen komolyan vett kiállítás-szervezés mindenképpen tiszteletet érdemel. De lássuk be, szeretjük az effajta történeteket, amelyek a nemes ügyekért áldozatot hozni tudókról szólnak, az embereket, akik hivatásukhoz erkölcsi kötelességként viszonyulnak. Többségünk helyett ők vívják meg a nagy csatákat, mint a torreádor, aki a nevünkben is megküzd az élet porondján a nagy ellenféllel. Így ha érték után

vágyunk, Gedeon József példáján vagy más, az övéhez hasonló, egyénien eredeti mintán érdemes elgondolkodnunk.

A Gedeon József akarata, értékrendje, személyisége, törekvése előtt tisztelgő kiállítás három, teljességgel különböző és a kiállítótérben el is különülő műegységből épül fel. Olyan alkotók találkozásáról beszélhetünk, akiket az általuk képviselt minőség hoz közös nevezőre; gondolkodásmódjuk, képi világuk más és más vizuális univerzumban fogant. Más forrásból inspirálódnak, eltérő elvárásokkal és máshonnan indulnak, mentális ízlelésük, amivel a világot kóstolják, jócskán különböző alappal és háttérrel bír, valamint látjuk, más és más eszközhöz nyúlva fogalmaznak.

A kortárs román képzőművészet kiemelkedő és közismert alkotójának számító, Gyulán többször bemutatkozó *Onisim Colta* díszlettervező, festő, szobrász és grafikus jelenleg látható munkáin a fikció tapinthatóan valósághű ábrázolásával operál, amely valójában a valóságot hivatott számunkra magyarázni. Minduntalan egyértelmű utalásokat tesz a láthatóra, a reálisra vonatkozóan hétköznapi életünk eszközeinek, környezetünk tárgyainak segítségével. A valóságoshoz valóságon túli elemeket rendel, ezáltal hozva létre egy sajátos, az övét mástól látványosan megkülönböztető világot. A *Szódaráló*, a *Szómérő szerkezet* vagy a *teremtés könyvéből* című műpár erős gondolatébresztő és -közlő jelleggel bír, mondanivalója, ha nem is egyértelmű, de mindenképpen sokak megszólítására képes.

Akvarell kompozíciói mellett a művész a tárlaton bemutatja a VIII. és a X. Shakespeare Fesztiválhoz készített plakátjait is.

A Máramaros megyei Felsőbányán született Onisim Colta műveit Békés megyében a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum és a Gyulavári Almásy-kastély gyűjteményei őrzik.

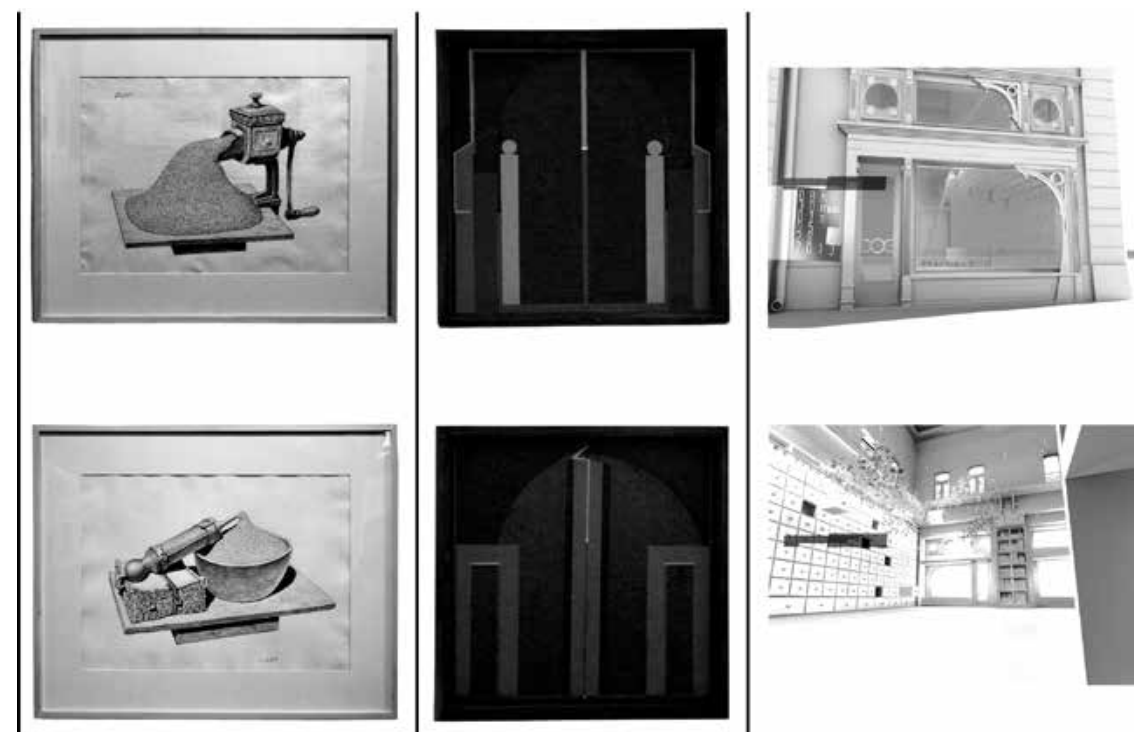
A kiállítás alapötletével szolgáló *Oroján István* műveit jellemző geometrikus absztrakt beszédmód a nála megszokottnál is erőteljesebben ölt lírai jelleget. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a most bemutatott Oroján-művek mindegyike a jelenlegi kiállításra készült, mind a művészt 1978 óta ismerő és kedvelő Gedeon József emlékére született. Nonfiguratív voltából fakadóan elsősorban a képzelőerőnek, a szabad gondolati és érzelmi reakciónak enged teret. Műveinek elemzése során a befogadó szubjektuma és erudíciója egyenlő félként kerül előtérbe, a műalkotás befogadása tulajdonképpen egy kötetlenül bejárható játéktérre válik. Olyasmit látunk, amit talán eddig nem, vagy általános értelemben nem tartozik hozzá a mindennapjainkhoz. Ebből kiindulva a képzelőerő konstruktív vagy produktív oldalát kell mozgósítanunk, amelyben racionalitás és empátia fej fej mellett halad majd. Előbbi azért érdekes, mert a feszes, fegyelmezett, szabályos forma a legszabadabb értelmezést és tartalmat előlegezi meg.

Oroján István festményeinek sorát a Gyulai Várszínház Márai Sándor *A pisztoly* című művét feldolgozó előadásának plakátja zárja.

A kiállítás harmadik egységében Nyisztor János / NESTOR *Pharma_grid* című, 2013-ban készült, tizennyolc elemből álló grafikai sorozatából láthatunk egy válogatást. Ebben a műcsoportban az alkotó számára a kiindulás alapját egy épület biztosította, egy funkcióját veszített békéscsabai gyógyszerár homlokzata. Ennek a közismert, városképi jelentőségű épületnek a felhasználásával alakítja ki Nyisztor az épület belső tereit és berendezését is, az adott funkciót megőrizve, azt rendelve a látványhoz. Belépünk az épületbe, ahol egészen más módon, más működési szisztémát tükrözve látjuk a gyógyszerteret, az arra utaló berendezést. A sorozat egyik elemén például a jól ismert patikai szekrény néhány fiókját kihúzza, amelyen dús növény- és szíromzuhatag ömlik elénk, hogy hatóanyagának felhasználásával készítsenek belőle orvosságot, a gyógyszerkészítés korának hajnalát idézve elénk.

Szathmári Sándor *Kazohinia* című regényének felhasználásával készült előadás – a műcsoport mellett bemutatott – plakátjához ez a sorozat szolgált alapul.

És, hogy a három alkotó műveit bemutató kiállítás tetszene-e Gedeon Józsefnek? Remélem...

Onisim Colta, Oroján István és Nyisztor János munkái a Gyulai Várszínház Kamaragalériájában

* Elhangzott 2017. november 23-án, a kiállítás megnyitóján.

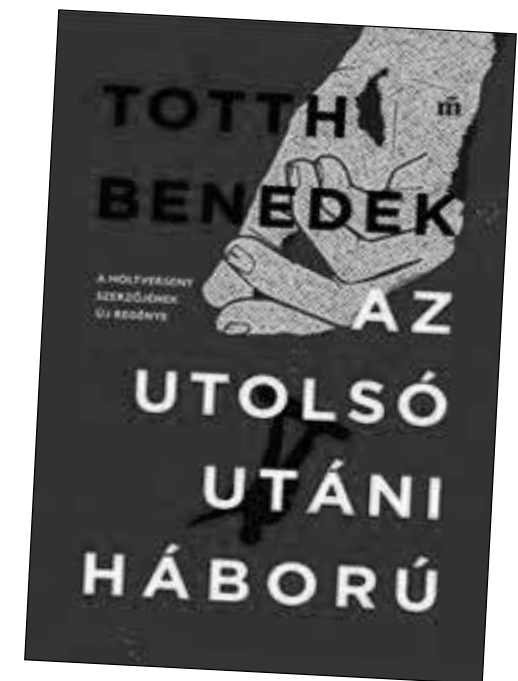

Pusztulás gyerek szemmel

Totth Benedek: *Az utolsó utáni háború*

Totth Benedek első regénye kegyetlen világot ábrázolt, és a kegyetlenség második szövegének is alapvető témája. Míg a nagy sikerű, kultregénnyé vált *Holtversenyben* (2014) az emberinek nevezett minőség morális részének szétbomlását napjaink Magyarországon jelenítette meg, addig új kötetében, *Az utolsó utáni háborúban* (2017) mindezt egy disztópia keretei közé helyezi a szerző. Közös vonás, hogy elbeszélőnek ismét egy (meghatározhatatlan korú) kamasz fiút választott. Az új regény narrátora nyelvileg sokkal puritánabb, letisztultabb, mint a *Holtverseny* trágár hangú fiataljai. Talán pont ez lehet az oka annak is, hogy míg ott a stiláris, nyelvi eszközökkel, a beszédmóddal való jellemzés, karakterteremtés volt a szöveg legfontosabb értéke, ez a módszer mintha kevésbé lenne hangsúlyos a háborús tematikájú, új írásban. Néhány olvasóban, kritikusban ez a visszalépés, a minőségi visszaesés benyomását keltette, holott lehet, inkább arról van szó, hogy a pusztító, mindent elnyelő és leromboló háborúban már nincs mit kifejezni a nyelvvel, hiszen az önkifejezés helyére az önelvesztés kerül. Lehetséges, hogy azért nincs valódi mélysége a karaktereknek, mert egy totális háborúban ez lehetetlen, nincs mélység, nincs személyiség (legfeljebb annak maradványai), mert a túlélésért folyó küzdelem mindent felemészti.

A fent említett, néven egyetlen egyszer sem nevezett narrátor egyes szám első személyben tudósít a háborúból, néhány napjának, hetének bemutatásával. Egy porig bombázott városban él, ahol a ruszkik és az amerikaiak harcolnak (mint ha a hidegháború kirobant volna), és az egyre fogyatkozó civil lakosság föld alatti bunkerekben húzza meg magát. Az első jelenetben focizásból

Magvető Kiadó, Budapest, 2017

menekülnek hazafelé társaival, mikor egy aknamezőre tévednek, majd a lemaradók közül egyik társukat le is lövik: „... megint repkedni kezdtek körülöttünk a golyók surrogó hanggal, aztán tompa puffanást hallottam, és a Peti elterült a földön, mint egy mocskos felmosórongy. (...) A szájából meg dőlt a vér, mintha pirosat beszélt volna, aztán csak a durranások maradtak, és akkor eszembe jutott, hogy úgy teszek, mintha meghaltam volna, hátha akkor leállnak végre. Eljátszottam, hogy eltalálnak, de ügyeltem rá, hogy a Peti mögé zuhanjak, ha esetleg mégsem hagyják abba. Inkább őt lyuggassák ki a golyók, az ő testének már mindegy volt. (...) Sokáig feküdtem mozdulatlanul a földön, mert attól féltem, visszajönnek, és közben lassan kihűlt körülöttem a

Csontó Lajos: *Öncenzúra* (2009; asztalok, vegyes technika; fotó: MODEM Archivum)

világ.” A barátja holtteste mögött rejtőzködő fiú iszonyatos menekülése után az olvasó úgy érezheti, sokkal rosszabb már nem jöhet. De csalódnia kell, mert mindez csak a kezdete a „kalandregénynek”, mely holttesteken, sugárfertőzött, már alig emberi mutánsokon, gránátokon, hullahegyeken keresztül tart a teljes pusztulás felé. Totth Benedek nem fukarkodik a szörnyűbbnél szörnyűbb helyszínekkel, eseményekkel, képekkel. A szöveget (ahogyan ezt a borító is megelőlegezi) a szürke, a fekete és a vörös szín uralja, a többi szín mintha eltűnt, kitörlődött volna a világból. Éjjel sötét van, feketék a fák, az árnyak, a csillagtalan égbolt, nappal pedig a szürkesség uralkodik, ahogyan mindent belep az egyre csak hulló hamu: „A világ akkor már csak két színből állt, szürkéből és feketéből. Nappal minden szürke volt, éjjel fekete. Nem volt miért várni a napfelkeltét.” Ezt a színtelen sötétséget a piros színezi néha, a robbanások, a tűz és természetesen a százszámra heverő hullák kiontott vérének színe.

Reménytelen világ ez, ahol az árván maradt, testvérét is elveszített fiú akkor marad csak igazán egyedül, mikor egy éjjel – amikor ő véletlenül épp nincs ott – porig bombázzák azt a bunkert, ahol ismerőseivel, barátaival meghúzta magát. Elveszíti háborús „otthonát”, minden emberi lényt, akit ismer. A szöveg egyik legmegrázóbb képe a hazaérkező fiú, aki a megszokott helyen csak egy vérrel és holttestekkel teli gödröt talál. Innentől egyetlen ember marad számára: a fekete katona, egy súlyosan megsérült amerikai légiós, aki ejtőernyőjén fennakadva lóg egy szétbombázott házban, s akinek majd az elbeszélő segít, felgyógyulása után pedig együtt indulnak útnak, hogy megkeressék a főhős két éve eltűnt öccsét, Teót. A fekete katona kettős jelentéssel bír a regényben, hiszen egyrészt a fekete bőrű amerikai katonát jelenti, másrészt Teó törött kis játékkatonáját, mely mint egy „bűvös talizmán”, a remény, a cél szimbólumaként kíséri az elbeszélőt tragikus útján. A fekete katonáról ráadásul Dragomán György fehér királyára és annak szimbolikusságára asszociálhat az olvasó, és a szintén kiskamasz elbeszélőt alkalmazó regénynyel (*A fehér király*) való hasonlóságokra is felfigyelhet. Irodalmi párhuzamból, hatásból azonban több is felmerül. A felnőtt férfi és a kamasz útja a végét járó világban Cormac McCarthy *Az út* című regényének alaphelyzetét parafrázálja, különösen akkor nyilvánvaló ez, ha hozzátessz-

szük, hogy Totth Benedek a regény magyar fordítója. A kevésbé ismert olasz Niccolò Ammaniti szövegeivel lehet még hasonlóságokat felfedezni, és nemcsak a kamaszkorú elbeszélők miatt, hanem például az *En nem félek* című regényben a kisfiú által bújtatott személy és a Totth-regény elbeszélője által sokáig rejtegetett, gondozott amerikai katona hasonlósága miatt is.

A pusztulás közepén két ember indul útnak, hogy felkutassa Teót, és hogy ezzel is értelmet adjon életének ebben a nem túl sok reménnyel kecsegtető világban. Mert az egyik legfontosabb kérdés, hogy miért akar még élni bárki is ebben a világban? Miért megy előre, és miért nem adja fel? Nem a szörnyű (és egyébként időben nehezen beazonosítható) külvilág leírása ennek a regénynek az igazi tétje, nem a horror és nem a vér, hanem az, hogy mi lesz az emberből ezen körülmények között. Mi az ember egy olyan világban, melyben már semmi emberi nem maradt? A regény nyitómondata (mely bár a játékkatonára vonatkozik) is mintha erre utalna: „Nem volt már benne semmi emberi.” A vége pedig – mintegy keretet alkotva – különösen kiemeli ezt: „A hamu betemeti a tájat. A háború betemeti az időt. Beszélni próbálok, de nincsen hangom. Elhagynak a szavak. Mindent elmondtam. Egyedül maradok. (...) Nincsenek szavak. Mindent elmondtam. Nincs benne semmi emberi.” Bár a kötetet nyitó egyik mottó (Tim O’Brien: *Miről ismerszük meg az igazi háborús történetet*) értelmében a háborús történetnek nincs erkölcsi tartalma, nincs tanulsága, azért az olvasó mégiscsak ezt keresi. Ha nem is a tanulságot, de valamiféle jelentést. Tudni akarja, hogy a posztapokaliptikus díszletek között megmaradhat-e az ember. Marad-e valami belőle, ha nincs körülötte más, ha már nincs szerelem, barátság, család, cél, értelem, otthon, ha nincs holnap, ha nincs jövő és nincs már jelen sem. A szöveg elején az elbeszélő gyakran idézi fel múltját, mesél a kisöccséről, morfinista, születés apjáról, öngyilkos anyjáról, gyermekkori éveiről, a háború előtti időkről. Mintha a semmi közepén állva az emlékekben keresné személyisége integritását, valamiféle gyökeret, annak magyarázatát, ki is ő. Ha más nem, az az ember, akinek ezek az emlékei vannak. Ahogyan a történet halad előre, egyre inkább veszít szerepéből az emlékezés, helyét az álmok veszik át. Sok álmoleírás található a szövegben, melyek ugyanúgy megszakítják az elbeszélést, mint ahogyan az emlékező kitérők

tették. Mintha az álomnak is az volna a szerepe, hogy megmutassa, aki álmodik, annak van lelke, vannak gondolatai, ha nem is tudatosak, tudattalanul még köti őt valami az emberek világához. Bár az álmjelenetek is egyre véresebbek és erőszakosabbak, nem tűnnek el, sőt egyre hosszabbá válnak. Azt mutatják be, hogy amit már szavakkal nem lehet kifejezni, sőt már elgondolni sem lehet, azért az mégis ott van az emberben, valahol legbelül. Mintha az egyre hosszabbodó (rém) álmok (melyek nem mellesleg egyre inkább elhatárolhatatlanok a valóságtól) lennének az utolsó bástyák, melyek még az emberhez kötik a szubjektumot. Totth Benedek, amellet, hogy kiváló történetmesélő, és a szerkesztési módszerei is kiemelkedőek, a nyelven keresztül való jellemzésben a legerősebb – továbbra is. Nem elmagyarázza, hogyan veszi át a háború a hatalmat az egyén fölött, hanem megmutatja, hogyan jelenik meg a nyelvén. Az elbeszélő például bármilyen leíró hasonlatot mond, hasonlataiban is mindig a háború, a pusztulás és az agresszió figyelhető meg: „... az üvegcsonkok úgy meredeztek az ablakkeretekben, mint puskatussal bevert szájbán a fogak...”; „Mogorva lettem, mint a semmi ágán gubbasztó döggesele.”; „... mély hasadék volt,

és úgy kanyargott, mintha egy fűrészszel felnyitott koponya belsejében, egy széttroncsolt agytekevénben mászkálnék.”; „Úgy hömpölygött az ár, mint a felvágott hasból előbuggyanó vér.” A narrátor szenvtelen elbeszélése ritkán értelmez vagy magyaráz, viszont a mód, ahogyan mesél, a nyelv, amit használ, többet mond bármely didaktikus magyarázatnál.

A kegyetlen veszteségek könyve ez, a végső-kig hajtott pusztulásé, ahol kiüresedik a világ, csak a háború marad, az emberek meghalnak, vagy élnek, de nem marad bennük semmi: „... mintha ez a fiú a képen nem önmaga lett volna, mintha a folytonos rettegés, a halál állandó közelsége kiűzte volna önmagából, de közben úgy állt a sebesre mart mezőn, mint egy dühös felkiáltójel, és ezer szónál többet mondott erről a mocskos háborúról, amiben magára maradt.” A háborúról nehéz jól írni, hiszen könnyű érzékelteni a külvilágban észlelhető pusztulást, sokkal nehezebb megragadni azt a folyamatot, ahogyan az ember elhagyja saját magát, még él, de valójában már nem létezik. Nehéz megmutatni az embert a háborúban, hiszen az ember nem csak jelen van a háborúban, hanem egy idő után maga is háborúvá válik.

► JÓNÁS ÁGNES

Célia, avagy a nem létező főhős

Rakovszky Zsuzsa: Célia

Miért hiányzik az ambíció és a kitartás a legtöbb mai fiatalból? Hogyan találnak célt vagy mélyebb értelmet az életüknek a Z generáció tagjai? Hogyan befolyásolja az 1996 után születettek életfelfogását mindaz, amit az előző nemzedékek letettek az asztalra, s miért nőjön fel az ember, ha nem jár előnnyel? Rakovszky Zsuzsa *Célia* című családregénye többek között ezeket a kérdéseket feszegeti. A Magvető Kiadó gondozásában megjelent mű olyan égetően aktuális problémákat is körbejár, mint például a minőségi kommunikáció hiánya, a felelősségvállalástól és az elköteleződéstől való félelem, a lombikterhesség, vagy az ezotéria veszélyei.

Az írónőt a nyolcvanas évektől elsősorban versei révén ismerhettük meg (két évvel ezelőtt jelent meg *Fortepan* című verseskötete), 2002 óta azonban már az ötödik regényét jelentette meg. A 312 oldalas *Célia* Rakovszky Zsuzsa eddigi legrövidebb regénye, melyben az önmagára reflektáló, szabadságvágyó generáció és az utánuk jövő nemzedék feszül egymásnak. A mű családregénynek is tekinthető, szereplői mégis a hagyományos értelemben vett család hiányával küzdenek. Hősei boldogok akarnak lenni, de amint az áhított idilli állapot közelít feléjük, menekülőre fogják.

A cselekmény budapesti plázák, gyorséttermek, gangos bérházak közt játszódik, de nem is játszódhatna másutt, hiszen a szereplők jelleme és a cselekmény is feltételezi a nagyvárosi életet.

A regény elbeszélője, Ádám, évtizedekkel később értesül arról, hogy van egy lánya, így kerül az életébe a húszéves Célia. Miközben apaként kell helytállnia, óhatatlanul rápillant saját élete idegenségére és gyermeki mivoltára is. A *Célia*

Magvető, Budapest, 2017.

legfontosabb szereplői mindannyian nők, a történetnek a Célia nevű lány a hőse, de az olvasó a középkorú férfi szemszögén keresztül kapcsolódik a történetbe, vagyis a címszereplő áll a középpontban, a férfi narrátor pedig csak elbeszéli a történetet.

Ádám és Célia anyja, Zsanett a hagyományos keretektől kilépett, a szellemi és magánéleti függetlenségüket féltékenyen őrző generációhoz tartoznak. Nem kezelik tabuként a szexualitást, a fogantatást, sőt, olyan praktikus szempontok alapján döntenek róluk, mint például egy lakhelyváltásról. Ádám még Célia születése előtt kivonul a gyereknevelésből és Zsanett életéből. Nem bízik magában, messziről elkerül minden felelősséggel járó helyzetet. Közelségre vágyik, közben mégis menekül az érzelmileg sűrített kapcsolatokról és közegekből. Ő maga is

önző, lelketlen, érzéketlen idiótának nevezi magát. Feláll a szőr a hátán a hosszú távú kapcsolattól, a hűségétől, a közösen megoldandó problémáktól. Szeretőt tart, nem veti meg a home videókat (a szerző a testiséget illetőleg kerüli a trágárságot), sőt, húszéves tanítványára is fáj a foga, de néha azért érzélgős nosztalgiával gondol arra, milyen lehetne, ha Zsanettel és Céliával egy család lennének:

„Tudtam, hogy mit kellene mondanom, de nem voltam képes rá. Az a fájdalmas, szánakozó gyöngédség, amit ebben a pillanatban érzek, olyan erővel, hogy szinte égeti belülről a szegycsontomat, két napig sem tartana ki, ha kénytelen lennék együtt élni vele: és ahogy menne az idő, egyre ingerlékenyebb lennék, gyötörne az állandó jelenléte és az elveszített szabadságom tudata, ezt persze kétségbeesetten próbálnám leplezni, de egy idő múlva kirobbanna belőlem valami semmisség ürügyén, aztán meg elszégyellném magam, amitől később csak még kíméletlenebb lennék, könnyek, bűnbánat, engesztelés, a kíméletlenség újabb kirobbanása követné egymást egyre rövidülő ciklusokba, nem is beszélve az állandó, tompa büntudatról, amit a más nők iránti szüntelen vágyakozás miatt éreznék...”

Az elbeszélő Zsanetthez hasonlóan bizonyos szempontból ellenpontja is a címszereplő-főszereplőnek. A címszereplő Ádámmal és anyjával szemben a kötöttségeket, a biztos pontokat keresi az életében. Célia az anyjának köszönhetően kötetlen körülmények között, apafigura nélkül nőtt fel, emiatt saját létezését is irreálisnak tartja, nem találja a helyét. Szenved a rá zúduló tengernyi lehetőségtől, a nagy szabadságtól, melyet a világ felkínál neki. Kikövezett utakra, biztonságra, valamiféle szilárd alapra, klasszikus családmoddellre vágya, azonban rá kell jönnie, hogy apa nélkül nem boldogul, csak sodródik. A Célia-sztori a rendes szülőkép nélkül felnövekvő gyerekekkel, megállapodni képtelen felnőttekkel egy kortünetre is reagál. A fiatal lány nem létezőként definiálja magát, s anyja szemére hányja, amiért mesterséges megtermékenyítéssel fogant meg. Fáj neki, hogy „úgy rendelték meg őt, mint egy pizzát és utálatos arra gondolnia, hogy egy orvosi rendelőben fogant mindenféle csövek meg fecskendők segítségével”.

Célia anyja meglehetősen komikus figura, aki rajong az ezotériáért, a buddhista tanokért. Remek lehetőséget kínál arra, hogy a szerző finom humorral karikázza korunk spirituális útkeresőit; jósnők, látók, guruk, asztrológusok és angyalok közé kalauzolja az olvasót. Zsanett igyekszik kerülni a dogmatizmust, meghagyni lányának a szabad választás jogát. Lánya viszont ahelyett, hogy örülne a „laza pórásznak”, szenved és menekül a választási lehetőségek sokaságától, a látszólagos korlátatlanság helyett szeretne „normalitást”.

Rakovszky könyve társadalomkritika is – képet ad a fiatalok munkavállalással kapcsolatos elképzeléseiről, életfilozófiájukról is. Célia barátja, Niki minden vágya, hogy bekerüljön egy valóságshow-ba, híres akar lenni, és sok pénzt akar. Lehetőleg gyorsan.

„Mert hát most mégis, milyen az élet már – folytatja komolyodó, éneklő hangon, a homlokát vándló, filozófusi ráncokba gyűri, tekintetét a plafonra szegezi –, napi tizenkét meg tizennégy órát gályázni a Mekiben vagy valami butikban, mire hazaér az ember, már bulizni sincs kedve... és ezt csinálni negyven éven keresztül, vagy még tovább, amíg ráncos vén banya nem lesz az ember, vagy fel nem dobja a talpát... hát, bocs, de nekem ehhez semmi kedvem!”

A metsző ironia és a költői részek között ingadozó regény a digitális technológiával átszőtt 21. századot, a kapcsolatok felszínességét is olvasóközönségbe hozza. Ádám „órák hosszát egy digitális fantáziavilágban kóvályog, mint íjász elf vagy élőhalott, virtuális vadkanokra vadászik, és képzeletbeli tallérokért töri magát, hogy szintet ugorhasson, és eljusson egy csipkézett, bástya-alakkal körülvett városba, hogy ott megkeresse... mindegy is, hogy mit”.

Rakovszky Zsuzsa *Céliája* hajszálpontos képet ad korunk társadalmáról, a családok állapotáról, a férfi-női retorikában az elmúlt másfél évtizedben végbement változásokról, a patriarchális állapot „megzavarodásáról”. Korrekten mutatja be a világot, amelyben egyre kevésbé értünk az egymás iránt érzett szeretet kifejezéséhez, a felelősségvállaláshoz, s amelyben előbb nyúlunk okostelefonunkhoz és digitális ketyeréinkhez, mint ahhoz az emberhez, akivel egy ágyban töltjük éjszakáinkat. Ha töltjük.

Világunk takargatnivaló darabja

Antal Balázs: *Le*

Antal Balázs *Le* című novelláskötete minden szempontból jókor jelent meg, és ennek tükrében elhanyagolható az a tény, hogy tizennégy év telt el az *Öreg* kiadása óta. Az író ugyanis egy olyan válogatást adott az olvasói kezébe, aminek aktualitásához nem fér kétség, s mindezt egy kamera objektívének objektivitásával teszi. Jelen esetben a mechanizmus most fordított, mint a fényképezés vagy a film esetében: ugyanis Antal Balázs ebben az esetben a fókuszpont lenne, a lencse vagy lencserendszer pedig egy-egy nézőpontkarakter, akinek a szemszögéből végigkísérhetjük a novellák cselekményét. A fókuszpont és a lencsék közötti távolság hol több, hol kevesebb, ezzel a szerző alkotásról alkotásra másképpen játszik.

A kötetben szereplő novellák között ez az első feltűnő hasonlóság: minden esetben a főszereplő lencséjén keresztül láttatja az író az eseményeket, akiknek belső monológjait, vívódásait is megismerhetjük. Ez alól kivételt képeznek *Az ember, a telep, a szomorúság*, illetve a *Pusztai vázlat* című alkotások, amelyek inkább szépirodalmi igény-nyel megfogalmazott szociografikus írások, és a novellák helyszínének, mi több légkörének minél szemléletesebb megrajzolásához járulnak hozzá. Bár pontos helyszínmegjelölés egyik novellában sincs, azt hiszem, mindannyiunk számára ismerősek lehetnek azok a települések, ahol a valamikori paraszti életformát felváltotta a mesterségesen életre keltett bányá-/iparvárosok nyüzsgése, ám a bányák/gyárak bezárása után munkalehetőség híján a mindennapi élet ellehetetlenült, és lassan minden az enyészeté lett. Ha sorra vesszük a nézőpontkaraktereket, akkor azok társadalmi helyzete nagyon is pontosan illusztrálja az

Fiatál Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

amortizálódó települések világát, valamint az ott megjelenő választási lehetőségeket. „Közöségi elvű társadalomban a valóságot tartósan sem jobbra, sem rosszabbra hazudni nem lehet. Jobbá tenni viszont csakis a társadalmi önismeret alapján lehetséges” – írta Galgóczi Erzsébet az 1960-as években. Antal Balázs pedig semmit nem idealizál: itt a kőfejtők életveszélyesek, a rég használt bányák irodaépületeiben minden rohad és rozsdásodik, az elhagyatott épületek omladoznak, egyedül a kocsmajátó megértő és barátságos. Erre a valós világra építi Antal Balázs a fikciót, és néha az olvasó zavarba jön, hogy vajon melyik a hangsúlyosabb: a helyszín, vagy a gyakran háborzongató történet, amely a szereplők helyzetének kilátástalanságából fakad. Ugyanúgy, ahogy az elhagyatott iskolaépület sem bizakodhat abban, hogy valaha felújítanak, vagy újra gyerekek

nevetésétől legyen hangos, a figurák is beleragadnak ebbe az állapotba: „a leghalványabb reménye se lehetett rá, hogy valaha is jobb helyre juthat ennél, vagy akár csak arra, hogy ezt valamivel is jobbá tehetné.” (*A szelídítés*)

A sorsfordító történetek hátterében Antal Balázs olyan társadalmi problémákat is elbújtat, vagy néha csak látszólag mellékesen kapcsol a novella cselekményéhez, amelyek nagyon is aktuálisak, mégis viszonylag kevés irodalmi alkotásban jelennek meg. Ilyen például, amikor a családtagok szinte csak temetés alkalmával találkoznak, ahogy a *Sóvárgásban*. Jelen esetben nemcsak arról van szó, hogy milyen távolságokra vannak egymástól a rokonok, hanem a figyelem, a törődés hiányáról is. Persze emellett Antal Balázs megszólaltat más szöveget is ugyanazon novellában egy másik szereplőtől, ezzel mintha kiegyenlíteni akarná az egyébként elszomorító ténytet: a tanyavilágban idős emberek maradnak magukra, akiknek mindennel egyedül kell megbirkózniuk. Az író szociális érzékenységről ad tanúbizonyságot szinte mindegyik novella esetében: a makrokörnyezet szétesése párhuzamos a mikrokörnyezet, a család felbomlásával (*Gondoskodás, Engedni mindig, A jók mennek el*), munkanélküliség, illetve félelem a munkanélküliség lehetőségétől (*A kőfejtőben, Bányavidék*), embertelen munkakörülmények (*Hosszú napok, A szelídítés*), a bűnözés, az illegális tevékenységek növekedése (*Sóvárgás, A jók mennek el, Jót tenni mindig*). Miután Antal Balázs végig egy szereplő lencséjén keresztül láttatja az eseményeket, ezzel meg is tartja a tisztas távolságot, nem ítélezik. A kötet aktualitása tehát a fentiek tükrében jól látható, ám a könyvben szereplő alkotásokat nem csak emiatt érdemes alaposabban megvizsgálni.

Antal Balázs azon túl, hogy időszzerű társadalmi problémákat ábrázol a novellákban, betartja a műfaj klasszikus követelményeit, a kötetben szereplő alkotások mesterien komponált, jó ritmusú írások. Több motívumra is felfigyelhetünk, amely rendre visszatér, ezáltal az író még szorosabbra fonja a kapcsolatot az egyébként egymástól független szövegek között. Az egyik a halál motívuma – annak aktusa, illetve ténye. Az elmúlás Antal Balázs novelláiban nemcsak szereplőket választhat el, vagy épp ellenkezőleg, hozhat össze, hanem példázatként is szolgálhat, esetleg a történet végkimenetelévé válik. A kötetből több szempontból is kiemelkedik *A szelídítés*, ahol a

halál mint esemény a novella cselekményének kiindulópontja, nem vég, hanem kezdet. Ebben az írásban a kezelhetetlenségről híres Vad Mundi találkozik valamikori favágótársának özvegyével, és a két, egymástól mérföldekre álló világot a jóérzés, a figyelem összehangolja. Antal Balázs bölcs tapintattal közelíti meg itt a gyászt, az egész novella végtelenül emberi, ami azt sugallja, hogy az alapvető értékek és normák, az egymás iránt tanúsított figyelem még az ilyen kilátástalanságból is fel tudja emelni az embert egy másik, tartalmasabb és értékesebb életminőségbe.

A másik motívum, ami a *Le* című kötet novelláit jellemzi: a titok. A kötetben található alkotások szereplőinek sorsát szinte kivétel nélkül behálózza egy-egy rejtély, vagy egy olyan múltbéli esemény, amely már-már szenvedéllyé vagy rögeszmévé vált, amit a főhős természetesen leplez a külvilág előtt, vagy akár le is tagad. A titok kezdő- és végpontként is megjelenhet, mint például a *Jót tenni mindig* című írás esetén, ahol a főszereplő inkább hazudik, elferdíti a valóságot, csak hogy titokban tarthassa, mi történt Ibolyával. A bányá, a kőfejtő, a ködös tájak eleve alkalmas teret nyújtanak ahhoz, hogy sötét titkok őrzői lehessenek. Ennek egyik nagyon szemléletes példája a *Bányavidék* című borús, sejtelmes novella, ahol a szénelemző labor munkatársa egy múltbéli esemény érintettje volt gyerekként, felnőttként pedig a rabjává vált, képtelen elengedni. A korrodálódo láncok, lakatok, a megvetemedett zárok, a bedeszkázott ablakok, a sötét folyosók megjelenése a szövegben csak még inkább felerősíti a hangulati hatást. Nagyon érdekes ez a paradoxon a kötet novelláiban: az alkotásokban rendre visszatér valaminek az elrejtése, bedeszkázása, mint cselekvés, miközben a külvilág számára elzárt dolog egyszerre fogva is tartja a szereplőket.

Antal Balázs a titkok jelentőségét tovább fokozza a ki nem mondott szavakkal, az elhallgatott információkkal. Ezzel pedig egy különös játék veszi kezdetét az író és az olvasó között: a szerző megad támpontokat, de nem fejt fel teljesen az egészet – ahogy a könyv többi novellája esetében is felfigyelhetünk erre. Ezáltal lehetőséget ad a befogadónak a különféle találgatásokra, szabad teret enged számára, mintha szándékosan az lenne a célja, hogy az olvasó gondolatban maga is „hozzáírjon” a történethez, kiegészítse azt. A kifejtettség és a hiátus hullámozása dinamikus teszi az alkotásokat. Hasonló módon, mint

Magánszemmel látni és láttatni

Tarján Tamás: *Éltesse megírt istene*

Már javában dolgoztam ezen a kritikán, amikor Tarján Tamás megrendítő halálhíre eljutott hozzám. Nehéz volt felfogni, hiszen mondatai szinte minden nap elkísértek, szelleme, gondolkodásmódja változatlanul élő és jelenlévő maradt, miközben ő maga már nincs közöttünk. Nem találkozhatunk vele színházi bemutatókon, nem szemlézi a legújabb könyvtermést, nem mutat irányt előadásával az egyetemi hallgatóknak. Tragikusan félbeszakadt életműve páratlan minőségéről és minőségigényről tanúskodik. Tisztán, világosan végigvezetett eszmefuttatásai, mesterien megalkotott esszéi, kritikái, tanulmányai azonban mindig velünk lehetnek és példaként szolgálhatnak. Ahogy Schein Gábor emlékezésében megfogalmazza, Tarján az „irodalmat és a színházat életanyagként szenvedélyesen szerette. Ez a szenvedély sugárzott belőle minden pillanatban, amikor a katedrán állt, vagy a szemináriumi teremben a hallgatókkal beszélgetett.” (Schein Gábor: *Búcsú Tarján Tamástól*. Litera.hu) Ugyanez a közelítésmód áradt minden egyes sorából, mérhetetlen tisztelettel és természetességgel közvetítette felismeréseit, gyakran kételyeit az olvasók felé.

Jól demonstrálja mindezt legutóbbi, még életében megjelent könyve, az *Éltesse megírt istene*, mely a Napkút Kiadó *Kútő bibliotéka* című szériájának tizenhatodik darabjaként látott napvilágot. Jelen és múlt, irodalom és színház, tanulmány, esszé, kritika, vallomás egyaránt felbukkan az eddigi kiadványok között, s Tarján munkája kiválóan illeszkedik a sorozatszerkesztő, Vincze Ferenc koncepciójába. *Írások költők-*

Cédrus Művészeti Alapítvány; Napkút Kiadó, Budapest, 2017

ről – ez a kitétel szerepel az alcímben, s a szerző valóban húsz lírikust vonultat fel. Igaz, nem mindegyikük versei jogán került az összeállításba: az elemzett-bírált művek között megtaláljuk például Gergely Ágnes *Oklahoma ezüstje* címmel egybefogott „esszéisztikus pillanatfelvételeit”, vagy Báthori Csaba nagyszabású esszékötetét (*Egyszer a földön*). Az írások között akad olyan, amely az esszéhez áll közelebb, vannak alkalmi szövegek, köszöntők, tanulmánnyá terebélyesedő dolgozatok, és persze hagyományos könyvkritikák. Ezúttal a 2010 és 2017 közötti időszak ter-

A *jók mennek el* című novella esetében, ahol egy szomszédától ismerjük meg Csabi és családja történetét. Itt a történetmesélés maga olyan aktussá válik, amelynek során a meglévő, ám mégiscsak foghíjas információk alapján próbálja az elbeszélő rekonstruálni az eseményeket. A szomszéd pozíciójából nincs benne abban a történetben, amelyről beszél, kívülálló, részinformációk birtokosa, aki a hézagokat próbálja a maga módján kitölteni.

A kötet szövegeinek további érdekessége múlt és jelen időskijainak mozgása-mozgatása, ahogy a *Bányavidék* című novellában, amelyben a lezáratlan múlt bénítóan hat, nemcsak a jelenre, hanem determinálja a jövőt is a szereplők számára. A nézőpontkaraktert egyszerre látjuk kisfiúként és felnőttként jelen időben, illetve ha pontosan akarok fogalmazni: be van zárva a saját múlt idejébe. Ezt nagyon jól példázza a temetői jelenet, ahol a haldokló és a halott Krisztus egyszerre, egy képen jelenik meg: „Mária üres tekintettel néz a felsőtestével ölében heverő, élettelenre sebzett Jézusra. A fején végiggördülő víz az állon cseppé fut össze, elformátlanodik, majd a szemekre hull. Az arcáról hamar lefut, hogy a két alak hasa közötti apró mélyedésben megálljon, a cseppek aprókat csobbanva érkeznek egymás után a kicsi üregbe. A másik Krisztus a fekete keresztben feszül a sírkő frontján. Arca fájdalomra torzul, szeme nem a sírra, inkább elfelé for-

dul onnan.” Múlt és jelen egybemosódása a kötet más darabjaira is érvényes, ennek legékezebb példája az *Otthagyni a fogát*, ahol a címben megjelenő frazéma kétértelműségét használja fel az író a novella groteszk csattanójához. Az alkotás elején még változik múlt és jelen, miközben egyenesen előre haladunk a cselekményben, majd jóformán szó szerint megismétli az adott szövegrészt, egyszer úgy, hogy Kozák, később pedig úgy, hogy Anti a főhőse, ezzel a két idősíkot összekapcsolja a szöveg szintjén.

Akira Kurosawa utolsó filmjeinek egyike, a *Dodesukaden* talán azért juthatott eszembe Antal Balázs kötetéről, mert abban a japán rendező szakított a hagyományos történetmeséléssel, inkább a karakterekre és a párbeszédre helyezte a hangsúlyt a rövidebb epizódokból álló alkotásban. A könyvben ugyan nem egy nyomortelepen járunk, és a *Le* novelláinak szereplői talán nem szorultak annyira a társadalom periferiájára, de a szereplők kilátástalan helyzetének ellenére ugyanazokat az emberi értékeket hirdeti mindkét mű. Nagy Dénes 2013-as *Másik Magyarország* című dokumentumfilmje jóval közelebb áll ahhoz a világhoz, amit Antal Balázs leír, ám a novellákban több van egyszerű korrajznál vagy valóságábrázolásnál, hiszen különböző konfliktushelyzeteket ábrázol, morális kérdéseket feszeget egy a mesterségéhez nagyon értő írástudó felelősségvállalásával.

méséből tallózott a szerző, de nem a keletkezés időrendjében, inkább valamilyen egyéni elképzelés és logika szerint rendeződik el a kötet három ciklusában a kiválasztott huszonzét írás. Közülük négy már szerepelt Tarján 2015-ös, hasonló tematikájú és vonalvezetésű kötetében, a *Fény-mérőben* (egyet-egyét pedig a *Hegyre szőlőt*, valamint a *Szemmagasságban* című könyvéből emelt át), melynek gondolatmenetét, kérdésfeltevését viszi tovább a mostani válogatás.

Szemügyre vesz kanonizált műveket, de a magyar irodalomtörténetben marginálisan jelen lévő alkotásokat is előhoz a szerző. Amikor közismert, sokszor elemzett szövegeket tárgyal, akkor is igyekszik másféle aspektusból közelíteni, mint a szakirodalom általában. Így van ez a *Ki viszi át a szerelmet* című Nagy László-verssel foglalkozó tanulmányban, mely annak nagy jelentőségű, kitüntetett sorát („káromkodásból katedrálist”) vizsgálja a káromkodás beszédalakzata felől. Mivel Nagy László verseiben és naplójegyzeteiben szinte egyáltalán nem fordul elő a káromkodás hétköznapi, trágár formája, az irodalomtörténész arra a következtetésre jut, hogy az ominózus vesszor egészen másra utal, pozitív tartalmakat hordoz: „A káromkodás Nagy László tollán: szókép, stilizáció. A ki-kezdhetetlen morális autonómiájú versbeli ego korlátozást nem tűrő, igazság-kihirdető típusú, a széles körben elfogadott megszólalásmódoktól radikálisan eltérő, azokat tagadó, szuverén, dinamikus megnyilvánulása. A nyelvi törvény drasztikus megtörése, indulati – egyetértőket torborzó – igazságbeszéd a manipulált – kollektív – hazugságbeszéd ellenében. A társadalmilag, hatalmilag, a szokásrend és egyéb körök által legitimált beszéd helyébe iktatott beszéd. Őszinteség és egyenesség mint akarat és testamentum – a hazugság minden formájával szemben.” (22-23.) Weöres Sándor *Valse triste*-je esetében ugyancsak sokat idézett és gyakran megvizsgált költeményről beszélhetünk, Tarján azonban a ritkán említett keletkezéstörténetre is felhívja a figyelmet, miszerint megszületését egy Vas megyei költő, az Ősz Iván néven publikáló, alig ismert Mészáros Hugó *Őszi este* című verse inspirálta. Az *átutazó* című esszében viszont, mely Weöres születésének századik évfordulójára íródott, a költő negyven évvel korábbi kecskeméti látogatásának emlékét őrző „alkalmi szösszenet” indítja el a gondolatmenetet.

Ha egyetlen verset állít fókuszba az értelmező, azt is igyekszik tágabb összefüggésben láttatni. Mándy Stefánia *Kohézió* című költeményének szemügyre vétele közben levonja a költő vers- és nyelvszemléletére vonatkozó tanulságokat. Pilinszky János miniatűr verskompozíciója (*Hideg szél*) kapcsán nem annyira műelemzést, mint inkább mikrofilológiai vizsgálódást folytat, a négysorosok mibenlétéről, az életműben betöltött funkciójáról gondolkodik, eközben a recepció belátásait is mozgásba lendíti, és meggyőzően érvel amellet, hogy ez a költemény „nem fogható fel klasszikus négysorosként, s noha nem megokolatlan Pilinszky a *Nagyvárosi ikonok* publikálásáig íródott négysorosai között szólni róla – nem feledve műfaji sajátosságait –, versalaki értelemben a *Hideg szél* a *Szálkák*kal kezdődő periódus formavilágát ugyancsak megelőlegezi”. (99.)

A kritikák többsége, a műfaj természetéből adódóan, a pálya egy-egy állomását ragadja meg, egyetlen műre összpontosít. Az egészen rövid, mindössze 5-6000 karakteres, online felületekre íródott recenziók (Takács Zsuzsa: *Tiltott nyelv*; Villányi László: *Ámulat*; Bertók László: *Pénteken vasárnap*; Tolnai Ottó: *Wilhelm-dalok*) is tanúsítják Tarján lényeglátó képességét, ekkor is pontosan, jó érzékkel sűríti mondandóját, remek mikroelemzésekkel világítja meg a nagyító alá helyezett opus legjellemzőbb sajátosságait. Vannak azonban olyan írások a kötetben, amelyek nagyobb teret biztosítanak a szerzőnek gondolatai alaposabb kifejtésére. Az egyik legterjedelmesebb közülük a *Mindegyik égtáj felé* című értekezés, mely szép motívumelemzéssel indul, körüljárva Tóth Erzsébet költészetében a rózsa és a kő motívumának megjelenési formáit. Négy könyv kap hangsúlyos figyelmet, köztük Kelemen Lajos kismonográfiája, valamint a 2012-es *Kőrózsa*, mely fordulatot hozott a lírikusi életműben. Ugyancsak kiemelésre érdemes egy másik tanulmány (*Villámló éghajlat*), mely a Csoóri Sándor lírájában megénekelte ifjúságmotívum megjelenési helyeit veszi számba, rámutat a fiatalság és a tenni akarás összefüggéseire, és eljut a felismerésig: „Teljes költői életén át gondként, teherként, problémaként vitte magával Csoóri az olykor rajongva vagy áhítattal megverselt, egészében azonban elveszített (...) ifjúság emlékét, tudatát. A történelmi időmetszetek, melyek egymást váltották, követték a

költő életévtizedei során, nem engedték, sőt – benyomása ez volt – akadályozták, hogy ezt az életszakaszt legalább utólag, visszamenőleg kedvezően rekonstruálja, esetleg az életrajzítól mindenestül elszigetelt, elgondolt-álmódott térben hívjon elő lírájából optimistább, távlatosabb, elvontabb ifjúság-ideát.” (53.)

Tarján nemcsak az irodalom és a színház terén, de más művészeti ágakban is otthonosan mozog, ezekre is rendszeresen ablakot nyit írásaiban. Orbán Ottó posztumusz versgyűjteményéhez, *Az éjnek rémjáró szaká*hoz elsősorban Kass János könyverterve és tipográfiája felől közelít, és hangsúlyozza, hogy a képzőművész által megalkotott ábrák nem pusztán kísérői a verseknek, Orbán szövegei „irodalmi, művészetközi, sőt bölcséleti kísérletet kaptak Kass kezétől: mintegy a szövegek első, képzőművész-olvasói elemzését, vizuális reflexióját”. (114.) Nagy László Kondor Béla képeihez íródott sorozatáról külön dolgozat szól. E versek erejét részben az adja, hogy a lírikus az emlékezésen túl „úgy fejleszti, építi a sorozatot, hogy a kettejüknek (műveiknek) tulajdonítható szándékok, üzenetek, jelentések egyre inkább összefonódnak, s főleg a sorozat utolsó darabja mintegy festő és költő közös, vallomások önportréja, intelme, testamentuma legyen”. (31.)

Az irodalomtörténész módszerét – az ő szóhasználatát kölcsönözve – a „*kíváncsi objektivitás*” jellemzi. Minden esetben megtartja a kellő arányokat, tartózkodik a szélsőséges értékítéletektől, miközben számtalanszor kifejezi elismerését, és nem hallgatja el kifogásait sem. Ezt azonban nem az odamondás szándékával teszi, állításait érvekkel, idézetekkel támasztja alá, és sohasem kinyilatkoztatásnak szánja, sokkal inkább közös gondolkodásra, párbeszédre, akár vitára hívja olvasóját. A filológus alaposságával lajstromozza az esetleges tévedéseket, hiányosságokat, például az Utassy-emlékkönyv esetében, teljes joggal felróva a betűrendes mutató, a tanulmány vagy utószó elmaradását. Tóth Erzsébet esszé- és publicisztikakötetét (*Hidegbéke*) olvasva azonban más természetű fenntartásokat fogalmaz meg, annak első ciklusáról különösen leújtó a véleménye. Halvány közéleti újságírásról beszél, és leszögezi, hogy a „gondolati próza helyetti indulati próza, a közírói esszé nem helyettesítő újságírói felhorgadás súlyos önellentmondásokhoz is vezet”. (82.) A kritikus ugyanakkor

azt is egyértelművé teszi, hogy könyve második és harmadik ciklusának nagy részében „már igaz szavát és vonzó hangját hallatja a politikai témák helyett az irodalmi emlékezés, a munka-vezérforralú életbeszámoló terepén otthonosan mozgó költő-publicista”. (83.)

Mindig fegyelmezetten tartja magát tárgyahoz a szerző, de alkalmi kitérői sem tűnnek feleslegesnek, általuk árnyaltabbá, érdekesebbé válnak az elemzés-központú szövegek. Előfordul, hogy élénk idézi valamelyik főhőst, így például Buda Ferenc, a „mókány garabonciás” alakját. Másutt személyes élményét osztja meg velünk, mint találkozását Weöres Sándorral. Erre a budapesti Eötvös Collegiumban került sor, amikor a költő váratlanul valamilyen főzeléket és vörösbort kívánt. Az előbbi hamarosan fel is tálalták neki, a bor elfogyasztását azonban Károlyi Amy nem engedélyezte. Takács Zsuzsa *Tiltott nyelv* című kötetével foglalkozó bírálatában Tarján bevallja, hogy annak harmadik ciklusa, *A gyász előérzete* érintette olvasóként a legszemélyesebben, amiatt is, mert oktatótársa volt az egyetemen a költő halálos beteg öccse, akinek szenvedését, a remény megfogalmazódását és a megmásíthatatlan tudomásulvételét is magukba zárják ezek a versek.

Számtalanszor érzekeljük az összhangot kritikus és a tárgyalt mű (illetőleg annak alkotója) között. Az elemzések stílusára, beszédmódjára erősen hatnak a tárgyul választott alkotás nyelvi-poétikai sajátosságai. Régóta tudjuk, hogy szerzőnknek hajlama van a játékosságra (elég a Reményi József Tamással közösen írt négykezes irodalmi paródiakötetekre gondolni), ami gyakran elő is jön, ha a témaválasztás lehetővé teszi, sőt megkívánja. Jó példa erre az a recenzió, amely Villányi László képzelte világot megidéző verses-könyvével (*Kimméria*) foglalkozik, de szintén ezt a hozzáállást tükrözi az *Ékezetek* című, Tandori Dezső hetvenötödik születésnapjára íródott esszé, melyben a recenzens szövegalakító eljárása termékenyen integrálja a költő nyelvi rontásait, az ékezeteket elhagyó megoldásait.

Bár a szerző alapvetően szkeptikus a költészet, a vers mai jelenlétét, létjogosultságát illetően – erről a hátsó borítón található ajánlásban vall –, mégis egész könyvét állítja ezzel szembe, mely arról tanúskodik, hogy nem veszítette el az optimizmusát. Ahogy írja, „a Vers hosszú évtizedek óta kísér, ezúttal én igyekszem kísér-

Mándy-portré és korrajz egyszerre

Darvasi Ferenc: Köztünk vagy

Csutak és a szürke ló. Ha Mándy, nekem ez a könyv ugrik be először, gyermekkoromban ott állt a nagyközségi könyvtár „szabad” polcán, és úgy emlékszem, otthon is megvolt. Utólag bevalom, akkori világomtól kissé idegennek éreztem Csutakot, magányával, világnagy keserűségével nem tudtam mit kezdeni, nálunk a faluban dült a kollektívizmus, szakadatlanul fejlődött a közösség, kék, majd piros nyakkendőt hordtunk, a felnőttek úgy érezték, pár év, és a Holdat csatkoztatjuk a Földhöz, pár évtized, és ingajaratban közlekedünk a Marsra, a világegyetem megismerhető és meghódítható.

Ekkor még nem sejtettük, hogy egy-két évtized, és mindnyájan egzisztencialisták leszünk – tehát Csutak és Mándy megelőzte a korát. Mint ahogy akkor még azt sem tudtuk, hogy Mándy tulajdonképpen büntetésből ír gyermekirodalmat – de ez már egy másik történet.

Alföldi vagyok, valahonnan a Nagyunság, a Sárrét és a Körös-vidék metszéspontjából, morfondírozhatnánk, mi közöm nekem Mándy nagyvárosi lírájához? Magánügy lenne, de mert idetartozik, megemlítem, hogy a nyolcvanas években pár évet éltem Pesten, szűk esztendőt éppen a nyolcadik kerületben, a Práter úton, albérlésben, nem messze a Mátyás tértől és a Teleki tértől, Mándy állandó helyszíneitől. Annak idején még mertem akár éjszaka is elindulni innen, ma már nem biztos, hogy megtehetném. Ismerem a kerület hangulatát, tehát van fogalmam arról, honnan merítette az író figurái jellemrajzaihoz az ihletet, igaz, emberöltővel korábban.

Másfelől, lássuk be, a Kárpát-medence túlságosan kis tér ahhoz, hogy ne legyen – akár

Corvina Kiadó, Budapest, 2015

képzeletben, akár a valóságban – bárki számára beutazható, egyik létformából (végső esetben az álmodozás hímes mezején) bátran átlépni a másikba. És hát Mándy „túlzottan” egyetemes, s nem utolsósorban jelentős, nagy író ahhoz, hogy a szokványos, ám meghaladni remélt kategóriákba (népi-nemzeti – liberális, realista – posztmodern stb.) beszuszakolhatnánk. Igen, egyetemes, még akkor is, ha látszólag mikrovilágokról írt.

Ráadásul e viszonyrendszerben az olvasó szabadsága a lehető legteljesebb, ugyanis a szoba magányában tényleg eldöntheti, hogy kíváncsi-e

ni a Verset, hogy minél többekhez eltaláljon”. Szakszerű és közérthető, olvasmányos értekező stílusával, szépen, igényesen megformált mondataival jó érzékkel találja el azt a beszédpozíciót, ahonnan egyszerre képes megszólítani a szakma képviselőit és a szélesebb, verskedvelő olvasóközönséget.

Báthori Csaba egyik fordulatára utalva említi az esszéista legfontosabb érzékszervét: „...

akinek magánszeme van – szuverén látásra született –, majdnem mindegy, mit lát, akár egy költeményben. Mert mi azt a szemet nézzük, látjuk: a magánszemet.” (138.) Tarján Tamás mindvégig ezt a szuverén látásmódot követte saját praxisában, s írásait olvasva, a kritikus és esszéista „magánszemén” keresztül, mindig láthatunk a művészet és az irodalom legalapvetőbb kérdéseire.

Bill Viola: Hírhozó (1996; videoinstalláció, Bill Viola Studio, Los Angeles; fotó: MODEM Archívum)

az úgynevezett alkotóra, vagy sem. Én már régen határoztam: olvasom Mándyt, legutóbb például *Tájak, az én tájaim* című munkáját, és tetszett. Tehát magam vagyok egyik élő cáfolata annak, hogy ő elfelejtett író volna.

Éppen ezért lettem kíváncsi arra, hogy mit írt Darvasi Ferenc *Köztünk vagy* című művében, amely Mándy Ivánról szól. Közelebbről beszélgetéseket tartalmaz Mándyról írókkal, irodalomtörténészekkel, fordítóval, szerkesztőjével, családtagjaival, egykori szomszédokkal, barátokkal, pincérnővel, rajongóival, szerelmeivel, szeretőivel. A könyvet a Corvina adta ki.

Eloolvastam a *Köztünk vagyot*, és nem bántam meg, Darvasi Ferenc tartalmas, élvezetes olvasmányt tett le az asztalra. Ezen a helyen bevallhatom, hogy pár nap alatt faltam be az egészet, ami már előre jelzi elégedettségemet. Darvasi olyasmit csinált, ami egyaránt kielégítheti a szakmai érdeklődők kíváncsiságát, és megfelelhet a szimplán szórakozni vágyó olvasók igényeinek. Ha belegondolunk, nem kis dolog ez, érteni kell hozzá.

Darvasi jól kérdez, mindig fején találja a szöveget, szerző és szerkesztő egy személyben, tudja, mikor kell közbeszólni, új megközelítésekkel továbbblendíteni a beszélgetést. Ezzel a tárgy, a Mándy-életmű tökéletes ismeretéről tesz tanúbizonyságot.

Nem klasszikus interjúkötetről van itt szó, annál több, és még a „beszélgetések” megfogalmazás sem fejezi ki száz százalékosan a műfaji meghatározás lényegét, mert Darvasi, felkészültségéből adódóan, gyakran kilép a keretektől.

A nyilatkozók névsora pazar, ami önmagában garancia a színvonalra. A teljesség igénye nélkül: Vörös István, Sándor Iván, Tarján Tamás, Márton László, Kántor Péter, Bereményi Géza, Vathy Zsuzsa, Jelenits, István, Ács Margit, Vári György, Tóth Krisztina, Lator László, Pollágh Péter fejtegeti, mit jelentett és jelent számára Mándy írói munkássága, miként él tovább a művész az emlékezetben. Van, aki szerint Krúdy Gyula és Gelléri Andor Endre a szellemi előd, mások úgy gondolják, Bereményi Géza és Tolnai Ottó az utód, de olyan is akad, aki úgy véli, Mándy jellegzetes novelláinak nincs előzménye, sem utójátéka. Mármint akkor tegyük igazságot – de úgy vélem, nincs is erre szükség, hiszen éppen ez a lényeg, hogy az alkotói világ összetettsége okán a befogadó

kialakíthatja saját értelmezését, s elindulhat az értő olvasóvá válás útján.

Számomra az egyik levonható tanulság az olvasmány befejezése után, hogy Mándyval kapcsolatban az újbóli kánonképzés nem aktuális, bármennyire is köztünk van. Mert köztünk van, és nem csupán az irodalomrajongók körében, hanem a szélesebb közvéleményben is. Itt elegendő talán csak a „kell egy csapat” szlogenre vagy a *Régi idők focija* című filmre hivatkozni, melyeket neki köszönhetünk, és a sor még folytatható lenne. Újbóli kánonképzést említettem, mert Mándy már volt a kánon tagja Mészöly Miklós és Ottlik Géza társaságában. Nincs itt az ideje a Mándy-életmű megismételt kanonizálásának, s ezt éppen Darvasi Ferencről tudhattuk meg: a szaktekintélyek ma annyira mást és mást gondolnak róla, márpedig az irodalmi elit egyetértése e témában alapfeltétel volna.

Érdekesnek találom a kismester-nagymester vita felelevenítését úgy általában, közelebbről a kapualjak, kávéházak, mozik, tribünök, villamosok, létrák írójával kapcsolatban. A könyvben szereplő irodalomkritikusok többségének eleve nem tetszik ez a kategorizálás, amely a szakmán belül is vetett már hullámokat. Legmarkásabban talán Márton László fogalmaz: „Egyszer részt vettem egy beszélgetésen, ahol azt kérdezték Mándyról: igaz-e, hogy kismester? Egyáltalán nem kismester, hanem a legnagyobbak egyike, válaszoltam erre. Azt, hogy kismester, szörnyű kifejezésnek tartom, ami igazából semmitmondó, viszont beletapossa a sárba azt, akire használják. Az ilyen felvetések mind arra vezetnek, hogy ne magukat a műveket vizsgáljuk, hanem hogy ki-gondoljunk egy fogalmat, amit aztán ráhúzunk az életműre, ami azzal el is van intézve”.

Nekem, az olvasónak öröm, hogy az irodalomtörténészek legjobb formáikat hozva jellemzik és értelmezik a mestert. Külön csemege Ács Margit pszichologizáló, mélylélektani megközelítéseket tartalmazó elemzése, amely Mándyt eddig talán kevésbé ismert oldaláról mutatja be.

Erénye az összeállításnak, hogy a szerző Mándyból nem akar hőst, a szocializmus-kommunizmus radikális ellenállóját faragni. Egy helyen előkerült, hogy alkalmanként ötven forintért előadott a szovjet irodalomról, amely szerepet nagyon utálta, de élni kellett valamiből. Utólagos megítélésénél a mellőzöttség miatti szenvedés sokkal nagyobb súllyal esik latba.

Darvasi szerzői bátorságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor a népi-urbánus ellentétet sem söpri szőnyeg alá, amely meghatározta az adott kort. Egy nyilatkozó szóvá tette, hogy Garai Gábor miért is állt szóba Váci Mihállyal... Nos, Váci nem számított nagyobb kollaboránsnak, mint Garai, másfelől legalább annyira a rendszer áldozata volt, mint kegeltje. És hát minden sematizmusra való hajlama, demagóg

megnyilvánulása ellenére azért a költői tehetséget sem tagadhatjuk meg tőle.

Jó, hogy Darvasi Ferenc megírta Mándy-könyvét, amely portré és korrajz egyszerre, de legfőképpen kiváló, kitűnő olvasmány. Kismonográfia már van Mándyról, az olvasottak után úgy érzem, hogy Darvasi képes lenne a nagy-monográfia elkészítésére.

Schaár Erzsébet: Férfi maszk / S48 (évszám nélkül; Antal-Lusztig-gyűjtemény; fotó: MODEM Archivum)

► KISS LÁSZLÓ

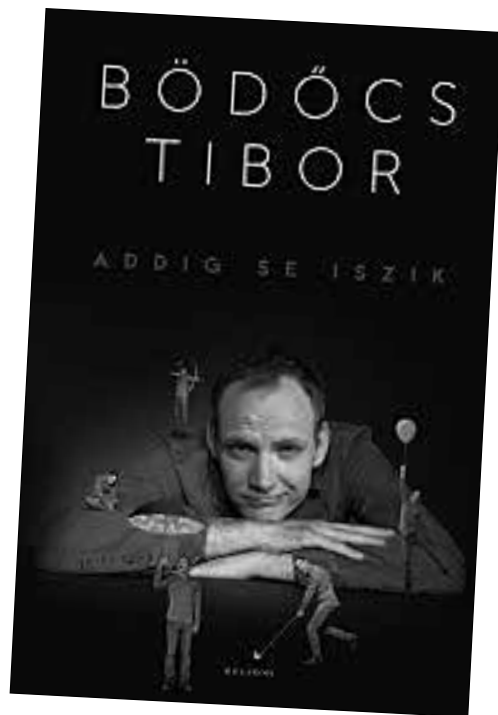

Stand up-Hrabal

Bödöcs Tibor: Addig se iszik

Nemrég jelent meg, és nagyon hasít Bödöcs Tibor debütáló kötete, az *Addig se iszik*. Jók, sőt legjobbak a könyvlistás mutatók, a szerző hivatalos facebook-oldalának közönsége látványosan rajong és könyvvásárlással fenyegetőzik, és az eleinte szép lassan, majd egyre jobb tempóban érkező kritikák se nagyon találhatnak fogást rajta. De mért is fanyalognának, örüljünk inkább, hogy a stand up fellépéseiről ismerős sziporkázó humort Bödöcs Tibor az írásaiba is átmentette.

Az *Addig se iszik* sok helyen igazi próza-stand up, a bűcsüszentlászlói humoristától megszokottan nagy teret bejáró, intellektuális és hétköznapi laza, imponálóan szabad és lendületes, komoly műveltséganyagot mozgó, sok nyelven beszélő kötet, amely nemcsak szerzője olvasottságáról és sokfelé ágazó érdeklődéséről tanúskodik, de arról is, hogy Bödöcs Tibor tud írni, még hozzá nagyon szórakoztatón. Ami az irodalmi pálya folytatását illeti, az *Addig se iszik* fővárosi bemutatóján lehetséges líraparódiákat emlegettek a beszélgetőtársak, de csodálkoznék, ha ez a toll nem szaladna meg irodalmi vonatkozásoktól függetlenül is a közeli jövőben. Aki követi Bödöcs pályáját, tudja, sztorik, karakterek bőségesen akadnak a repertoárban, akár ezek az előadásain elhangzott-eljárt szót anekdotikus történetek is elegendő nyersanyagot szolgáltathatnak egy erős kötethez – az *Addig se iszik* bizonyítja, hogy a stand up-estek stílusa, világa jól mutat papíron is. Ezeken a hasábokon finoman szólva nem mellékes, hogy Bödöcs Tibor első irodalmi szövege öt évvel ezelőtt, a *Bárka* honlapján jelent meg: a *Hrabalról* című írás lelkenedező esszé-ars

Helikon, Budapest, 2017

poetica a közép-európai kocsmairodalom „nehézsúlyú mítoszépítőjéről” egy „majdnem irodalomtanár”, de teljesen rajongó tollából. Bonuszként a szerző akkori honlapján is olvasható volt egy-két olyan rövidebb szöveg, amely nem csak humoristát sejtetett. Megvagyunk.

Az *Addig se iszik* három, vagy inkább három és fél ciklusból álló könyv. Az első egység „bajszos” írókat, a második „budapestieket”, a harmadik „nem balett-táncosokat” parodizál, az a bizonyos „fél” pedig az utóbbi blokkban szereplő kortársakat illetheti: hét író idéz meg időjárás-jelentés-rövid szövegekben a *Hévíz* folyóirat antológiája nyomán. Ezekben a másfél-kétoldalas prózában is karakteres a hang, mind a karikírozott szerzőké, mind a karikaturistáé, épp ezért lehet az olvasónak kevéske hiányérzete, ugyanis kissé gyors a könyv zárása, s bár találó a kötet-

utolsó Jászberényi-paródia csattanója, az *Addig se iszik* mintha nem lenne befejezve, nem volna pont a végén.

Bödöcs Tibor könyve igazi El Clásico, pazar, a kötelező olvasmányok rémisztő világából is ismerős neveket vonultat föl. A nyitóciklus hét „bajszosa” közé három hazánkfiát nevezett a szerző, és mindhárom nagyon mai magyar: a kortárs Krúdy Szindbádja oviba viszi fiát, és eközben emlékezik, Móricz világa egy strómanország nyűgeit és perspektíváit vázolja többek között a *Kivilágos kívirradtig* és a *Rokonok* térfelén játszva, Krasznahorkai László *Sátántangója* pedig *Sátánamackó*ként kel új életre. Érdekes, hogy a Micimackó-történet mennyire népszerű igazodási pontja az elmúlt tizenév év humoros irodalmának, Cserna-Szabó András és Orbán János Dénes is emlékezetes prózát írt róla és belőle. Az előbbi véresmancsúnak ábrázolja a főhőst, popkulturális és orosz forradalmi utalásokkal megvadítva, gyakorlatilag teljesen szétírva a sztorit, az utóbbi a Százholdas Pagony diktátoraként lépteti fel a tüsténkedő székeley medvét. Bödöcs Tibor Krasznahorkaija egy kis magyar turpisság története, mely a fikció hazug poklából akarja a még vadabb valóságba kimenekíteni Kovács Mackó Jánost és társait: „a valóságba költöztetek mindenkit, aki most itt áll”, prédikálja a „lecsósagú dezodort” használó Róbert Gida. A „budapestieket” böngészve nem meglepő, hogy mind magyar, de a Hántes S. Tamás név mögött rejtőző fiktív írófigura a gonzó újságírás nemzetközi nagyjairól sem feledkezik meg – ez a riportparódia, egy falunap kétségbeesetten groteszk panoptikumával, a könyv egyik legjobbjá. A záróciklus, a „nem balett-táncosok” magyarjait két idegenlégiós erősíti, a több orosz szerzőből egybegyűrt Pepsi Kalasnyikov – a Putyin-kor Oroszországának rajzával, a keleti szláv oligarchák tündöklésével és bukásával –, valamint a magyar hölgyeket kalauzoló Pepin bácsi nosztalgiaorhamával megidézett Hrabal. (A fentebb említett hrabalos Bödöcs-prózából nem egy részlet átkerült ebbe a szövegbe.) Nem szerepel a kötetben női szerző, ami gyanúm szerint az égvilágon semmit nem jelent, s pusztán mint tény érdekes, miként az is, hogy nincsenek XX. század előtti írók sem.

Bödöcs Tibor paródiáinak számos rétege van. Amiben feltűnően erős ez a kötet, az estjeiről szintén ismerős metaforaalkotás – a bödőcsi hu-

moruniverzum jelentős része erre épül. Ez nemcsak az épp regnáló magyar kormányfő emlékeztetés szanaszét-nevezését („Tescós Napóleon”, „Barbie Hitler”) földidőző jelölésekben érhető tetten, de sokszor a történetalakítás és a mondatok is metaforikusak. Így lehet a beérkezett Szindbáddal jelentkező Krúdy a „tírpák Casanova”, a nő-férfi viszonyt ezúttal is tragikus őszinteséggel ábrázoló Móricz „a libidókrónikák Kézai Simonja”, a túlzásba esőn, már-már olvashatatlanul szellemes Esterházy „a bonmot Puskás Öcsije”. A sok apró remekelés mellett az egyik legtalálóbb a Mándyt illető: „Budapest bédekere”. A sűrű Krúdy-prózát a tér megsokszorozásával is imitáló emlékezésparódia természetes módon illeszkedik ebbe a prózahagyományba, de a füledt Márquez-szöveg indázó mondatai is ezt a szerzőnek látványosan kézre álló szövegalkotási eljárást mutatják föl: Carlos Sanchez Escobar mögött „a bánat patakja hömpölygött, simára kopott bosszúságok kavicsait sodorva magával, félrecsúszott behatolások hínáros uszadék fáival, a szerelmi gyász temetetlen fájdalomával, szemében harisnyakötő-zivatarok tombolásával.”

Ötletesek a Karinthy alapművére emlékeztető íróportrék, melyek a karikírozott szerző életművét, gyakran recepcióját is értelmező irodalomtörténeti összefoglalócskák. „Nyelvzsonglór, jelzőtüznélő, szóakrobata”, írja Kosztolányiról, aki „Szabadkáról érkezett az örökkévalóságba, a homo aestheticus bélyeggel hátán (melyet önmaga nyomott oda), a részvét lován poroszkálva, enyhén bekokózza.” „Prózaforulatot hajtott végre vele irodalmunk. (Jelentsen is ez bármit.) Neki még a humorát is megbocsátották (majdnem) az Irodalomkritikai Puzsérrobortek.” Íme, Esterházy sorsa. A miniesszé írását láthatóan Márai *Naplói* is inspirálták. Bödöcs Márai-paródiája többször él ezzel a lehetőséggel, a kassai polgár finnyás megjegyzései Hamvasról („az egyik utolsó kultúr-mohikán, számtalan tévedéssel”), Illyésről („Baseball-sapkában forgatja ravasz parasztszemeit, lesi a libacombot”) vagy Szentkuthyról (Kancsal clown, érdekes fenomen.) a kötet emlékeztető pillanatai.

Az *Addig se iszik* sokszor elegyíti a hagyományt és a nagyon-mába nyúló modernséget, kultikus történeteket mond el újragondolt nyelven és módon: „Fesztiválország vogymuk”, kezdi gonzóbeszámolóját Hántes S. Tamás. Ez különösen jól sikerült a Hemingway-paródiában,

amely Rómeó és Júlia love story-ját forgatja meg és formálja újra a kellemetlenül férfias hemingwayi világban, belekeverve a Shakespeare-műből vett, Mészöly Dezső fordításából származó idézeteket is, amihez a zabolázhatatlan kabaréhumor a kísérő: „– A csókot, látom, érted – mondta. / – Ja. A rágóm viszont a szádban maradt, baby – mondta.” Ugyanilyen összefonódás jelentkezik akkor is, amikor a *Retyerutyák* című Móricz-paródia bevezetőjében „két friss, ropogós államtitkárköltyök marihuánát csibukolgat pöndölyözödvé”, Mándy XXI. századi prózálírása pedig ez: „Vádlis Irén szoláriumba járna? Csőcsere. Nyári akció. A magyarság oktalan mediterrán-nosztalgiaja. Szilikon. Mellek. Műköröm. Botox. Póthaj. BMW-kulcs. Tűsarok. Tanga. Spagettipánt. Köldökpiercing. Szájfény. Rajzolt szemöldök.”

És ami nélkül nem megy: a humor, a természetesen áradó, mely olykor a szóban forgó irodalmi hagyománytól, a parodizált szerző stílusától, látásától, nyelvétől függetlenül is közbeszól. Paródiákról szólva sokszor fölmerül a kérdés, az ábrázolt szerzői világ ismerete nélkül van-e értelmük, érthetők-e (irodalommal kapcsolatban: érthetetlen kérdés), megállnak-e magukban. A jó humor azonban szempillantás alatt eltömi az okvetetlenkedés kátyúját. És az *Addig se iszik* sokszor abszurdba hajló humora igen jó. Akkor

is, ha orwellül szólal meg, a nőkhöz kapcsolódó, de mára sem eléggé meghaladott konvenciókat parodizálva, a rettenetes nőuralom disztópiáját elszenvedő Kovács Vince sorsán keresztül: „Szüleivel nem tarthatta a kapcsolatot, csak távirati stílusban megírt SMS-ekben, melyekben tizenhat előre kijelölt szó volt engedélyezett, a következők: minden, legnagyobb, rendben, ne, keresetek, majd, én, jelentkezem, munkahelyemmel, meg, vagyok, elégedve, hamarosan, újra, írok, Vince.” És akkor is, ha Bodor Ádám világába vezet: „Mielőtt a Körzet bejáratához érkeztem, hosszú évekig savanyú egértejpalinkát ittam egy váróterem törött ablakainak szilánkjain üldögélve.” Lehetne idézni bőven, bárhol üljük föl a könyvet, mindenütt a jóleső agymenés.

És szinte mindenütt korunk, hazánk: ez a paródiakötet legalább annyira szól a mai Magyarországról, mint a benne szereplő írókról. A móriczi *Retyerutyák*ról vagy a kínos falunapról már volt szó, de Kertész hőséneke fociakadémiai kálváriája, az *Iskola a határon* Waldorf-átírata, s főleg az Örkény-egypercesek szatirikus humora is tükör, amelybe nem túl kellemes belenézni – de legalább lehet nevetni azon, amit látunk. Ami azért is örömdetes, mert az utóbbi időben valahogy nem sok okunk van rá. Ennél nagyobb baj: mint ha az irodalom barométere se ezeket az értékeket mutatná. Hát akkor röhögjünk kicsit, végre.

Bárka-díj, 2017

A *Bárka* szerkesztősége 2000-ben pénzjutalommal járó díjat alapított, amelyet minden év végén ítél oda azon, a laphoz hosszabb ideje kötődő szerzők között, akik az adott évben is jelentős publikációval, publikációkkal gazdagították a folyóiratot és olvasóit.

Az elmúlt tizenhat év díjazottjai között olyan jeles hazai és határon túl alkotók szerepeltek, mint például Banner Zoltán, Bogdán László, Csehy Zoltán, Egressy Zoltán, Fekete Vince, Gécz János, Grendel Lajos, Halmai Tamás, Iancu Laura, Kiss Judit Agnes, Markó Béla, Nagy Gáspár, Orbán János Dénes, Podmaniczky Szilárd, Szepesi Attila, Szilágyi Zsófia, Tandori Dezső, Tarján Tamás, Tóth Krisztina, Tőzsér Árpád, Varró Dániel, Vámos Miklós, Vári Fábián László, Zalán Tibor.

A 2017. év díjazottjai:

Garaczi László író, költő

Álomrovátka, Jó lesz nekünk – versek (2017/3); Hasítás – próza (2017/3);

Onyany munyu, avagy bevezetés a *kútológia* elméletébe – próza (2017/5)

Interjú vele: Rájönni közben. *Wünsch híd utáni beszélgetés Garaczi Lászlóval* – Kiss László kérdéseivel (2017/3)

Kritika: Lapis József: *Áll a bál* (kritika) – Garaczi László: *Plazmabál* (2017/5)

Pécsi Györgyi kritikus, esszéíró

2017-ben a *Bárkában*: Mindent bele egy könyvbe – Szávai Géza: *Ma-kámaszútra* – kritika (2017/2);

A dilemmás költő. *Közelítések Csoóri Sándor kései verseihez* – tanulmány (2017/4);

Csak a *Bárkaonline*-on: Pécsi Györgyi tárcái

Vörös István költő, író

Hermész-szonettek – versek (2017/4); Vörös István: Eurüdiké-szonettek 21–26 (versek) (2017/6);

Csak a *Bárkaonline*-on (*Papírhajó* rovat): Vörös István: Karácsonyi kapcsok (vers)

Kedves szerzőinknek szívből gratulálunk, és további eredményes alkotómunkát kívánunk!

Tanulmány- és esszépályázat

A 25 éves *Bárka* szerkesztősége jubileuma alkalmából tanulmány- és esszépályázatot hirdet.

A cél a magyar irodalom elmúlt tíz évének föltérképezése, számbavétele.

A pályázók feladata max. 25–30 000 karakteres tanulmány vagy esszé írása és beküldése a szerkesztőség címére.

Az írások témája lehet az elmúlt tíz év lírájának, prózájának, drámájának bármely olyan értékhozó jelensége, tendenciája, amely önmagán túlmutató jelentőséggel bír, s amelyet a szerző a kortárs magyar irodalom egésze, egyetemessége szempontjából figyelemre méltónak tart.

A szerkesztőség publikálatlan szövegeket és tanulmány esetén olyan dolgozatokat vár, amelyek megfelelnek a tudományos szakszerűség elvárásainak, de nem csupán a szakma számára íródnak, nyelvhasználatukkal, fogalomkészletükkel közérthetőségre törekcszenek.

A pályázatokat a szerkesztőség tagjaiból álló szakértő zsűri értékeli, amely fenntartja magának a díjak ki nem adásának jogát, mint ahogy a díjazott és nem díjazott alkotások publikálásának jogát is, utóbbiak esetében természetesen illő honorárium ellenében.

Díjak: 1. díj: 300.000 forint; 2. díj: 200.000 forint; 3. díj: 100.000 forint; Értékes különdíjak

Határidő: 2018. augusztus 1. Eredményhirdetés: 2018. december 1.

Cím: barkaszerk@barkaonline.hu

Marina Abramovic: *A síkoly* (2014; videoinstalláció; fotó: Deim Péter)

Az előző számunk tartalmából

Marno János, Markó Béla, Halmai Tamás, Vörös István, Géczi János, Dezső Kata versei.

Tamás Dénes, Juhász Tibor és Béres Tamás prózái.

Ecsédi Orsolya és Greiner Éva gyermekirodalmi művei.

Szepesi Dóra beszélgetése Szélesi Sándorral.

Jankovics József, Gömöri György, Maczák Ibolya tanulmányai.

Martin Gábor és Martin Wanda esszéi.

Pozsgai Zsolt színműve: A Szellemúrnő.

Kritikák Jászberényi Sándor, Szakács István Péter, Egressy Zoltán, Szörényi László és Banner Zoltán könyveiről.

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.